

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**HZ. ÖMER'İN ÖNGÖRÜLERİ
(DİNÎ, SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL)**

ÖMER VEHBİ KAPCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN**

KONYA 2019

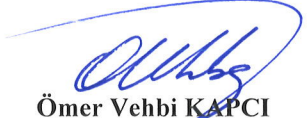
T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer Vehbi KAPCI		
	Numarası	108110021009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Hz. Ömer'in Öngörütleri (Dini, Siyasi, Sosyal ve Kültürel)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ömer Vehbi KAPCI
21.01.2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer Vehbi KAPCI
	Numarası	108110021009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	İsmail Hakkı ATÇEKEN
	Tezin Adı	Hız. Ömer'in Öngörüleri (Dini, Siyasi, Sosyal ve Kültürel)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Hız. Ömer'in Öngörüleri (Dini, Siyasi, Sosyal ve Kültürel) başlıklı bu çalışma, 21/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İsmail Hakkı ATÇEKEN	
2	Prof. Dr.	Mehmet Bahaüddin VAROL	
3	Doç. Dr.	Mithat ESER	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer Vehbi KAPCI		
	Numarası	108110021009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Tezin Adı	Hz. Ömer'in Öngörülleri (Dini, Siyasi, Sosyal ve Kültürel)			

İslâm Tarihi, önderlik vasfıyla, yalnızca dini hassasiyeti fazla olan biri değil, aynı zamanda başarılı bir komutan ve yönetici olduğunu kanıtlayan; İslâm devlet idaresinin esasını tespit ve tahlil etmede hatırı sayılır bir kişiliğe sahip Hz. Ömer'in başarılı önderliği sayesinde ihtişamlı bir on yıla sahne olmuştur.

Hz. Ömer öngörüsün kuvvetini, sadece kendi döneminde değil; daha Hz. Peygamber döneminde de Allah'tan aldığı muvâfakatlarla ispat etmiştir. Zira o, aldığı kararların bir çoğu ile; Allah tarafından onaylanma şerefine erişmiştir. Ne var ki onaylanan bu olaylar, 'Muvâfakat-ı Ömer' şeklinde tarihte birçok çalışmada araştırma konusu yapılmış; fakat Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemleri kapsamamıştır. Oysa aynı kişi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hayatına devam etmiş; öngörüsü ile birçok soruna çözüm bulmuş ve oluşması muhtemel birçok sorunu da engellemiştir.

Hz. Ömer ve öngörüsü, rivayetlerin toplanmasından çok; tarih usûlü açısından ehemmiyetli bulunmuştur. Çalışma, sadece İslâm Tarihi alanında değil; temel İslâm bilimleri açısından da özellikle 'sabit ve değişkenler'in tespitinde öngörünün önemini ortaya koymaktadır.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, öngörü

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ömer Vehbi KAPCI		
	Student Number	108110021009		
	Department	İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	İsmail Hakkı ATÇEKEN		
Title of the Thesis/Dissertation	Foresights of Hadrat Omar (Religious, Political, Social and Cultural)			

Islamic history, by virtue of leadership, proves that he is not only a person with a high religious sensitivity, but also a successful commander and manager; owning a considerable personality in determining and analyzing the basis of Islamic state administration, thanks to the successful leadership of Omar, it has witnessed a spectacular decade.

Hadrat Omar, not only in his time, but also in the period of Prophet Muhammed, has proved the strength of his foresight, by the approval of Allah. With many of the decisions he has made; he had the honor of being endorsed by Allah. However, these events which were approved, have been researched in many studies in history as 'Muvâfakat-ı Ömer', but did not cover the periods after the death of the Prophet. However, the same person, continued his life after the death of the Prophet; has found solutions to many problems and prevented many possible problems with his foresight.

Hadrat Omar and his foresight, rather than for the collection of narrations; was found to be important in terms of historical method. The study, not only in the field of Islamic History; but also in terms of basic Islamic sciences, especially in determining the 'constant and variables' reveals the importance of foresight.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Key words: Hadrat Omar, foresight

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	iii
Önsöz.....	v
Giriş.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Kaynakları	6

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN DİNİ, SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ÖNGÖRÜLERİ

I. Hz. Ömer'in Dinî Öngörülleri	16
A. İtikâdî Alandaki Öngörülleri	16
1. Kur'ân'ın Cem'i	17
2. Kudüs'te Namazı Kilisede Kılmaması	18
3. Hacerü'l-Esved'e Karşı Tutumu	19
4. Rıdvan Ağacını Kestirmesi	19
5. Sus'ta Bir Cesedi Gömdürmesi.....	21
B. Dinî Hükümler Alanındaki Öngörülleri	22
a. İbadete Dair Olanlar	22
1. Makâm-ı İbrahim'i Namazgâh Edinme İsteği	22
2. Münafığın Cenaze Namazı Meselesi	24
3. Cenaze Namazı Tekbirleri	25
4. Cemaatle Teravih Namazı	25
5. Müellefe-i Kulûb'a Zekât Payı Vermemesi.....	26
6. Zevi'l-Erhâm'ı İptal Etmesi.....	27
b. Muamelâta Yönelik Olanlar.....	29
1. Ümmühâtü'l-Evlâd Satışını Yasaklaması.....	29
2. Bir Lafız ile Üç Talakın Gerçekleşmesi	30
c. Ukûbât Alanındakiler	31
1. İçki Cezası, Usûl ve Değişiklikler	31
2. Hırsızlık Cezası ve Narh Sistemi	32
II. Hz. Ömer'in Siyasî Alandaki Öngörülleri	34
A. Devlet İdaresi ve Diplomasi.....	34
1. Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti.....	34
2. Dîvânın Kurumsallaştırılması	37
3. Şûrâ Heyetini Kurması.....	39
B. Valilerin Atanması, Denetimi ve Cezalandırılması	42
C. Fetih Hareketleri.....	45
1. Bedir Savaşı Esirlerinin Âkıbeti	45
2. Sevâd Arazisi Uygulaması.....	46
3. İskân Politikaları	48
4. Ordugâh Şehirlerin Kurulması ve Denetimi	50
D. Gayri Müslimlerle İlişkiler	52
1. Gayri Müslimlere Zekât Vermesi	52
2. Bazı Zimmîlere Cizye Muafiyeti	53
3. Gayri Müslimlerle Evliliğe Karşı Olumsuz Tavrı	54

III. Hz. Ömer'in Sosyal ve Kültürel Hayatla İlgili Öngörülerini.....	55
A. Aile ve Özel Hayatın Gizliliği İlkesi	57
1. Hicâb (Örtünme) İsteği	57
2. Odalara İzin Alarak Girme İlkesi.....	58
3. Peygamber Eşlerinin Uyarılması	59
4. Aile Kurumunu Üstün Tutma	60
B. Kültür ve Toplum.....	61
1. Toplumsal Çözülme Endişesi	61
2. Cariyelerin Dağıtımını ve Köleler	62
3. Umeyr b. Vehb'e Karşı Tutumu	63
4. Hz. Ömer'in Vefatı	64

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN ÖNGÖRÜSÜNE UYGUN DÜŞMEYEN DURUMLAR

A. Kendi İradesiyle İtiraf Ettikleri	66
1. Cebele b. Eyhem ve Hz. Ömer'in Pişmanlığı	66
2. Hudeybiye Antlaşmasına Rız Olmaması	67
3. Mürtedlerin ve Zekât Vermeyenlerin Durumu	68
4. Süheyl b. Amr'a Öfkesi	69
5. Dîvânın Eşit Dağıtılmasını İstemesi	71
B. Diğerleri	72
1. Hilafetin Kureyş'e Ait Olduğu Algısı ve Halife Ta'yini	72
2. el-Müsenna b. Hârîse'nin Görevden Azledilmesi.....	75
3. Tefsir ve Hadislerin Yazıya Geçirilmesine Tepkisi.....	76
4. Vahiyle Muvâfakat Arz Etmeyen İki Örnek.....	78
Sonuç.....	80
Bibliyografya	84

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
CÜİF	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr.	: Doktor
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Edit.	: Editör
Hz.	: Hazreti
İSTEM	: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Koord.	: Koordinatör
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayıları
sav.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
SÜİF	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ö. : Ölüm Tarihi

Prof. : Profesör

tah. : Tahkik eden

t.y. : Tarih yazılmamış

Y. : Yıl

ÖNSÖZ

Tarih için öngörünün önemi yadsınamaz. Zira öngörüsü kuvvetli yöneticilerin tarihe nasıl yön verdikleri aşikârdır. Biz de İslâm Tarihi'nde, Hz. Peygamber'i, dönemini, Kur'ân ve Sünneti en yakından müşahede etmiş bir devlet adamı olarak Hz. Ömer'in dinî, siyasî, sosyal ve kültürel öngörülerini/öngöremediklerini ve bunların sonuçlarını tarih ve tarihçi açısından değerlendirmeyi konu edindik. Nitekim devletin, çok kısa sürede kurumsal bir yapıya bürünmesinde ve büyük sorunların henüz ortaya çıkmadan çözülmesinde onun öngörüsünün büyük rol oynadığını belirtebiliriz.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde sırasıyla araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, metodu ve kaynakları anlatılmıştır. Birinci bölümde Hz. Ömer'in dinî, sosyal, siyasal ve kültürel öngörülerini anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde ise Hz. Ömer'in öngörüsüne uygun düşmeyen durumlar anlatılmıştır. Zira Hz. Ömer'i yüceltme ya da övme kaygımızın olmadığını da belirtmemiz gerekir. Biz, sadece onun zamanı ve şartları itibariyle yeniliklere koştuğu bir zamanda bunu yapabilmesine olanak tanıyan öngörüsünü aktarmak istedik. Zira öngörü, sahibini her zaman haklı çıkarmayabilir. Dolayısıyla öngörüsüne uygun durumları bir bölümde toplayıp anlatmaya çalışırken diğer bir bölümde de bütün açıklığıyla öngörüsüne uygun düşmeyen durumları sunmaya çalıştık.

Tez çalışmamızın öneri safhasından sonuçlandırılmasına kadar ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme, rehberliği ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendirmemi sağlayan danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer Vehbi KAPCI

Ocak 2019

KONYA

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Tarih, “insanoğlunun geçmişte meydana getirmiş olduğu tek olayları, zaman ve mekân çerçevesinde, yazılı belgelere dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme” denir.¹ Tarih’in, “geçmiş ve bugünün incelenmesi” ve “geçmiş, hal ve gelecekteki meslekî kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi”² gibi birçok tanımı bulunmaktadır. Ayrıca tarih kavramının “Kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır.”³ şeklinde tanımlanması da tarihin öngörülen yoksun işletilemeyeceğini göstermektedir. Günümüzde geleceğe ilişkin beklentilerimizin oldukça derin ve geniş; bunu sağlayan deneyimlerimize baktığımızda ise oldukça sığ ve dar oluşu, belki de tam olarak tarih bilincimizden ve geleneğimize olan bakışımızdan kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan da öngörü esas olarak anlatılan tarihi vakianın tarih bilinci kazandırmada faydalı olacağı ümidini taşıyor ve bu bilinci kazandırmayı amaçlıyoruz.

“Tarih, bir olaylar dizisini değil, insanların düşüncelerinin ifadesi olan ve zamanla ortaya çıkan olayları; insanların yönlendirdiği sosyal gelenekleri konu edinir. Bunları şekillendiren kanunları bulmayı, gelişme-çöküş; tekâmül-yozlaşma şart ve safhalarını açıklığa kavuşturmayı vazife edinir.”⁴ şeklindeki tarihinin konusunu anlatmaya çalışan tanımdan da öngörüye ait çok önemli ipuçları bulabilmek mümkündür. Zira sosyal gelenekleri şekillendiren kanunları bulma, ilke anlamına gelmektedir. Buna dayanarak ilkelerin öngörüsüzlükle yürütülemeyeceğini söyleyebiliriz.

¹ Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, Konya, 2005, s.7.

² Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 1998, ss.1-2.

³ John Tosh, **Tarihin Peşinde; Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s.1.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, ss.2-3.

Tarih kavramı, Tarih Usûlü'ne göre⁵, tarihi vakıaları, beşer hayatındaki tekâmül safhalarını ve bilhassa onları doğuran sebeplerin araştırılması⁶ olarak ifade edilmektedir. Çağdaş anlayışa göre tarih, geçmişin çok iyi öğrenilerek şimdiki duruma nasıl gelindiğinin ve bu yönde ne kadar yol alındığının bilinçli olarak bilinmesidir.⁷ Dolayısıyla tarihin gelecekle olan ilişkisi sonucunda ortaya çıkan birikim, araştırmamızın konusunu belirlememizde etkili olmuştur.

Geleceğe göz kırpan onca tanımdan hareketle 'dünü anlamak, bugünü anlamlandırmak' konusunda ortak fikrin ötesinde, 'geleceğe ışık tutmak' üzerinde mutâbakâtın olmayışı ve tarihçinin müneccimce bir tavır içerisine girmesinin yanlış görülmesi de bizim konumuz ve ehemmiyetine engel olan bir durum değildir. Zira amacımız, ileriye yönelik bir tarih algısı oluşturmak değil; toplumsal etki alanı yüksek olan halifelik kurumunun başındaki Hz. Ömer'in öngörülerini esas alan tarihi vakıaların tespiti ile öngörünün önemini vurgulamaktır. Çünkü bir yöneticinin kuvvetli öngörüsü, toplumun bozulmasını engelleyebileceği gibi aynı zamanda o toplumun refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır.

Hz. Ömer, önderlik⁸ vasfıyla, yalnızca dini hassasiyeti fazla olan biri değil, aynı zamanda başarılı bir komutan ve yönetici olduğunu kanıtlamakla birlikte İslâm devlet idaresinin esasını tespit ve tahlil etmede önemli bir kişiliğe sahiptir.⁹ Şunu belirtmeliyiz ki, Hz. Ömer'in hayatı¹⁰ ve kişilik özellikleri¹¹ hakkında ayrıntılı bilgi vermenin tezimizin amacına uygun olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca, ancak hacmini doldurmaya yönelik olacağını düşündüğümüz bu girişimler yerine doğrudan tezimizin konu ve amacına uygun Hz. Ömer'in kararlarındaki isabet, ferâset ve basîret içerisinden öngörüye uygun olan ve olmayanları tespit ve tahlil etmeyi yerinde buluyoruz.

⁵ Usûl olarak 'Nedennasılıcî Tarih Anlayışı' benimsenmektedir.

⁶ Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1985, ss.3-4.

⁷ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.14.

⁸ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2007, s.305.

⁹ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, tah: İbrahim el-Kârût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1976, s.3.

¹⁰ Örneğin bkz: İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2017.

¹¹ Bkz: Abbas Mahmûd Akkâd, **Abkariyetü Ömer**, Dâru'l-Hilâl, Kahire, 1958.

Çalışmamızın temelini oluşturan ‘Hz. Ömer’ ve ‘Öngörü’ kavramları hem çalışmamızın en temel hatlarını açığa çıkarmakta, hem de gayesi hakkında bizlere malumat sağlamaktadır. Hz. Ömer ve öngörüsü, onun tarih okumasının tahlili, devlet idare ve iradesinde öngörünün hayatî önemini anlatması bakımından önemlidir. Zira insanlık tarihi boyunca akılda kalan her yöneticinin, öngörüsü yüksek insanlar olduğu düşünüldüğünde tarihin dünü ile bugününi iyi anlayan bir kimsenin, yarınına sağlıklı bir yol haritası çıkarabildiğini görebiliriz. Bu yüzden Hz. Ömer’in icthadları ile ilgili yöntemi hakkında şunları söylemenin yerinde olduğunu düşünüyoruz:

Hz. Ömer bir karar almadan önce muhakkak istişare meclisini toplamış, meseleyi etraflıca tartmış ve Kur’ân ve Sünnette dayanağı olmayan durumlarda akılcı yaklaşımlarında bile ihtiyatı elden bırakmamıştır.¹² Yine o, Hz. Peygamber’in tatbikatından çok onun gözetmiş olduğu illetleri ve maksatları tespit etmeye çalışmış, değişen şartlara göre geçmiş uygulamayı değil, illet ve maksada bağlı gâî yorumları tercih etmiştir. O, toplumun maslahatı ve devletin yararını düşünmekten günlerce uyumamıştır.¹³ Genelde maslahatı gözeterek karar vermiş, devlet idâresinin fesâda uğramaması için tedbirler almayı öncelemiştir. Uygulamadaki kuralları, zarurî durumlarda uygulamadığı da olmuştur. Daha büyük mefsedete yol açacak durumları bazen tehir, bazen de terk etmiştir. Ortam ve şartlara göre değişkenliği benimsemiş, kolaylık prensibine göre hareket ederek sosyal ortamın bozulması endişesiyle onu muhafaza etmek için de cezalandırmalarda usûl değişikliğine gitmekten çekinmemiştir. Her geçen gün artan nüfus ve büyüyen devletin en güzel bir biçimde idare edilebilmesi için ordu, yönetim, hukuk ve ticaret gibi birçok alanda ilkler ihdas etmiş ve bunları tek tek hayata geçirmeye çalışmıştır.¹⁴

Araştırmamızın konusunun ‘öngörü’ oluşu ile onu, öngörüye layık bir yürütücüsü ile birlikte çalışmak, verimli bir sonuç elde etmek için kaçınılmazdır. Bu yüzden ki öngörüsü ile Müslümanları birçok sıkıntılardan kurtaran ve

¹² Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur’ân Yorumu; Hz. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s.69.

¹³ Muhammed Bedreddin el-Hasenî, **Fethü’l-Vehhâb fi Muvâfakat-ı Seyyidinâ Ömer b. el-Hattâb**, tah: Tâhâ Fâris, (Baskı yeri belirtilmemiş)1935, s.23.

¹⁴ Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2007, s.390.

kurumsallaşma ile teşkilatlanma yoluna giderek iş gücü ve yükünü azaltan Hz. Ömer'in, bu kavrama lâyık olduğu düşüncesinden hareketle bu çalışmamıza başlamaya karar verdik. Nitekim hak ile bâtili ayırdığından dolayı Hz. Peygamber tarafından 'el-Fâruk' hitâbı ile onurlandırılması¹⁵ da düşüncemizi destekler mahiyettedir. Bütün bunları belirtirken önyargılı ve hazır düşünce kalıbından çıkmış bir şekilde Hz. Ömer'i yüceltme ya da övme kaygımızın olmadığını da belirtmeliyiz. Bu bağlamda onun öngörüsünde isabet ettikleriyle birlikte isabet edemediklerini de ortaya koymaya çalıştık.

Tarih araştırmacıların yoğun ilgi gösterdiği Hz. Ömer ve dönemi ile ilgili yapılan alanı daraltılmış çalışmalara¹⁶ bir yenisini ekleyerek tarihçilerin, 'dünü anlama, bugünü anlamlandırma ve yarına yön verebilme' anlayışı kapsamında ilke niteliğinde öngörü örneklerini bir araya toplamak istiyoruz. Zira tarih ve tarihçi için ehemmiyeti büyük 'öngörü' kavramına ait müstakil bir çalışma olmamasını fırsat bilerek bu kavramı, temel kaynaklarda en iyi örnekleriyle zikredebileceğimiz Hz. Ömer üzerinden anlatmayı amaçladık.

'Öngörü' örnekleri sayesinde bu kavramın önemini hatırlamanın yanı sıra, Hz. Ömer'e göre dönemin 'Sabit ve Değişken'lerinin¹⁷ net bir şekilde ortaya konması açısından tarihçinin bakış açısının nicelik ve niteliğine yönelik tespitleri ortaya koymak istiyoruz. Vahyin getirmiş olduğu kimlik mahiyetinde olan üst değerler ve Hz. Peygamber'in sünnetinden çıkarılan yüksek ahlâkî ilkeler İslâm için sabit olandır. Maslahatı gözetme, mefsedeti önleme amacıyla uygulamalardaki Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun değişikliklere ise değişken denilmektedir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in öngörüsünü dönemin sabit ve değişkenlerini ortaya çıkarması bakımından önemli buluyoruz. Yapacağımız bu çalışmayla, Hz. Ömer'in farklı alanlardaki öngörülerinin tek bir çalışmada bulunmasını sağlayarak -başta

¹⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, s.19.

¹⁶ Örneğin Mustafa Fayda, **Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1989; İsrail Balcı, **Hz. Ömer Dönemi'nde Diplomasi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006; Ebubekir Sifil, **Hz.Ömer ve Nebvî Sünnet**, Rihle Kitap Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016; Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur'an Yorumu-Hz. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009 gibi...

¹⁷ Konunun önemi için bkz: Necdet Subaşı, **Sabit ve Değişken**, Koord.: Mehmet Emin Özafşar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, I, s.12.

kendimiz olmak üzere- bugünün tarihçilerinin, yarınlarda karşılaşılabilecek sorunlara çözüm bulmalarına katkıda bulunmayı amaçladık. Ayrıca geleceğin millî-manevî duygularının pekişmesini sağlamada Hz. Ömer'in ilke niteliğindeki 'değişken'lerinin tahkik edilmesinin, bugünün 'değişken'lerini doğru tahlil edebilmemize katkı sağlayacağına inanıyoruz. Bir de öngörünün kavramsal olarak değer kazanabilmesi için sahibinin kabiliyetlerine ihtiyacı vardır. Bu bakımdan bu kavrama Hz. Ömer'in lâıyk olduğunu, ya da en azından bu isim üzerinde değerlendirmelerin yapılmasının yerinde olacağı kanaatiyle İslâm geleneğinin ilkelerinin sabit ve değişkenlerinin tespitinin sağlıklı yapılabilmesini amaçladık. Hz. Ömer'in çeşitli alanlardaki öngörülerini sayesinde, sabitelere olan hassasiyeti ve değişkenliğin usûlünü belirleme şeklinin bir araya getirilmesini; derli toplu bir çalışma ortaya koyması açısından değerli buluyoruz.

Son olarak Hz. Ömer ve dönemi, tefsir¹⁸, fıkıh¹⁹ ve hadis²⁰ alanlarında birçok çalışma olmasına karşın İslam Tarihi²¹ alanında çalışmalarda sadece dönemin tarihi verilerinin aktarılmasının, tarih ilmi açısından kısır bir veri döngüsüne neden olabileceğinden endişe ediyoruz. Öngörü örneklerinin yukarıda zikrettiğimiz temel İslâm bilimlerine ulaşmasını sağlamanın, o alanlardaki verilerin daha sağlıklı yorumlanmasını sağlayacağını umuyoruz. Çünkü Hz. Ömer'in maslahatı gözetmesi ve mefseti def etmesi ilkelerinin en güzel örneklerini, güçlü öngörüsüyle sergilediğini görmekteyiz. Dolayısıyla Hz. Ömer'in öngörü örneklerini aktarmanın çağımızın anlamlandırılmasına ışık tutacağı kanaatindeyiz. Çünkü tarihsel bilginin üretilmesi, yani tarihçinin işini iyi yapıp yapmaması, toplumun bütünleşmesini, gelecekte kendini yenilemesini ve yeni koşullara uyum sağlama kapasitesini doğrudan etkilemektedir.²²

¹⁸ Davut Şahin, *Hız. Ömer'in Kuran Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Ankara, 2009.

¹⁹ Saffet Köse, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına bir Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.7, Nisan 2006.

²⁰ Ebubekir Sifil, *Hız. Ömer ve Nebevî Sünnet*, Rihle Kitap Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016.

²¹ Muhammed Ali Sallâbi, *İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hız. Ömer*, çev: Mehmet Akbaş, Ravza Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2016.

²² John Tosh, *Tarihin Peşinde; Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, s.2.

Konusu bakımından bu çalışmayı, tarih kavramının, öngörü ile olan irtibatını ortaya koymasıyla önemli buluyoruz. Dolayısıyla çalışmamızın, İslâm Tarihi alanının, diğer temel İslâm ilimleri alanlarının çalışmalarını sağlıklı yapabilmeleri açısından başka bir ehemmiyeti içerisinde barındırdığını belirtebiliriz. Zira tarihinden koparılmış bir tefsir, fıkıh ya da hadis ilminin, fikir-hadise irtibatını kurması beklenemez. Bu da olayların tahlilini yaparken yanlış ya da eksik okumalara neden olabilmektedir. İşte bu çalışma, dün-bugün-yarın ilişkisinin (sadece tarihçiler için değil; diğer İslâm ilimleri için de) kurulması gerektiğinden öte, nasıl kurulması gerektiğini bizlere örneklerle açık bir şekilde göstermektedir.

II. Araştırmanın Kapsamı, Metodu ve Kaynakları

Bir araştırmada konunun tespit ve ta'yini ne kadar önemliyse, o konunun sınırlandırılması²³ da en az onun kadar önem taşımaktadır. Zira konu tespiti ne kadar özgün ve çalışılmamış olursa olsun o konunun kapsamı planlı yapılmamışsa çalışmanın net bir teze ulaşma ihtimali zayıflayacağı gibi, içerik ve anlam karmaşasına yol açması da kaçınılmaz olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızın kapsamı, yöntem ve kaynakların belirlenmesinde etken unsur olmuştur.

Her kesimden araştırmacıya birçok yönüyle hitap eden bir halifeyi çalışmak kolay görünebilir. Fakat aksine bilgi ve belgenin oldukça çok olduğu, aynı zamanda hemen her temel İslâmî disiplinlerin dayanak olarak Hz. Ömer'i ve Hz. Ömer dönemini belirlemiş olmaları da zorlukların başında gelmektedir. Bu yüzden konunun kapsamı da büyük önem kazanmaktadır. Zira konunun içerisinde boğulmak, ortaya bir tez sunmaktan uzaklaştırabilir. Bu sebeple konumuza dâhiliyetini belirleyen bazı kavramlar üzerinde durmamız gerekmektedir.

Araştırma konumuzun anahtar kavramını öngörü olarak belirlemiştik. Zira buna yakın ya da eşdeğer kullanılan kavramlar da vardır. Fakat diğer kavramların zihinlerde ve tarihteki yerlerinden ötürü kullanmanın sakıncalarını görerek bu kullanımı tercih ettik. Bunlardan ilki '*Muvâfakat*' kavramıdır:

²³ Bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, ss.37-38.

'Muvâfakat-ı Ömer'²⁴ diye de bilinen bu kavram, Hz. Ömer'in düşündüğü, konuştuğu, söylediği bir şeyin sonra Allah tarafından doğrulanması, haklı bulunması durumu için kullanılan bir kavramdır. Zira her zaman doğru bildiğini açıkça söyleyen Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e de birçok yerde muhâlif olmaktan geri kalmamıştır.²⁵ Hz. Peygamber'den hanımlarını örtünmesi için uyarmasını söyleyen Hz. Ömer'in tutumunun Allah tarafından olduğu gibi kabul edilerek uygulanmaya konulması, Bedir esirleri karşısındaki tavrının Allah tarafından haklı bulunması gibi daha birçok muvâfakat²⁶ sayılabilir. Bunların yanında yine muvâfakat gösterilen²⁷ ama tarafımızca muvâfakat olarak sayılmayacak durumlar da söz konusudur. Zira olayların öngörü kategorisine girmesini sağlayan etmen olarak, lafzın onaylanması değil öngörünün uzmanca yapılması ve sonucunun toplumu doğrudan ilgilendirmesini esas aldık. Şöyle ki ifk olayı için Hz. Ömer'in 'kesinlikle iftiradır' sözünü bildirmesi üzerine Allah da âyette aynı lafzı²⁸ kullanarak Müslümanların o tepkiyi vermelerini istemiştir.²⁹ Bu hadisede Hz. Ömer'in tavrı uzmanca değil, insanî bir tavidir. Dolayısıyla hüsnüzan ile verdiği anlık tepkiyi uzmanca bir davranış gerektiren öngörü çerçevesinde değerlendirilmemiştir.

Çalışmamızın ana kavramını oluşturan öngörüü muvâfakattan ayıran bir diğer özellikte dönemlendirme ile olan ilişkisidir. Zira muvâfakatta vahyin onayının bulunması, Muvâfakat-ı Ömer bahsinin, Hz. Peygamber'in vefatı ile son bulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir ve kendi hilafeti döneminde ortaya koymuş olduğu ferâset ve basîret içeren uygulamalarını Muvâfakat-ı Ömer başlığı altında incelemek mümkün olmayacaktır.

²⁴ Mustafa Fayda, "Ömer", **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIV, 46; Ayrıca, her ne kadar usûl-i fikhın temel konularını makâsîd açısından inceleyen bir eser olsa da kavramsal çerçeve için bkz: Şâtîbî, **el-Muvâfakat fî Usûli's-Şerîa**, çev: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.

²⁵ Muhammed Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut, 2007, II, 186.

²⁶ Muvâfakatların sayı hususunda 3 ile 20 den fazla bir sayı arasında ihtilaf vardır. Bkz: Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016, s.67.

²⁷ Hz. Ömer'in muvâfakatına ait örnekleri 'Vâkıfât-ü Ömer' başlığı altında aşırı anlatımlar için bkz: Suyûti, **Târihu'l-Hulefâ**, tah. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saadet, Kahire, 1952, s.122; Olayların kısaca âyetle olan ilişkisi için bkz: Mehmet Akif Alpaydın, "Kur'an'da Allah-İnsan İlişkisinin Müşahhas Bir Örneği: Muvâfakat Hâdisesi", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, ss.116-131.

²⁸ Nur, 24/16: "Bu iftirayı işittiğiniz vakit, "Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu, çok büyük bir iftiradır" deseydiniz ya!"

²⁹ Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur'an Yorumu; Hz. Ömer Örneği**, s.117.

Öngörüye yakın olarak ‘uzmanlık’ anlamında *ferâset*³⁰ ve ‘bir şeyin iç yüzüne vâkıf olma’ anlamında *basîret* kavramlarını da zikretmeliyiz.³¹ Hz. Ömer, Kur’ân ve Sünnetin ruhuna uygun olarak birçok işini zekâsı ile uzmanca hallederek olayların sorun haline gelmelerini engelliyordu. Şunu söyleyebiliriz ki Hz. Ömer, devletin teşkilatlanmasından öğretmen görevlendirilmelerine kadar her işinde zekâsını kullanıyor ve çoğunda da muvaffak oluyordu. Dolayısıyla Hz. Ömer’in deneyimiyle(ferâset)³² olayların iç yüzünü kestirebilmesi(basîret)³³ anlayışını da içinde barındıran öngörü kavramını kullanmayı tercih ettik.

Öngörüü ifade eden ferâset ve basîret kavramlarından, Hz. Ömer’in bütün yeniliklerini çalışmamıza dâhil edeceğimiz çıkarılmamalıdır. Çünkü Hz. Ömer’in uygulamalarının sadece öngörüye ait olanlarını değerlendirdiğimizi belirtmeliyiz. Aksi takdirde çalışmamız ya menâkıb türü bir eser haline gelecek ya da Hz. Ömer’in bütün uygulamalarının anlatıldığı biyografik bir çalışma olarak değerlendirilecektir. Biz bu ikisini de tercih etmemekteyiz.

Bu izahlardan sonra çalışmanın konusunun belirli bir zaman diliminde olmaması itibariyle muvâfakat konularına göre geniş olduğunu ifade edebiliriz. Aynı zamanda çalışmamız onun bütün yeniliklerini anlatan ve menkıbelerle dolu bir çalışmaya göre de oldukça sınırlıdır.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber(s.a.v.)’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’in halifeliği döneminde ortaya çıkan irtidat olaylarının ardından İslâm Devleti’ni sağlam temeller üzerine oturtan faaliyetleri, disiplinli ve adaletli idareciliği ve güçlü şahsiyeti ile hiç şüphesiz tarihin ender yetiştirdiği bir devlet adamıdır.³⁴ İşte bu yüzden olsa gerek ki ferâseti ve adaleti her kesim tarafından takdir edilmesine rağmen, onu kabullenemeyen zihinler tarafından haksızca eleştirilere maruz

³⁰ Uzmanlık anlamında kullanımı için bkz: Selim Arık, “Keramet ve Firaset Bağlamında Muvâfakat-ı Ömer”, **Diyanet İlmî Dergi**, XLI/4, 2005, s.119.

³¹ Süleyman Uludağ, “Basîret”, **DİA**, İstanbul, 1992, V, 103; Ayrıca Kuraşî, **Evveliyâtü’l-Fâruk fi’l-İdare ve’l-Kazâ**, Müessesetü Kütübî’s-Sakafiyye, Beyrut, 1990.

³² Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru’l-Mü’minîn Ömer İbnü’l-Hattâb**, s.65.

³³ ‘İnsanın kendi kendini gözetleyebilmesi’ anlamında kullanımı için bkz. Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğîb el-İsfahanî, **Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân**, çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012, s.204.

³⁴ Ahmet Önkâl, “Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.9.

kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan onun bu ferâsetini abartarak onu yere göğe sığdıramayanlar da mevcuttur. Yani kaynaklarımızda algıya göre hareket edildiğini görmekteyiz. Bir yanda şîî bir yaklaşım tarzı ile yerenler³⁵ varken diğer tarafta haddinden fazla öven bir topluluk da vardır.³⁶

Hiz. Ömer'i öven yaklaşımlarda onun ortaya attığı görüşün hemen Kur'an âyeti olarak inişine varan boyutlara ulaşması düşündürücüdür. Başka bir rivâyette Allah'ın, Ömer'in sözünü hak kıldığı³⁷ ve ona cennette altın bir saray bahşettiği,³⁸ Allah'ın Ömer'den razı olup Ömer'in de Allah'tan razı olduğuna³⁹ kadar pek çok bilgi bulmak mümkündür. Yine depremi durduran, yangını bir anda söndüren, rüzgârın hakimiyetine sahip⁴⁰ ve 'Muhaddesûn'⁴¹dan biri⁴² olduğu ve bunu desteklemek için de savaşa komutan olarak gönderdiği Sâriye'ye Medine'den seslenerek onu ve ordusunu kurtardığı olayın anlatılması da aynı tutumun ürünü olarak gösterilebilir. Bu olayın, Allah Teâlâ'nın Ömer vasıtasıyla, zor durumda bulunan mü'min kullarına lütuf ve ikramı olduğunu kabul etsek bile; bu olayda keşf veya bir başka yolla gayba muttalî olma gibi bir durum asla söz konusu değildir.⁴³ Gerçi bu durumun Hiz. Ali ile fazilet yarışına giren Abbâsîlerin dengeleme unsuru olarak Hiz. Ömer'i ön plana çıkardıkları yorumunu yapanlar da mevcuttur.⁴⁴ Biz ise kaynaklarda geçen rivayetleri olabildiğince aslını koruyarak öngörüsüne uygun düşen veya düşmeyen şekilde tasnif ederek hazırlamaya gayret ettik.

Bu çalışmanın en temel yöntemi, konu merkezli çalışmalarda olduğu gibi kronoloji kaygısı olmayan bir sıra ve doğrudan öngörü ile ilgili rivâyetlerin aktarılması esasından hareket eder. Örneğin okuyucu, çalışmamızda; 'Muvâfakat-ı

³⁵ Örneğin kırtas hadisesinde Hiz. Ömer'in, Hiz. Ali'nin hilafetini nasıl engellediği ile ilgili bkz: Hasan el-Mustafavî, **el-Hakâik fi Târîhi'l-İslam ve'l-Fiten ve'l-Ehdas**, Kum 1410, s. 129; Bunun yanında Hiz. Peygamber'e eziyet eden ve saygısızlık yapmaktan çekinmeyen Hiz. Ömer anlatımları da mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Nur Akdoğan, **Şii Kaynaklara Göre Hiz. Ömer**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2017.

³⁶ Suyûti, **Târîhu'l-Hulefâ**, s.122.

³⁷ Suyûti, **el-Ğurer fi Fedâil-i Ömer**, Beyrut, 1991, s.30.

³⁸ Suyûti, **a.g.e.**, s.36.

³⁹ Suyûti, **a.g.e.**, s.46.

⁴⁰ Şemsettin Sivâsî, **Dört Halifenin Menkibeleri**, haz: Ahmet Kargılı, İstanbul, 2005, s.145.

⁴¹ Süleyman Uludağ, "Velî", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIII, 27.

⁴² Müslim, **Sahih**, Fedâilü's-Sahâbe, 23.

⁴³ Ahmet Önkâl, "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması", s.49.

⁴⁴ Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hiz. Ömer**, s.40.

Ömer' gibi öngörülerini içeren rivâyetleri aynı başlık altında değil, konularına ayırarak tasnif edilmiş şekilde bulur. Ayrıca dönemlendirme de yapmadığımız için Hz. Ömer'in Müslüman oluşunun ilk yıllarındaki bir rivâyet ile hilafeti dönemindeki bir vakıyı aynı konu başlığı altında bulabilecek şekilde tasnif edilmiştir. Dolayısıyla konu tasnifi esas alınmıştır.

Özellikle “*Muvâfakat-ı Ömer*” ile ilgili olan ve diğer konulardaki âyetleri, alâka düzeyine göre genellikle dipnotta meali ile birlikte göstermeye çalıştık. Kur’ân-ı Kerîm meali olarak tek bir kaynaktan kullanım esasını benimseyerek Diyanet İşleri Başkanlığı’nın *Kur’ân Yolu Meâlî*’ni kullandık.⁴⁵ Konunun izahı açısından açıklamanın gerekli görüldüğü yerlerde ise; yine Diyanet İşleri Başkanlığı’nın *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*’ini kullanmaya özen gösterdik.⁴⁶ Aynı şekilde konumuzu doğrudan ilgilendiren kavramları detaylı açıklamalarıyla metin içerisine alarak sırf hacimsel bir artışın olmasını sağlamak yerine; ilgili kavramın öngörü ile irtibatına değinilerek detaylı bilgi arzu edenlerin ulaşabilmesi için dipnotlarda referanslara gitmeyi tercih ettik. Özellikle kavramsal çerçevenin dağılmaması için ayrıntılı bilgileri vermek yerine bu kavramların detayı ile ilgilenen araştırmacıların yönlendirilebilmesi açısından *Diyanet İslam Ansiklopedisi*’ni referans göstermeyi uygun gördük.⁴⁷

Araştırmamızın kaynaklarına baktığımızda tasnif ettiğimiz alana göre birçok farklı eserden faydalanmamız gerekti. Bunları burada bir dipnot yığını oluşturmamak adına ayrıntılı zikretmiyoruz. Belli başlı temel kaynak kullanımlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Hz. Ömer’in dinî öngörülerini için başta *Kur’ân-ı Kerîm* olmak üzere temel hadis kaynakları⁴⁸ ve bunların üzerine yapılan tezlerden de istifade ettik.⁴⁹

⁴⁵ Hayrettin Karaman, *Kur’ân Yolu Meâlî*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017.

⁴⁶ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.

⁴⁷ *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I-XLIV, Ankara, 1988.

⁴⁸ Kütûb-i Tis’a ve İbn Ebî Şeybe’nin Musannef’i gibi...

⁴⁹ Ali Galip Gezgin, *Özgün Bir Kur’ân Yorumu; Hz. Ömer Örneği*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009; Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet*, Rihle Kitap Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016; Davut Şahin, *Hz. Ömer’in Kuran Anlayışı ve Yorum Yöntemi*.

Hiz. Ömer'in siyasî alandaki öngörülerini için Belazurî'nin, *Fütûhu'l-Büldân*'i,⁵⁰ gibi kaynaklardan azami derecede istifade ettik ve siyasî alandaki öngörülerin tespiti ve yorumlanması için çağdaş kaynaklardan⁵¹ istifade etmeye çalıştık.

Sosyal olarak ayırdığımız alanda ise İbn Hibbân'ın *Sîre*'si⁵² ve İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ından⁵³ kesitlerle öngörü adı altında değerlendirilebilen olaylara yer vermeye çalıştık. Ayrıca sosyal sahada çağdaş eserleri⁵⁴ öngörüsüne uyan durumların yorumlanmasında kullandık.

Hiz. Ömer ve öngörü ile ilgili doğrudan bir çalışma tespit edemedik. Temel kaynakların Hiz. Ömer ile ilgisi, dolaylı yoldan çalışmamıza kaynaklık etmektedir. Örneğin cizye ve haracın yanında dîvân gibi büyük bir teşkilatlanmayla birlikte atıyye gibi birçok ekonomik kavramın Hiz. Ömer döneminde çok yoğun olarak kullanılması nedeniyle Ebû Yusuf'un *Kitâbu'l-Harac*'i⁵⁵ ve Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Emvâl*'ini⁵⁶ kullanmaya gayret ettik.

Muvâfakat geleneği adına doğrudan ya da dolaylı çalışmaların, Hiz. Ömer ve öngörüsü adına yeterince kapsamlı olamayacağını belirtmekte fayda görüyoruz. Zira Hiz. Ömer'in muvâfakatı, Kur'ân ile ilgili olduğundan sadece Hiz. Peygamber dönemini içerisine alabilmektedir. Oysa biz, onun öngörüsü ile Hiz. Peygamber'in vefatından, Hiz. Ömer'in hilafeti dönemini de içine alan kendi vefatına kadarki dönemi de konumuz içerisine dâhil etmiş olmaktadır.

⁵⁰ Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev: Mustafa Fayda, Sıyer Yayınları, İstanbul, 2013.

⁵¹ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, Kubbealtı Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul, 2017; M. Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayıncılık, İstanbul, 1998; Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbacılık, Ankara, 2001.

⁵² İbn Hibbân, *s-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, çev: Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, Edit: Adnan Demircan, çev: Musa Kazım Yılmaz, Hikmet Akdemir vd., Sıyer Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

⁵⁴ Örneğin; Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi*, Mânâ Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

⁵⁵ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, çev: Ali Özek, Bahar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1973.

⁵⁶ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev: Cemaleddin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çağdaş kaynaklarda doğrudan Hz. Ömer ile ilgili yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan tezimize dair genel bilgi durumu olan Mustafa Fayda'nın "*Hulefâ-yı Râşidîn Devri*",⁵⁷ adlı eserinden temel kaynaklardaki bilgilerin özeti mahiyetinde belirli ifadeler⁵⁸ kullandık ve tezimizle doğrudan ilgili gördüğümüz bazı olaylarda bu müellifin yorumlarına da atıf yapmayı uygun bulduk.

Muhammed Ali Sallâbi'nin "*İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hz. Ömer*"⁵⁹, İbrahim Sarıçam'ın "*Hz. Ömer*",⁶⁰ Mehmet Azimli'nin "*Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*",⁶¹ adlı, halifeleri değil; müstakil olarak Hz. Ömer dönemini anlatmalarıyla tezimize daha da yakınlaşmış olan bu çalışmalardan, vakıaların öngörü içerisine dâhil edilip edilemeyeceği anlamında faydalandık ve yeri geldiğinde yorumlarına da değindik. Bu eserler, müstakil olarak Hz. Ömer ve dönemini yansıtsalar da, doğrudan öngörüye dair veriler içermemektedir.

Hz. Ömer ve döneminden konu olarak daha özel çalışmalara baktığımızda Mustafa Fayda'nın "*Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*"⁶² gibi eserlerin odaklandıkları konular hakkındaki çağdaş yorumlarına değer vererek tezimize uygun olanlara atıfta bulunmayı tercih ettik.

Mevlana Şibli Numânî'nin "*Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*"⁶³ adlı eserinde özellikle siyasî öngörülerine dair öngörülerine ışık tutan yorumlara yer vermesi açısından bazı bilgileri aldığımızı belirtelim. Zaten tezimizle sadece siyasî alanda dolaylı yoldan ilgili olan bu eserden de ilgili alanda faydalandık.

⁵⁷ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, Kubbealtı Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul, 2017.

⁵⁸ Dîvân için, 'Dîvân Teşkilatı' kavramının kullanılması gibi...

⁵⁹ Muhammed Ali Sallâbi, **İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hz. Ömer**, çev: Mehmet Akbaş, Ravza Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2016.

⁶⁰ İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2017.

⁶¹ Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016.

⁶² Mustafa Fayda, **Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1989.

⁶³ Mevlana Şibli Numânî, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev: Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975, s.277.

Muhammed Temmâvî'nin "*H. Ömer ve Modern Sistemler*"⁶⁴ adlı eser ise diğerlerinden farklı olarak bilgi durumundan değil, zihinsel anlamda sistemsel olarak faydalandığımızı belirtmeliyiz. Zaten akademik kaygıları yeterince olmayan⁶⁵ bu eserden, değişkenliğin mahiyeti, H. Ömer'in liderliği ve bu vasıfları ile idârî kabiliyetinin altındaki etmenlerden, öngörüsüne kaynaklık eden etmenlere ulaştırması bakımından yararlandığımızı söylemeliyiz. Ayrıca çağdaş yorumlarına da yer vererek çalışmamızı zenginleştirmeyi hedefledik.

Ebûbekir Sifil'in "*H. Ömer ve Nebvî Sünnet*"⁶⁶ adlı eserine baktığımızda, en azından nebevî sünnet ile tezimizdeki sabit ve değişkenlere benzediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda tezimize daha yakın olduğunu düşündüğümüz bu eserde de öngörüsü diyebileceğimiz konuların sadece dinî alanda ve İslâm hukuku sahasına ait H. Ömer'in bazı uygulamalarını ele aldığını görmekteyiz. Her ne kadar H. Ömer'in âyete ve sünnete aykırı yeni hükümler ortaya koyduğunu iddia edenlere karşı savunma kaygısı güttüğünü sezinlediğimiz bir eser olsa da, bu eserden ilgili alanda yeterince faydalandığımızı belirtmeliyiz.

Tezimize en yakın olarak gördüğümüz Ali Galip Gezgin'in "*Özgün Bir Kur'an Yorumu-H. Ömer Örneği*",⁶⁷ adlı eserine gelince tek benzerliğinin, H. Ömer'in Kur'ân yorumlarını anlatırken onun geleceğe dair kaygılarının; tezimizin öngörü kapsamına girmesine neden oluşu ile aynı potada olmasıdır. Şöyle ki onun tedbir ve endişeleri, öngördüğü ya da öngöremediği hususların belirtileri olarak önemlidir. Lâkin çağımızda muvâfakata dair yapılmış en güncel çalışma sayılabilecek bu eserde de muvâfakatların dışında öngörüye ait doğrudan bir bilgi mevcut değildir. Sadece H. Ömer'in Kur'ân'ı tefsîr edişi ile ilgili birkaç öngörü ipuçları bulduğumuz söylenebilir. Tezimizin bu eserden en temel farkı, bu eserdeki gibi sadece dinî öngörülerini değil, bununla beraber siyasî, sosyal ve kültürel öngörülerini de içeriyor olmasıdır. Ayrıca öngörüü tercih etmekle H.

⁶⁴ Muhammed Temmâvî, **H. Ömer ve Modern Sistemler**, çev: Muhammed Vesim Taylan, Kayhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.210.

⁶⁵ Örneğin bilginin dipnotta karşılığını bulamadığımız yerler mevcuttur.

⁶⁶ Ebubekir Sifil, **H. Ömer ve Nebvî Sünnet**, Rihle Kitap Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016.

⁶⁷ Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur'an Yorumu-H. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

Peygamber'in vefatından Hz. Ömer'in vefatına kadar olan dönemi de çalışmamızın içerisine almaktayız. Zira muvâfakata dair konuların sadece Hz. Peygamber dönemine aidiyeti söz konusu iken öngörü ile bunu Hz. Ömer'in ömrüne yaymamız mümkün olmaktadır.

Bir başka önemli husus da muvâfakat geleneğindeki Hz. Ömer'in o ferâset dolu davranışlarının, Hz. Peygamber'in vefatı ile bir anda yitirmesi gibi bir durumun oluşmuş olmasıdır. Zira Hz. Ömer'in görüşlerinin Şâri' tarafından tasdik edilmesi, onun, dinin sosyal hayatla olan münasebetini doğru anladığının bir göstergesi⁶⁸ iken Şâri'in tasdikinin olmadığı (vahyin sonlandığı) zamanda Hz. Ömer'in görüş bildirmekten kendini men ettiğini söylemek imkânsızdır. Ayrıca kaynaklarımızda onun muvâfakatına dair abartılı anlatımlar mevcutken kendi hilafetine baktığımızda bununla ilgili bir çalışmanın olmaması da düşündürücüdür. Her ne kadar Hz. Peygamber'in vefatı ile Kur'ân'ın nüzul süreci tamamlanmış olsa da sosyal hayatın devam ettiği her yerde ahkâm'ın tespit ve ta'yînine ihtiyaç devamlı olacaktır. Bunun devamını sağlayabilmek için Hz. Ömer'in kullandığı en iyi silahın, Kur'an ve Sünnetin ruhuna uygun olarak kullandığı öngörüsü olduğunu söylememizde bir sakınca görmüyoruz.

Kaynakların tezimizle ilgili bilgi durumuna da yer verdikten sonra araştırmamızın en önemli ilkelerinden olan tarafsızlık gereği çalışmamızı iki bölüme ayırdığımızı ve ikinci bölüme Hz. Ömer'in öngöremediği durumları aldığımızı belirtelim. Bunu da kendi iradesiyle pişmanlığını dile getirdiği ve diğerleri şeklinde tasnif ederek sergilemek istedik. Bu şekilde çalışmamızın, başlangıcında her hangi bir ön kabulü olmadığını, bu kabulden yola çıkarak eserlere herhangi bir savunma ya da başka bir kaygı taşımağımızı belirtmeliyiz.

Biz bu çalışmamızla birlikte tarihe mâl olmuş bir lider olan Hz. Ömer'in öngörüsünü ortaya koymakla onun ne kadar isabetli kararlar aldığını ve bu kararların halkını ne kadar etkilediğini göstermeye çalıştık. Zira o öngörüsü sayesinde aldığı kararlarla maslahatı gözetmiş ve başarılı olmuştur. Aynı şekilde yine öngörüsü

⁶⁸ Gökhan Atmaca, *Hız. Ömer'in Kur'ân-ı Kerîm Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, (Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Sakarya, 2009, s.290.

sayesinde büyük bir mefsedeti defetmiştir. Bu durumda bir devlet idarecisi için öngörünün önemini ortaya koyması bakımından Hz. Ömer'in öngörülerinin büyük bir öneme sahip olduğunu ifade edebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ.ÖMER'İN DİNÎ, SİYASÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ÖNGÖRÜLERİ

Hz. Ömer'in öngörülerini tasnif ederek derli toplu bir şekilde sunmayı hedeflediğimiz bu bölümde sırasıyla dinî, siyasî, sosyal ve kültürel öngörülerini ele alacağız. Dinî öngörülerini, itikâdî alandakiler ve (ibadet, muâmelât ve ukûbâtı kapsayan) dinî hükümler alanındakiler şeklinde konusuna göre ayırarak vermek istedik. Siyasî öngörülerinde onun genel devlet idaresi ve idare yöntemi, valilerin atama ve denetimleri, fetih hareketleri ve politikaları, gayri müslimlerle ilişkiler gibi konuları ele aldık. Sosyal ve kültürel alanda ise aileden başlayarak kültür ve topluma ait öngörü örneklerini belli bir düzen içinde vermeye gayret ettik.

Hz. Ömer'in farklı alanlarda aktardığımız öngörülerini ile onun bakış açısını ve öngörülerinin usûlünü tespit etme fırsatı bulma gayreti içerisinde olacağız.

I. HZ. ÖMER'İN DİNÎ ÖNGÖRÜLERİ

Hz. Ömer'in bu alandaki öngörülerini, itkâdî ve fikhî alanlarda şekillenmiştir. O, bu alanlarda öngörülerini, halkı büyük bir inanç problemi ile karşı karşıya kalmaktan kurtarmayı ya da birlik ve beraberliği bozucu bir durumu engellemeyi hedeflediği için kullanmıştır. Bu alanda, bunlara dair örnekleri tahlil edeceğiz.

A. İtikâdî Alandaki Öngörülerini

Bu alandaki öngörülerle Hz. Ömer, toplumun câhiliye adetlerine geri dönmesini engellemek istemiştir. Zira câhiliye dönemini ve ahlâkî olarak taşıdığı karanlık vasıflarını çok iyi bilen halife, toplumunu da iyi tanımasından dolayı bu alanda oldukça endişelenmiş ve halkını bu duruma getirebilecek her kapıyı kapatmaya gayret etmiştir. Sus'ta bir cesedi gömdürmesi ve Rıdvan ağacını kestirmesi, bu konuda iyi birer örnektir.

1. Kur'ân'ın Cem'i

Öngörü, sahibine meziyetler katacak bir yetidir. Ancak bu zekâ ve tecrübe birleşimi yeti, o insanı sıra dışı yapmaz. Hz. Ömer de öngörüsü güçlü insanlar arasında zikredilebilecek kişilerden birisidir.

Esasen bazı kişilerin uzak görüşlü olması kadar doğal bir şey olamaz. Hz. Ömer de bunlardandır ve her olaya müdahale eden dominant bir karaktere sahiptir. Onun zaman zaman Hz. Peygambere de müdahale edip onun görüşünün uygun olmadığını bildirdiğini biliyoruz. Vahyin ruhunu anlayıp ona göre önceden görüş bildiren bir kişi olarak onun hem Hz. Peygamber hem Hz. Ebû Bekir hem de kendi döneminde yaptığı müdahaleler, belki de yüzyıllar sürecek problemlerin henüz doğma aşamasında önlenmesini sağlamıştır. Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân'ın Cem'i konusunda yaptığı öncülük, yüzyıllarca Müslümanları anlaşmazlıklardan korumuştur.⁶⁹

Meseleyi kısaca izah edecek olursak Kur'ân'ın cem'i meselesi Hz. Ebû Bekir döneminin en önemli icraatlarından sayılabilir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hayatında daha ilk nazil olmaya başladığından itibaren deri parçaları, yassı kemikler, kâğıtlar, hurma dalları ve yassı taşlar gibi o devrin yazı malzemeleri üzerine yazılmıştı. Ayrıca birçok sahabi onu ezberlemişti. Ancak yazılı olan âyet ve sûreler dağınık halde bulunuyordu. Hz. Peygamber, yaşadığı müddetçe vahiy kesilmediğinden, Kur'ân, onun zamanında cilt halinde toplanmamıştı. Ancak belirttiğimiz gibi hem yazılmış hem de ezberlenmişti. Tertibi de belli idi. Yalancı peygamber Müseylime ile Yemâme'de yapılan savaşta birçok hafızın şehit düşmesi üzerine Hz. Ömer, bu savaşların devamı halinde daha birçok hafızın şehit olacağını,⁷⁰ bu durumda, henüz bir araya getirilmemiş olan Kur'ân'dan bazı kısımların zâyi olabileceğinden endişe etti.⁷¹ Kur'ân'ın bir an önce bir araya getirilmesi ve bir cilt halinde toplanması gerektiğini düşündü.⁷² Hz. Ömer, hafızların yok olma endişesiyle Kur'ân'ın bir araya getirilmesi gerektiğini halife Hz. Ebû Bekir'e belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir, Rasulullah'ın yapmadığı bir işi kendisinin yapmasının doğru olup

⁶⁹ Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.65.

⁷⁰ Abdulhamit Birışık, "Kur'an", **DİA**, İstanbul, 2002, XXVI, 385.

⁷¹ Buharî, **Sahih**, Fedâilu'l-Kur'ân, 3.

⁷² İbrahim Sarıçam, **Hz. Ebû Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2017, s.51.

olmayacağı hususunda tereddütler geçirmiş, sonunda Hz. Ömer'in ısrarları ile ikna olmuş⁷³ ve Zeyd b. Sâbit'i görevlendirmiştir.⁷⁴ Bunun sonucunda Kur'ân-ı Kerîm özel olarak Mushaf⁷⁵ halini aldı.⁷⁶ İşte bu öngörüsü sayesinde Hz. Ömer, yüzyıllarca tartışılabilecek meselelerin önünü açılmadan kapatmış oldu.⁷⁷

2. Kudüs'te Namazı Kilisede Kılmaması

Müslümanlar Kudüs'ü kuşatınca halk Hz. Ömer ile anlaşma yapmak şartıyla teslim olmak istediklerini bildirdiler. Durum bildirilince Hz. Ömer, Hz. Osman'ı⁷⁸ vekil bırakarak bölgeye gitti.⁷⁹ Kudüs'e vardığında bir kiliseye girdi. Namaz vakti girince –ileride Müslümanlar kiliseyi mescide çevirirler endişesi ile- oradan ayrılıp namazını dışarıda bir yerde kıldığı⁸⁰ rivâyet edilmektedir.

Bu hadisede Hz. Ömer'in öngörüsü, yani onun, Müslümanların camiye kiliseye çevirebilirler endişesi, günümüzde hala Hıristiyanların Kudüs'deki bu yeri Hac mekânı olarak kullanabilmelerine imkân sağlamıştır.⁸¹ Zira Hıristiyan toplumu için bu kilisenin önemi günümüzde de halen durumunu muhafaza etmektedir. Bir başka ifadeyle bugün Hıristiyanlar, Kıyâmet Kilisesi ile ilgili hala bir bağ kurabiliyorlarsa bunu Hz. Ömer'in öngörüsüne borçludur diyebiliriz. Bugün şunu öngörebiliriz ki eğer Hz. Ömer'in endişesi gerçekleşip daha sonra kilisenin camiye çevrilmesi durumunda bir daha geri dönmesi (siyasî egemenliği bırakmadıkça) mümkün görünmemektedir. Bu da Hz. Ömer'in öngörüsü sayesinde daha sonraları siyasî egemenliğin Hıristiyanlarda olmadığı zamanlarda da kiliseye dokunulmaması sağlanmıştır. Günümüzde de olduğu gibi Hıristiyan egemenliğinde olmayan kilisenin ziyareti, Müslümanların Hz. Ömer mescidini ziyaret etmelerinden daha kolaydır. Bu

⁷³ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.136.

⁷⁴ Buharî, **Sahih**, Câmîu'l-Kur'ân, 4986.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", **DİA**, İstanbul, 2006, XXXI, 242-248.

⁷⁶ Suyûtî, **Târihu'l-Hulefâ**, s.77.

⁷⁷ Kur'ân'ın cem'i ve yayılmasında Hz. Ömer'in rolü için bkz: M. M. el-A'zamî, **Kur'ân Tarihi**, çev: Ömer Türker, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.126.

⁷⁸ Başka bir kaynakta Hz. Ali'yi vekil bıraktığı da geçer: bkz: İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, I-XV, İstanbul, 1994, VII, 96.

⁷⁹ Yakubi, **Tarihu'l-Ya'kubî**, tah: Abdü'l-Emîr Mišnâ, Beyrut, 1431/2010, II, 37.

⁸⁰ Makrizî, **el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr**, Mektebetü's-Sakafiyetü'd-Dîniyye, I-II, Kahire, ty., II, 213.

⁸¹ Hz. Ömer'in namaz kıldığı yer, günümüzde Kıyâmet Kilisesi'nin hemen karşısında Hz. Ömer Camii olarak namaz vakitlerinde kullanılmaktadır.

da göstermektedir ki Hz. Ömer'in öngörüsüne dayanan saygı ve hoşgörüsü, bugün bu kilisenin varlığını sürdürmesini sağlamıştır.

Şunu belirtmeliyiz ki Beytü'l-Makdis'in, İslâm topraklarına sulhen⁸² dâhil olması, Hz. Ömer'in bu konuyla ilgili hoşgörüsünün kaynağı gösterilebilir.

3. Hacerü'l-Esved'e Karşı Tutumu

Bilindiği üzere Hacerü'l-Esved'e karşı saygı, bi'set öncesi de vardı. Bunu anlamak için Hz. Peygamber'in Kâbe hakemliği olayını hatırlamak da yeterli olacaktır. Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethi sonrası yaptığı umrede bu taşı öptüğünü Hz. Ömer'in şu ifadesinden anlıyoruz: “Sen faydası ve zararı olamayan bir taşın. Hz. Peygamber seni öpmeseydi ben de öpmezdim.”⁸³ Aynı ifade, bize aynı zamanda bir mesaj vermektedir. Muhtemelen Hz. Ömer, bu saygının ileriki dönemlerde çok farklı boyutlara ulaşmasından endişe etmiş olsa gerektir ki böyle bir açıklama yapma gereği duymuştur. Bir başka ifadeyle puta tapıcılıktan yeni kurtulmuş bir toplumun, bir taşın öpülmesini gördüğü an küllenmiş duygularının yeniden kabarması endişesi,⁸⁴ Hz. Ömer'i bu tür bir açıklamaya yönlendirmiş olmalıdır. Nihâyetinde onun bu öngörüsünün de yerinde olduğunu söylemek, en azından çağının toplumunu çok iyi tanıdığını belirtmek mümkündür.

4. Rıdvan Ağacını Kestirmesi

Bilindiği üzere Rıdvan ağacı,⁸⁵ Hz. Peygamber'in barışa verdiği önemi⁸⁶ net bir şekilde anlatan Hudeybiye Antlaşması öncesi Hz. Osman'ın akıbeti hakkında büyük üzüntüye kapılan Rasulullah'ın –bugün anısına yaptırılan Şumeysi (Hudeybiye) Mescidi- altına oturarak sahabenin her birinden gerekirse ölünceye kadar savaşacaklarına dair söz aldığı⁸⁷ ağacın adıdır.

⁸² Biri sulhen, diğeri askerlerin kalelerine sığınmalarına kadar savaşılıp sonra Hz. Ömer'in şartlarını kabul ettiklerine dair iki farklı rivâyet için bkz: Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.162.

⁸³ Müslim, **Sahih**, Hac, 41.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Öğüt, “Hacerülesved”, **DİA**, İstanbul, 1996, XIV, 434.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Fayda, “Bey'atürırdvân”, **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 39.

⁸⁶ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi –İlk Dönem-**, 5. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s.364.

⁸⁷ Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s.216.

Olaya kısaca değinmek gerekirse Hz. Peygamber ve ashabı, Kâbe'yi ziyaret maksadıyla Mekke'ye yola çıkmış ve Mekke yakınlarına kadar gelip karargâhı kurunca da görüşmeler için karşılıklı elçiler gönderilmeye başlanmıştı. Rasulullah, elçi olarak yollamak için Ömer b. el-Hattâb'ı çağırdı. Ömer: 'Ey Allah'ın elçisi! Kureyşin bana bir zarar vermesinden endişe ediyorum. Adî b. Ka'b oğullarından Mekke'de beni koruyabilecek kimsem de yok. Kureyşliler, onlara karşı sertliğimi ve düşmanlığımı da biliyorlar. Ancak, sana Kureyşlilerin benden daha fazla değer vereceği bir adam gösterebilirim; Osmân b. Affân,' dedi. Rasulullah, Osmân'ı çağırdı ve Kureyşlilere 'Rasulullah'ın savaş için gelmediğini, sadece hürmet ve değerine halel getirmeden Kâbe'yi ziyaret etmek için geldiğini' haber vermesi için gönderdi.⁸⁸

Hz. Ömer, elçilik görevini güzel bir dille reddedip sonucun daha olumlu olmasını umarak Hz. Osman'ın elçi olarak gitmesini önermesi, Rasulullah tarafından uygun görüldü. Fakat Hz. Osman'ın âkıbetinin uzun süre bilinmemesi, Müslümanlar üzerinde büyük tedirginlik oluşturmuştu. Onun ölme ihtimali ile (ya da öldüğü haberi ile) Müslümanları zorlu bir cihad hareketliliği bekleyecekti. Bunun farkında olan Hz. Peygamber de ashâbından ölünceye kadar savaşacaklarına dair söz almıştı. İşte bu sözü aldığı ağaca nispetle Rıdvân ağacı⁸⁹ olarak anılan bu ağaç, Müslümanlarca oldukça fazla önemsenmeye başlanmıştı.

İşte Hz. Ömer, insanlar tarafından kutsanmaya başlanmasından ya da başlanması endişesiyle⁹⁰ bu ağacı kestirmiştir.⁹¹ Onun bu öngörüsü, yine daha sonra oluşabilecek birçok hurafenin önünü kapatmış oldu.

Günümüzde dahi kutsama temayülünün devam ettiğini biliyoruz. Türbeler gibi bazı mekânlara kutsiyet atfedildiğini de... Bunlardan, ağaçlara bağlanan bez

⁸⁸ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.215.

⁸⁹ Konu ile ilgili rivâyete ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini ifade eden farklı rivâyetler için bkz: Ebu Bekir Sifil, "*Hz. Ömer ve Ridvan Ağacı*", Mart, 2006; <https://ebubekirsifil.com/okuyucu-sorulari/hz-omer-ra-ve-ridvan-agaci-2/>, (Erişim Tarihi: 07.08.2018)

⁹⁰ Bir diğer rivayette Hz. Ömer, onu sel sularının veya benzeri bir şeyin alıp götürmüş olabileceğini söyleyerek aranmasından vazgeçilmesini istemiştir. Bkz: Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvân", **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 39; ayrıca bkz: Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", **DİA**, İstanbul, 1998, XVIII, 297.

⁹¹ İbn Sa'd, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, II, 103; İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-Musannef**, II, 269.

parçaları da farklı türde bir kutsama ve medet umma davranışıdır. Bu açıdan bakıldığında da Hz. Ömer'in öngörüsünün ne kadar yerinde olduğunu ve bugüne dahi kıymetli mesajlar içerdiğini belirtebiliriz.

5. Sus'ta Bir Cesedi Gömdürmesi

Hz. Ömer'in, güçlü sezileriyle; kutsiyet atfedilerek türbe olmasını engellediği bir diğer olay da Sus'da gerçekleşen Danyal peygambere ait olduğu düşünülen bir cesetle ilgili vakiadır.⁹² Buna göre sahabe o bölgede çürümemiş bir cesede rastlamışlardı. Bu cesedin Danyal peygamberin cesedi olduğu söyleniyordu. Bölge halkı onun cesedi vesilesiyle yağmur duasına çıkıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer, ziyaretgâh olmasını engellemek için cesedin defnedilmesini emretti ve ceset defnedildi.⁹³

Bu vakıda Hz. Ömer'in öngörüsü, günümüzde de halen yaşanan bir sıkıntıyı engellemek niyetiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla doğru din algısının inşa edilmediği her boşluğu yanlış bir algının dolduracağı muhakkaktır. Bu sebeple doğru din algısına sahip olabilmenin en önemli basamaklarından birinin de tarihi doğru okumak ve doğru yorumlamak olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved'e karşı tutumu ve Rıdvan ağacını kestirmesini bu olayla birlikte değerlendirdiğimizde, toplumun nabzını çok iyi tuttuğunu ve buna bağlı olarak insanların olgunlaşmamış inançları ile İslâm'ın özüne uygun olmayan davranışlara temayülünü sezerek buna göre tedbirler aldığını belirtebiliriz.

Hz. Ömer'in İtikâdî alandaki öngörülerini genel anlamda değerlendirdiğimizde ise Hz. Ömer'in toplumunun inanç sahasında zayıf olduğunu biliyor, bilinçli hale getirmek için çabalıyor ve zafiyetlerin önünü kapatarak sıkıntıların en aza inmesini amaçlıyordu. Kur'ân'ın toplanmasının gerekliliğini görmesi gibi Hz. Ömer'in, bu endişelerinin altında öngörüsünün büyük ehemmiyet taşıdığını ifade edebiliriz.

⁹² Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.124.

⁹³ Taberî, **Tarihu'l-Rusul ve'l-Mulûk**, tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1995, II, 505.

B. Dinî Hükümler Alanındaki Öngörülleri

Hz. Ömer, İslâm'da asıl olan insan unsurunu ön plana almış, kamu yararını önceleyerek dinî hükümlerin insana yönelik olduğunu, bu sebeple bunların bir kısmının gerekirse uygulanmayabileceğine⁹⁴ ya da değiştirilebileceğine inanmaktadır. O halde onun bütün öngörülleri, Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun olarak kamu yararı başta olmak üzere insanlık adına faydanın temini ve zararın def'i esas alınarak uygulamaya konulmuştur.

Hz. Ömer'in dinî hükümler alanında oldukça hassas olduğunu belirtebiliriz. Zira sabitelere olan sınımsız bağımlı belirtmekle birlikte değişkenleri belirlerken de Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun bir yol izlediğini görmekteyiz. Onun bu alanda sergilediği öngörülleri, İslâm hukukunun ana bölümlerinden olan İbadet, muamelât ve ukûbât şeklinde tasnif ederek değerlendireceğiz:

a. İbadete Dair Olanlar

1. Makâm-ı İbrahim'i Namazgâh Edinme İsteği

Hz. Ömer'in bizzat kendisinin muvâfakat ettiğini bildirdiği konuların sayısı üçtür. Bunların ilki olarak anlattığı Makâm-ı İbrahim'i namazgâh edinme isteği de,⁹⁵ Allah tarafından makbul görülerek onaylanmıştır.⁹⁶ Dolayısıyla Hz. Ömer'in, Makâm-ı İbrahim'i⁹⁷ namazgâh edinme konusunu, kendi muvâfakatına dair şu meşhur rivâyetten başlayarak ifade etmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz:

“(Rasulullah'a): ‘Ey Allah'ın Resulü! Makâm-ı İbrahim'de bir namaz yeri edinsen!’ dedim, arkadan: ‘İbrahim'in makamını namazgâh edinin.’ âyeti⁹⁸ nazil oldu. (Bir gün): ‘Ey Allah'ın Resulü! Huzurunuzda iyiler de fâcirler de giriyor.

⁹⁴ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, s.52.

⁹⁵ İmâdî, *Dürerü'l-Müstedâb fî Muvâfakat-ı Ömer b. el-Hattâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut, 1996, s.58.

⁹⁶ Rivâyetteki ikinci ve üçüncü muvâfakatı, konusu gereği sosyal ve kültürel öngörülleri bölümünde ele alınacaktır.

⁹⁷ Nebi Bozkurt, “Makâm-ı İbrahim”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII, 412.

⁹⁸ Bakara, 2/125: “Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makâm-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.”

Emretseniz de Ümmühâtu'l-mü'minîn örtünseler!' dedim. Bunun üzerine hicâb (örtünme) âyetleri⁹⁹ nazil oldu. Rasulullah'ın hanımları kıskançlıkta birleştiler. Ben de: 'O sizi boşarsa Allah O'na sizden hayırlısını verir.' demiştim, bunun üzerine onlara uyarı âyeti¹⁰⁰ indi."¹⁰¹

Aynı konuya binaen bir de Hz. Ömer'in, Makâm-ı İbrahim'in yerinde bulunan (üstünde insanları hacca davet ettiği kabul edilen) taşı, tavafa engel oluyor gerekçesiyle geriye çekmesi de onun öngörülerinde arasında anlatabileceğimiz bir durumdur. Zira her sene artan hacı adayları sorununu, 'metaf' denilen tavaf alanının¹⁰² genişletilmesi ile çözmüş görünmektedir. Ayrıca bugün dahi aynı sorunun devam etmekte olduğundan hareketle onun bu öngörüsünün ne kadar isabetli bir karar olduğu anlaşılmaktadır.

Bu ve bunun gibi durumlarda Hz. Ömer'in, değişkenliğin usûlü olarak benimsediği etmenlerin tespitiyle; emir ve yasakların daha münasip ve daha kolay uygulanır bir hale getirilebileceğini umuyoruz. Sadece değişkenlerin değil; sabitelerin ayaklarını yere sağlam basması için de aynı şekilde uygulama örneklerine bakma ve tahlil etme gereksinimi doğmaktadır. Bu örneklerin en iyilerinin de Hz. Ömer'in uygulamaları olarak kabul edildiğini, onun hakkında yapılmış ve yapılmakta olan birçok çalışmadan anlamaktayız. Hangi şart ve durumlarda Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun olarak neyi niçin sabit kıldığı ve neyi niçin değişkenler safına aldığı

⁹⁹ Ahzab, 33/33: "Evlerinizde oturun. Önceki câhiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."; Ahzab, 33/53: "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır."; Ahzab, 33/59: "Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu, onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

¹⁰⁰ Tahrim, 66/5: "Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı, Müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir."

¹⁰¹ Buhârî, **Sahih**, Talâk, 32; Müslim, **Sahih**, Fezâilu's-Sahâbe, 24.

¹⁰² Salim Ögüt, "Tavaf", **DİA**, İstanbul, 2011, XL, 178.

tespitinin, günümüzde de İslâmî ilimler alanında birçok soru ve soruna çözüm niteliği taşıyabileceği kanaatindeyiz.

2. Münafığın Cenaze Namazı Meselesi

Öncelikle *'Muvâfakat-ı Ömer'* olarak bilinen konulardan biri olan münafığın cenaze namazı meselesine öngörü merkezli bir bakış açısıyla bakmakla yetineceğimizi belirtmeliyiz. Zira konuyu ayrıntılı bir şekilde nakleden birçok çağdaş eser bulmak mümkündür. Bunları çalışmamızın başlarında belirtmiştik.

Bir münafığın oğlu, babasının cenaze namazının kılınması için Hz. Peygambere gelmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber cenaze namazını kaldırmak üzere harekete geçmiştir.¹⁰³ Bu durum karşısında Hz. Ömer, Tevbe sûresinin sekseninci âyetine¹⁰⁴ istinaden münafıkların affı için dua edilemeyeceği hususunda görüşünü bildirmiştir.¹⁰⁵ Nitekim bu süreçte Allah'ı inkâr edenlerin namazını kaldırmaması gereken âyetin¹⁰⁶ nazil olmasıyla bir muvâfakat örneği daha vukû bulmuştur.

Olayı kısa ve net bir şekilde ifade ettikten sonra bu konunun iki önemli sonucuna değinmek istiyoruz. Birincisi, Hz. Ömer inkarcılara yapılan bu lütfu doğru bulmamıştır. Dolayısıyla durumun ilkeleşmesi halinde inkarcıların azalmasının aksine artması endişesi, muvâfakata nail olmasını sağlayan etmen olduğu belirtilebilir. İkincisi ise bu muvâfakatlar bize, Kur'ân tarihi verilerinin son derece güvenilir bir kaynak olduğunun göstergesi¹⁰⁷ olarak Kur'ân'ın hayatla dinamik bağlantısı ve beşer aklı ile olan irtibatını vurgulamak açısından verilmiş kıymetli örneklerdir.

¹⁰³ Bu hususta Hz. Ömer'in muvâfakatının isabeti, Hz. Peygamber'in cenaze namazını kaldırmamasıyla değil, vahyin Hz. Ömer'i tasdik etmesiyledir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in cenaze namazını kaldırmaması tartışmalarına değinilmemiştir.

¹⁰⁴ Tevbe, 9/80: "Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir. Bu, onların Allah ve Resûlünü inkâr etmiş olmaları sebebiyledir. Allah fasık topluluğu doğru yola iletmez."

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übeyy b. Selül", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 159.

¹⁰⁶ Tevbe, 9/84: "Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler."

¹⁰⁷ Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur'ân Yorumu; Hz. Ömer Örneği**, s.125.

3. Cenaze Namazı Tekbirleri

Hz. Peygamber'in cenaze namazını farklı zamanlarda farklı tekbir sayıları ile kıldığı bilinmektedir.¹⁰⁸ Hz. Ömer de cenaze namazının farklı sayılarda tekbir alınarak kılınmasının zaman içerisinde karmaşaya yol açacağı düşüncesiyle sahabeyi toplamış, istişare etmiş ve sonuçta Hz. Peygamber'in bu husustaki son ameli esas alınarak tekbir sayısı dörtle sınırlandırılmıştır.¹⁰⁹

Hz. Ömer'in ibadet alanındaki öngörülerinin, ona uygulama değişikliği yaptırmasının ardında, Müslüman toplumu için gevşeme, tembellik ve kargaşa endişeleri yatmaktadır. Onun bu konudaki öngörüsü daha çok kargaşa çıkma ihtimali olarak görünmektedir. Hz. Ömer'in öngörülerinin en önemlilerinden biri olan kargaşa çıkma ihtimali, onu huzursuz etmekte ve bu tür konulara acil önlemler alarak olumsuz herhangi bir durumun oluşmasına mâni olmak istemektedir. Kısacası Hz. Ömer'in cenaze namazındaki tekbirlerle ilgili öngörüsü; uygulamadaki farklılıkların sıkıntı oluşturabileceğini düşünerek bu durumu istişareye taşımasıdır.

4. Cemaatle Teravîh Namazı

Hz. Ömer tarafından başlatılan teravîh namazını cemaatle kılma uygulaması öncesinde bu namazı münferit olarak kılmak isteyen kimse münferit, cemaat halinde kılmak isteyenler ise birbirinden bağımsız şekilde mescidin farklı yerlerinde uygun birinin ardında namazlarını eda ediyorlardı.

Hz. Ömer bir Ramazan gecesinde mescide gitmiş, cemaatin dağınık bir şekilde, kimi tek başına, kimilerinin de arkalarda gruplarla cemaatler halinde namaz kıldıkları görmüş ve “Bunları tek bir imamın arkasında toplamanın daha uygun olacağını düşünüyorum...” Halk bu uygulamayı devam ettirirken bir gece yine mescide gitmiş ve halkın tek cemaat halinde namaz kıldıklarını görünce “Bu, ne güzel bir bid'attir” demiştir.¹¹⁰

¹⁰⁸ Farklı rivâyetler için bkz: Cemâluddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî, **Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

¹⁰⁹ Ebubekir Sifil, **Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet**, s.204.

¹¹⁰ Buhârî, **Sahih**, Terâvîh, 1; Enes b. Mâlik, **el-Muvatta**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, Ramadân, 3.

Konu ile ilgili en açık rivâyet ise şudur: “Hz. Ömer, teravih namazını sünnet kılan ve insanları bu uygulama etrafında toplayan ilk kişidir. Vilâyetlerde de böyle yapmalarını istemiştir. Bu, 14 (635) yılı Ramazan ayında idi.”¹¹¹

Hz. Ebû Bekir döneminde de devam eden teravihin tek başına kılınması uygulamanın camide meydana getirdiği dağınıklığı, artık farz kılınma ihtimali bulunmadığını ve Resûl-i Ekrem’in konuyla ilgili sözünden çıkan anlamı dikkate alan Hz. Ömer, Übey b. Kâ‘b’dan cemaate teravih namazı kıldırmasını istemiş ve bu uygulama günümüze kadar sürmüştür.¹¹²

Hz. Ömer’in burada yaptığı mescitte bağımsız ve dağınık bir şekilde namaz kılan kişileri birleştiren bu yeni uygulama sayesinde, hem tefrit endişesinin vuku bulması engellenmek istendiği; hem de cemaat ve ümmet bilincinin vurgulanmak istendiği ifade edilebilir.

5. Müellefe-i Kulûb’a Zekât Payı Vermemesi

Kur’ân-ı Kerîm’de bilindiği üzere zekât verilebilecek zümreler açıkça belirtilmiştir.¹¹³ ‘Müellefe-i Kulûb’, bu zümrelerden biri olup ‘kalpleri islâma ısındırılan’ şeklinde ilkeleştirilmiş çeşitli gruplara¹¹⁴ verilen zekâtı anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, maddî ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm’a ve müslümanlara karşı yumuşatılması arzulan gayri müslimleri, kendilerinin veya bağlılarının İslâm’ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır.¹¹⁵

¹¹¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, III, 150.

¹¹² Saffet Köse, “Teravih”, *DİA*, İstanbul, 2011, 482.

¹¹³ Tevbe, 9/60: “Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

¹¹⁴ Müellefe-i Kulûb’a giren zümreler için bkz: Yusuf el-Karadâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, çev: İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984, II, 75.

¹¹⁵ Cengiz Kallek, “Müellefe-İ Kulûb”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 475.

Hadisenin özünde; ‘müellefe-i kulûb zümresinden olan Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ve ez-Zibrikân b. Bedr’in¹¹⁶ Hz. Ebû Bekir’in hilafeti döneminde bundan istifade etmek isteyerek ona dinden dönmeme sözü vermeleri¹¹⁷ ile ilgilidir. Bu konuda yıpranmış ve aynı zamanda da hassas olan Hz. Ebû Bekir teklifi kabul etmişken Hz. Ömer’in reddetmesi,¹¹⁸ onun müellefe-i kulûba zekât payı vermemesi ile ilişkilendirilip ilgili âyete¹¹⁹ aykırı davranmış gibi gösterilmesine neden olmuştur. Oysa Hz. Ömer burada, İslâm’ın müellefe-i kulûbun desteğine ihtiyacı kalmadığı fikrinde¹²⁰ olabileceği gibi, yıllardır bu fondan yararlandığı halde durumunda herhangi bir ilerleme olmayan, adeta bedavadan geçinmeye alışmış bulunan kimseleri talep ettikleri şeyden mahrum etmek¹²¹ istemiş olabileceği de düşünülebilir. Öngörü ile ilgili kısmı da tam olarak burasıdır. Yani Hz. Ömer bu tavrıyla, ilgili âyete aykırı bir tutum sergilemediği gibi, aksine ileride insanların bu fondan art niyetli ya da tembelliğe dayalı faydalanmalarının önünü kesmiştir.

Bu hadisenin zekât ile ilgili olup olmadığından çok, bu alanda Hz. Ömer’in maslahatını ve öngörüsünden kaynaklı toplumsal yapının bozulması endişesine dayanarak yaptığı uygulamalarını sunmakla yetiniyoruz.¹²²

6. Zevi’l-Erhâm’ı İptal Etmesi

‘Zevi’l-Erhâm’¹²³ kavramı, kısaca ölenin ashâb-ı ferâiz dışındaki kan hısımlarını ifade etmektedir.¹²⁴

Kur’ân’da bu husus birkaç yerde geçmektedir:

¹¹⁶ Aynı sahabinin, Müellefe-i Kulûb zümresinden çıkarılıp zekât toplama görevine(ki bu görevdekiler de yukarıda zikrettiğimiz âyet gereği zekât alabilecek zümredendir) devam etmesine izin verilmesi oldukça ilginç bir durumdur. Bkz: Halit Özkan, “Zibrikân b. Bedr”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 396.

¹¹⁷ İbn Asâkir, **Târihu Medîneti Dimaşk**, tah. Ebî Said Ömer b. Garame el-Amrî, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2000, XI, 194.

¹¹⁸ Taberî, **Târihu’r-Rusul ve’l-Mulûk**, III, 275.

¹¹⁹ Tevbe, 9/60.

¹²⁰ Bünyamin Erul, “Uyeyne b. Hısn”, **DİA**, İstanbul, 2012, XLII, 241.

¹²¹ Ebubekir Sifil, **Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet**, s.269.

¹²² Rivâyetin zekat gelirleriyle ilgili olmadığına dair yorum için bkz: Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.292.

¹²³ Bkz: Hamza Aktan, “Zevi’l-Erhâm”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 307.

¹²⁴ Mesela dayı, teyze ve hala bu gruptandır.

“Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihâd edenlere gelince işte onlar da sizdendir. Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (vâris olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹²⁵

“Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da, çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir.”¹²⁶

Kur’ân’dan zikrettiğimiz ilgili âyetler gereği ganimetlerden zevi’l-erhâma pay verilmesini iptal etmesi¹²⁷ de Hz. Ömer’in bir başka öngörülerindedir. Âyetlerdeki zevi’l-erhâm’ın mirasçı olması¹²⁸ konusunda tereddüdü olmayan¹²⁹ Hz. Ömer’in, aynı durumdakilerin ganimetten pay almasını iptal etmesinin ardında da öngörüsü yatmaktadır. Zira o, bu zümrenin de artık diğer insanlar gibi düşünülmesi gerektiğini düşünerek ileride bambaşka problemlerin oluşmasını engellemek istemiştir.¹³⁰ Onun iptal ya da yasaklama diye nitelendirebileceğimiz bu tür hükümlerinin altında, daha büyük bir zararı def etme ya da maslahat gereği daha yararlı sahalarda olumlu sonuçlar alma fikri yatmaktadır.

Hz. Ömer’in ibadet alanındaki öngörülerinde farklı amaçlarda aynı maslahatı gözettiğini söyleyebiliriz. Örneğin onun, Makâm-ı İbrahim’i namazgâh edinme isteği, toplumunun değişikliklerinin farkında biri olduğunu gözler önüne sermektedir. Müslüman nüfusun artışı ile birlikte, ibadet etmek gibi Allah-insan ilişkisinin mekânsal bir nedenden dolayı sekteye uğraması ya da huşû içerisinde olamamasını istemeyen Hz. Ömer, bu konuya bu şekilde çözüm bulma yoluna gitmiştir. O, bu çözümü ile sabiteleri, değişken unsurlarla nasıl dinamik ve güncel bir hale getirdiğine güzel bir örnek sergilediği ifade edilebilir.

¹²⁵ Enfâl, 8/75.

¹²⁶ Nisâ, 4/7.

¹²⁷ Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**, ss.19-21.

¹²⁸ Âyetin tefsirine baktığımızda ‘Âyet, kılıç kuşanmayan kadın ve çocukları miras dışı bırakan câhiliye devri örfünü yıkmak için inmiştir.’ şeklinde bir yorumla karşılaşıyoruz. Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1960, II, 1294.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hamdi Döndüren, **Delillerle İslâm Hukuku**, Sahra Kitabevi, İstanbul, 1983.

¹³⁰ Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Fayda, “Hz. Ömer”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992, II, 121.

Hız. Peygamber'den münafığın cenaze namazını kılmaması gerektiğini belirtmesi, onun Kur'ân ile olan bağının kuvvetine işaret etmektedir. Cenaze namazı tekbirlerini tek bir şekilde uygulanmasını istemesi ve teravih namazının da cemaatle kılınmasını dilemesi, onun birlik ve beraberliğe verdiği önemi ortaya koyarken aksi durumda ortaya çıkabilecek sıkıntılardan ne denli çok çektiğini gözler önüne sermektedir. Tek bir şekilde ve tek bir usülle ibadetlerin yerine getirilmesini istemesi, döneminin toplumsal sorunlarını ortadan kaldırmayı hedeflediği şeklinde yorumlanabilir. Zira fetih hareketliliğinin doğurmuş olduğu birçok beldeden, ülkeden birçok ırk ve inanişta insanın (Müslüman olsun ya da olmasın) tek bir elden siyasi idareye ait oluşu, Hız. Ömer'i geniş çaplı fikir üretmeye ve çözüm yolları bulmaya yöneltmiştir.

b. Muamelâta Yönelik Olanlar

1. Ümmühâtü'l-Evlâd Satışını Yasaklaması

Ümmü veled olarak da bilinen çocuğu olan cariyenin satışının Hız. Peygamber döneminde serbest olup Hız. Ömer'in de onu yasakladığı rivâyeti¹³¹ kaynaklarımızda geçmektedir.

Yasaklamının Hız. Peygamber döneminde olmayıp Hız. Ömer tarafından yasaklandığını kabul etmemiz durumunda¹³² Hız. Ömer'in, toplumun çözülmesini önlemek amacıyla bu uygulamayı başlattığı söylenebilir.

İslâm medeniyetinin teşekkülü döneminde kölelik kurumunun sosyal bir gerçekliği bizlere yansıttığını ve bu gerçekliğin tadrîcen bir usûl dışında kolayca kaldırılamayacağını unutmamak gerekir. Bütün bunları dikkate aldığımızda cariyelerin ve kölelerin statü olarak gerçek kimliğine kavuşmasının zaman alması oldukça olağan ve tarihi ve sosyal bir olgu olarak görülebilir. Dolayısıyla biz, burada bu satışın Hız. Peygamber döneminde serbest oluşu şeklindeki yaklaşım yerine o

¹³¹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Itk, 8.

¹³² Hız. Peygamber döneminde de bu satışın yasak olduğunu ortaya koyan rivâyetler ve değerlendirme için bkz: Ebubekir Sifil, **Hız. Ömer ve Nebevî Sunnet**, s.275.

dönemin, köleliğin kaldırılması sürecinin bir parçası olduğunu da söyleyebiliriz.¹³³ Ayrıca konunun İslâm hukukunun tartışmalı bir meselesi olması itibariyle ayrıntıya girmek yerine konunun öngörüsü ile irtibatını vermeyi yeterli bulduk.¹³⁴ Nihayetinde Hz. Ömer'in bu alandaki uygulaması, Hz. Peygamber döneminden beri uygulanan bir durum ise hükmün devamı niteliği taşıırken; Hz. Ömer'in kendi uygulaması ise toplumsal sahada öngörüsüne dair bir husustur.

2. Bir Lafız ile Üç Talakın Gerçekleşmesi

Bu mesele, günümüze kadar sıcaklığını koruyan bir tartışma¹³⁵ olarak gelmesine rağmen sadece öngörü ile ilgili kısma vurgu yapmak amacıyla çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Tek bir lafızla verilen üç talakın, Hz. Peygamber döneminde tek bir talak sayılmasına¹³⁶ karşın, Hz. Ömer; 'İnsanların, kendileri için mühlet ve genişlik bulunan bir meselede acele davranmalarını'¹³⁷ gerekçe göstererek tek bir lafızla verilen üç talakın tek talak sayılmayıp üç talak sayılacağını bildirdi. Dolayısıyla bu durumda nihâî boşanmanın gerçekleşmiş olacağını beyan etmiş oldu.

Toplumda boşanma gibi hassas bir konuya olan ilgisizlik ya da bilgisizlik, boşanma lafızlarının kullanımını ağız alışkanlığı haline getirme ve üç talak niyetiyle edilen ama tek kabul edilme temayülleri gibi sık rastlanan durumlar karşısında Hz. Ömer'in bu öngörüsü, toplumun silkelenmesine sebep olması açısından mühimdir.

¹³³ Bu durumun sosyal hayata etkisi açısından bkz: Feyza Betül Köse, **Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi**, ss.159-160.

¹³⁴ İslâm Hukukunda bu durumun mütalaası şu şekilde yapılmıştır: "İslâm hukukunda her insanın şahıs sayılması ilkesinin yegâne istisnasını kölelik kurumunun kabul edilmesi oluşturur. Ancak fıkıhın iki ana kaynağında yer alan bütün anlatımların ve düzenlemelerin, köleliğin tedricen kaldırılması ve var olduğu sürece bu konumdaki kimselerin belirli haklarının hukuk güvencesi altına alınıp onlara karşı muamelenin olabildiğince insanî ölçülere yaklaştırılması şeklinde özetlenebilecek iki hedefinin bulunduğu açıktır. Bu temel yaklaşımın uygulamaya yansıtılma düzeyi bir yana fıkıh doktrinlerinde ilgili âyet ve hadisler ışığında hukuk tarihinde benzerine rastlanmayan bir teorik çaba ortaya konarak kölelerin özgürlüğe kavuşturulmasını özendiren çok sayıda düzenlemeye geniş yer ayrıldığı ve belirtilen hedeflere yardımcı olacak -mükâteb, ümmü'l-veled, müdebber gibi- statüler ve kurallar geliştirildiği görülür." (İbrahim Kâfi Dönmez, "Şahıs", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXVIII, 271.)

¹³⁵ Diğer rivâyetler ve bunların ayrıntılı değerlendirmeleri için bkz: Ebubekir Sifil, **H. Ömer ve Nebvî Sünnet**, s.228-263.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Talak, 9; Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, tah: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1416/1995. I, 265.

¹³⁷ Müslim, **Sahih**, Talak, 15.

c. Ukûbât Alanındaki

1. İçki Cezası, Usûl ve Değişiklikler

Hz. Ömer'in içki yasağına uymayan kişilerin cezalandırılmasında Hz. Peygamber'in uygulamasına uymadığı görülmektedir.¹³⁸ Zira Hz. Peygamber'in uygulamalarında yaklaşık kırk değnek uygulaması görülmekte iken¹³⁹ Hz. Ömer bunu seksen değnek olarak uygulamıştır.¹⁴⁰

Hz. Ebû Bekir'in de Hz. Peygamber gibi kırk değnek olarak uyguladığı¹⁴¹ cezayı, Hz. Ömer'in sahabeyle istişare ederek seksen değneğe çıkarması¹⁴² ve Hz. Ali'nin, bu konuda Hz. Peygamber'den bir sünnet, yani kesin bağlayıcı bir hüküm olmadığına ve vurulacak değnek sayısının kendi icthadlarıyla belirlendiğine dair sözü,¹⁴³ bu cezanın ta'zir niteliğinde olduğunun delili sayılabilir.¹⁴⁴

Hz. Ömer, öngörüsü ile uygulamalarına şekil vermekten ve gerekli değişiklikleri yapmaktan çekinmemiştir. Bu olayda da iki sahibinin içki ile ilgili âyetleri¹⁴⁵ farklı yorumlayıp seçme hakkı olduğunu belirtmeleri üzerine Hz. Ömer'in; "Eğer yasağı inkâr ediyorlarsa öldürülmeleri, değilse seksen sopa ceza verilmesini"¹⁴⁶ istemesinden de anlaşılacağı üzere o, bu konularda Müslümanların gevşemesini istemiyordu. Bir bakıma bu uygulama değişikliğinin nedenini, onun öngörüsüne bağlamak da mümkün görünmektedir.

¹³⁸ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.313, 369.

¹³⁹ Buhârî, **Sahih**, Hudûd, 2.

¹⁴⁰ Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**, s.260; İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.367.

¹⁴¹ Müslim, **Sahih**, Hudûd, 36.

¹⁴² Buhârî, **Sahih**, Hudûd, 4.

¹⁴³ Müslim, **Sahih**, Hudûd, 39.

¹⁴⁴ İçki içme ve sarhoşluk cezası, İslâm ceza hukukunda genel olarak hadler ve ta'zir olarak tasnif edilen cezaların hadler bölümünde ele alınmıştır. Ancak konu ile ilgili hadisler ve sahabe uygulamaları dikkatle incelendiğinde bunun kesin bir had cezası olmadığı, daha çok kişi ve şartlara göre farklılık arz eden ta'zir cezasını ilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü had cezası, tanımında da belirtildiği gibi, uygulamada herhangi bir farklılığa yol açmayacak derecede kesinlik vasfını haizdir. Oysa bu cezanın hukukî dayanağı olarak nakledilen delillerde bu vasıftan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bkz: Mustafa Yıldırım, "İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası", **DEÜİF Dergisi**, Sayı XIII-XIV, İzmir 2001, s.50.

¹⁴⁵ Mâide, 5/90-91: "Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"

¹⁴⁶ İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, s.70.

Hz. Ömer'in, içki cezasını, kesin bağlayıcı bir hüküm olarak görmediği kanaatindeyiz. Zira onun Hz. Peygamber'den gördüğü ile döneminin ihtiyacını birleştirmede hem çok hassas, hem de çok cesur olduğu söylenebilir. Dinin sabiteleri olarak tespit ettiği hususlarda oldukça hassas olan Hz. Ömer, döneminin ihtiyaçları doğrultusunda zararın giderilmesi ya da daha iyi bir faydanın oluşması durumunda; değişkenlik ilkesini aktifleştirmiş ve bunları islâmın özüne, Hz. Peygamber'in ulaştırdığı vahyin ruhuna uygun şekilde uygulamaya gayret göstermiştir. Biz de özellikle değişkenliği belirlemedeki esaslarını tespit etme gayreti ile bu örnekleri, onun öngörüsü penceresinden vermeye çalışmaktayız.

Bir başka çalışmada ise bu yasakla ilgili nâzil olan, sırasıyla Bakara 219¹⁴⁷, Nisâ 43¹⁴⁸ ve Mâide 90-91.¹⁴⁹ âyetlerin tamamının Hz. Ömer'in içkinin yasaklanmasıyla ilgili ısrarına¹⁵⁰ bağlandığını da belirtmek istedik.

2. Hırsızlık Cezası ve Narh Sistemi

Hz. Ömer'in, toplumun yapısının bozulmasından ve çok daha kötüye gitmesinden endişe ederek bazı tedbirler aldığı gibi bazen de toplumun nabzını tutarak hoşgörü sınırlarını genişlettiğini görmekteyiz.

Hz. Peygamber'in ekonomik olarak pazara müdahale ettiğine dair net bir bilgiye rastlayamamıza rağmen Hz. Ömer'in kıtlık yıllarında aşırı fiyatları önlemek için narh sistemini¹⁵¹ kullanması¹⁵², aldığı tedbire güzel bir örnektir. Diğer bir yandan Hz. Ömer'in, kıtlık yıllarında halkın açlıktan, hırsızlık yapma

¹⁴⁷ Bakara, 2/219: “Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah, size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.”

¹⁴⁸ Nisâ, 4/43: “Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”

¹⁴⁹ Mâide 5/90-91: “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”

¹⁵⁰ Ali Galip Gezgin, **Özgün Bir Kur'an Yorumu**; Hz. Ömer Örneği, s.110.

¹⁵¹ Fiyat takdir edilmesi ve sınırlandırılması anlamında fıkıh terimi. Bkz: Cengiz Kallek, “Narh”, **DİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 387-391.

¹⁵² Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**, s.115.

temayülünün fazla olabileceğini düşünerek hırsızlık cezasını kaldırması¹⁵³ da öngörüsünden kaynaklı hoşgörüsüne güzel bir örnektir.

Hz. Ömer'in fikhî açıdan hükümlerine baktığımızda bunların, cezaya yönelik değil, tedbir ve önlemeye yönelik olduğunu görmekteyiz. Zaten Hz. Ömer'i hemen her konuda öngörülü davranmaya iten güç, onun sorunların yargı alanına taşınmasından ziyade hiçbir zaman oluşmamasını sağlamak olduğunu belirtebiliriz. Suçun karşılığı olarak suçluyu değil, suçu engellemeyi önceleyen Hz. Ömer, bunları da öngörüsünü kullanarak uygulamaktadır.

Hz. Ömer, inanç sahasında insanların câhiliye dönemi ve onun benzeri şeklinde bir inanma duygusuna dönmelerinden endişelenmiş ve bu alandaki öngörülerini, Müslümanların imanlarını sarsabileceğini düşündüğü alanlarda tedbirler almak için kullanmıştır.

Dinî hükümler alanındaki öngörülerine baktığımızda Hz. Ömer'in fikhin en önemli unsurları olan ibadet, muâmelât ve ukûbât alanlarının hepsinde aynı kaygıdan kaynaklı tedbirler aldığından ve buna yönelik Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun bir şekilde değişken uygulamalar usûlünü benimsediğinden bahsedebiliriz. Toplumun ibadetini daha iyi bir şekilde yapabilmesine olanak tanımak istemesi, onların ahlâki çözümlerine engel olmak istemesi, vahdet prensibi ile halkının birlik ve dirliğinin bozulmamasını sağlamak istemesi ve evlilik, boşanma gibi hassas konuların hassas oluşunu halkına anlatmak istemesi, onun bu değişken usûlle hüküm verdiği konulardandır. İçki, hırsızlık ve narh gibi toplumun dinî, sosyal ve ekonomik alanda ahlakî yozlaşmalarına engel olmak prensibinden hareketle onun bu alandaki öngörülerini de bu minvalde kullandığını belirtebiliriz. Fikhî prensiplerde hem olabildiğince âyet ve hadise bağlı, hem de maslahat adına olabildiğince değişken bir usûl benimseyen Hz. Ömer, bu uygulamalarında devletin ve milletin zarara uğratılmaması prensibini gözetmektedir.

¹⁵³ Yusuf ez-Zeylâî, **Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye**, III, 309; Ayrıca Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**, s.93.

II. HZ.ÖMER'İN SİYASÎ ALANDAKİ ÖNGÖRÜLERİ

Hz. Ömer'in, ilk olarak yapmak istediği siyasî işlerden biri olarak Arap beldelerinde siyasî birliği kurmak olduğunu söylenebiliriz. Zira dönemin fetih hareketliliğinin büyük hız kazanması da bunu gerektirir mahiyette görünmektedir.

Hz. Ömer'in bu alandaki öngörülerinde çok yönlü bir şekilde düşünerek bir yandan devletin menfaatlerine uygun kararlar alırken bir yandan da bireyin hak ve özgürlüklerinin yaşanılır olmasına dikkat ediyordu. Burada, devlet idaresi ve diplomatik ilişkilerden vâli atanması ve denetimine kadar, fetih hareketlerinden gayri müslimlerle ilişkilere kadar bir çok konuya siyasî açıdan öngörüyle ilişkisi nispetinde değineceğiz.

A. Devlet İdaresi ve Diplomasi

Hz. Ömer, Devlet idaresini oldukça önemsemiş ve sifâret¹⁵⁴ görevinden edindiği tecrübesini, öngörülerini ile birleştirerek şahsî kuvvetini, siyasetinde kullanmaya özen göstermiş ve bunları yaparken de hiçbir zaman maslahatı geri plana atmamıştır.¹⁵⁵

1. Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti

Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği yer olması nedeniyle İslâm tarihinde Sakîfetü Benî Sâide¹⁵⁶ olarak bilinen olay, Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ferâsetini sığağı sığağına kullanması bakımından çok önemlidir. Ayrıca İslam siyasî tarihinde bir dönüm noktası sayılan bu hadise üzerinde durmanın gerekliliğini hissediyoruz.

Olayı kısaca özetlemek gerekirse Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte ensârın, halifenin kendilerinden kime ait olması gerektiğini konuşmak için Benî Sâide çardağında (gölgeğinde) toplandığını haber alan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer,

¹⁵⁴ Sifâret (elçilik) görevi için bkz: İsrail Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, ss.52-53.

¹⁵⁵ Muhammed Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, II, 188.

¹⁵⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Sakîfetü Benî Sâide", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 11.

ensârın bir anda karar almalarından endişe duyarak¹⁵⁷ yanlarına Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da alarak bu toplantıya yetiştirtiler.

Halifenin muhacirlerden mi yoksa ensârdan mı olması gerektiği tartışması alevlenecek gibi gözükmekteydi. Hz. Ömer, şu konularda ensârı konuşurmak istiyor ve konuyu bir an evvel netleştirerek büyük bir siyasî kargaşanın çıkmasına mâni olmak istiyordu: Muhacirlerin önce Müslüman oluşu ve Hz. Peygamber'in soyunun Kureyş'ten oluşu gibi durumları kullanarak olaya çözüm bulmak arayışındaydı. Önce davranıp konuşmasını yapmak istediye de Hz. Ebû Bekir, acele etmemesi gerektiğini söyleyerek muhacirleri temsilen ilk kendi söz aldı ve: “Ey ensâr! Faziletlerinize dair ifade ettiklerinize gelince siz zaten öylesiniz. Araplar bu meseleyi Kureyşliler için uygun görmektedirler. Onlar soy ve nesep olarak Arapların ortasındadır. (Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın¹⁵⁸ elini tutarak) Vallahi ben sizin için şu iki adamdan birisini uygun görüyorum. Hangisini dilerseniz ona biat edin,” dedi. Bu fikir Hz. Ömer'in hoşuna gitmedi. Zira ona göre boynunun vurulması, Hz. Ebû Bekir varken onun emîr olmasından daha iyiydi.¹⁵⁹ Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a gelince zaten oraya gelmeden önce Hz. Ömer'in teklifini reddetmiş ve: “Siddîk aramızda varken bana mı biat edeceksin?”¹⁶⁰ şeklinde tepkisini dile getirmişti.

Hz. Ebû Bekir'in konuşması bitince ensârdan bir kimsenin iki emîr seçilmesi fikri Hz. Ömer tarafından reddedildi ve tartışma giderek daha da büyümekteydi... Derken sesler yükselmiş, haykırışlar çoğalmıştı ki büyük bir fitnenin çıkmasından korkan Hz. Ömer, süratli tavırlarla hamlesini yaptı ve Hz. Ebû Bekir'den biat almak için elini uzatmasını istedi. Hz. Ebû Bekir de elini uzatınca önce Hz. Ömer, sonra da

¹⁵⁷ Ahmed Emin, **Fecru'l-İslâm**, çev: A. Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976, s.363.

¹⁵⁸ Hz. Ebû Bekir, halifelik için Hz. Ömer gibi Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın da bu görevi hakkıyla yerine getireceğini düşünmüş olması tesadüf değildir. Zira Rasulullah'ın, onun için “Bu ümmetin emîni” şeklindeki taltifi, Hz. Ebû Bekir'in bu fikri benimsemesini sağlamış olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, **DİA**, İstanbul, 1994, X, 250.

¹⁵⁹ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.330.

¹⁶⁰ Muhammed Temmâvî, **H. Ömer ve Modern Sistemler**, çev: Muhammed Vesim Taylan, Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.210.

orada bulunan muhacirler ve Beşîr b. Sa'd'ın¹⁶¹ öncülüğündeki ensâr da (Sa'd b. Ubâde¹⁶² hariç) Hz. Ebû Bekir'e biat etti.

O gün Hz. Ömer halka seslenerek: “İçinizden filan kişinin ‘Vallahi Hz. Peygamber ölürse filan kişiye biat edeceğim,’ dediğini duydum. Böyle bir durumda sakın hiç kimse ‘Ebû Bekir’e yapılan biat alelacele yapılmıştır,’ diye kandırılmasın. Gerçi bu şekilde de oldu. Söylediklerime dikkat ediniz! Allah bizi bu şerden korudu ve Müslümanlara yönelik oluşacak bir zararı da def etti. Dolayısıyla içinizde geçmişe bakarak Ebû Bekir’in biatını örnek alıp herkesin boyun eğmesiyle pürüzsüz bir şekilde halife olabilecek bir kimse de yoktur. Çünkü Rasulullah vefat ettiğinde Ebû Bekir bizim en iyimizdi...”¹⁶³ demiş ve zararın def edilmesi öngörüsü ile kargaşayı engellemeye çalışmıştır.

Biat sonrası ikinci gün ise Hz. Ömer, önceki gün yaptığı duygusal konuşmasının¹⁶⁴ Allah ve kitabı ile alakasının olmadığını, kendi sözleri olduğunu ve Ebû Bekir’in Rasulullah’ın yol arkadaşı ve ikisi mağaradayken iki kişiden biri¹⁶⁵ olduğunu belirterek¹⁶⁶ Sakîf biatının umumî bir şekilde sonuçlanmasını sağlamış oldu. Bu konuşmasıyla da Benî Sâide Sakifesi’ndeki yaşananların siyasî bir kimlikten öteye geçmediğini belirtmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira bunun anlaşılmasında yüzünden ciddi kargaşalar doğacaktır.

¹⁶¹ Buradaki öncülüğünden maksat, ensârdan birinin halife olmasını ısrarla isteyen Medineli hemşehrilerine rağmen onun, Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesini savunan ve ona ilk biat eden sahâbi olmasıdır. Bkz: M. Yaşar Kandemir, “Beşîr b. Sa’d”, **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 6.

¹⁶² Ensâr’ın ileri gelenlerinden olarak en güçlü halife adayıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Azimli, “Sa’d b. Ubâde”, **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV, 377.

¹⁶³ İbn Hibbân, **es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ**, s.329.

¹⁶⁴ “Resulullah ölmüştür ve sağdır! Ona sadece, Hz. Musa’ya ârız olan saika gibi bir saika ârız olmuştur. Kim ‘Muhammed öldü’ derse, onu kılıcımla iki parça ederim.” (İbn Sa’d, **Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr**, II, 269.)

¹⁶⁵ Tevbe, 9/40: “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

¹⁶⁶ İbn Hibbân, **es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ**, s.332.

Bir başka yönüyle Hz. Ebû Bekir'e yapılan bu biat, İslâm'da bir idareciye halife sıfatıyla yapılan ilk biat olması hasebiyle birçok özelliği¹⁶⁷ ve değerlendirmeyi¹⁶⁸ beraberinde getirmektedir. Hz. Ömer'in ferâseti ile durumun ehemmiyetini anlayıp toplantıya yetişmesi, Rasulullah'ın vefatından ötürü gelmek istemeyen Hz. Ebû Bekir'i ısrarla çağırması,¹⁶⁹ orada da bir an evvel ortamı yumuşatmak istemesi ve bunun olmayacağını anlayınca da kestirmeden büyük bir hızla Hz. Ebû Bekir'den elini uzatmasını istemesi gibi öngörüsüne ait birçok davranışından bahsetmek mümkündür. Sonuçta ensâra, 'Ebû Bekir'in önüne geçmekten Allah'a sığınırız' dedirten¹⁷⁰ Hz. Ömer'in bu konudaki titizliği sayesinde İslâm tarihinde olabilecek mühim bir iç kargaşanın daha olmasının engellendiğini söyleyebiliriz.

Hz. Ömer'in bu girişimi ile toplum, muhtemel bir ensâr-muhacirûn mücadelesinden kurtulmuştur.¹⁷¹ Yoksa ridde olayları yanında bir de iç savaşın çıkması kaçınılmaz olacaktı.¹⁷² İslam tarihinde çok önemli bir yeri olan ilk halife seçiminde Hz. Ömer'in fitne ve kargaşa endişesinden dolayı o an¹⁷³ için uygulamış olduğu yöntem sayesinde daha büyük ve telafi edilmez zararlar def edilmiş oldu.

2. Dîvânın Kurumsallaştırılması

Bilindiği üzere Hz. Ömer'in en önemli faaliyetlerinin başında dîvân teşkîlâtını¹⁷⁴ kurması gelmektedir. Zira bu şekilde cizye ve haracın nasıl dağıtılacağına yönelik bir sistem kurmak istemiştir.

¹⁶⁷ Bu özellikler için bkz: M. Ali Kapar, **İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi**, s.43.

¹⁶⁸ Bu hadisenin perde arkası ve değerlendirmesi için bkz: Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, ss.42-73.

¹⁶⁹ Muhammed Temmâvî, **Hz. Ömer ve Modern Sistemler**, s.210.

¹⁷⁰ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, s.50.

¹⁷¹ Bkz: Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s.61.

¹⁷² Konuya farklı bir bakış açısıyla, ilk halife seçiminin yapısal bir bozukluğa ve Müslümanlar arasında iç savaşa neden olduğu görüşü için bkz: Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, s.64.

¹⁷³ Zira aldığı kararın anlık olduğunu belirtmesi ve daha sonra da bu durumun saltanat malzemesine dönüştürülmesi, bu konuyu uzun vadede öngöremedikleri olarak ikinci bölümde ele almamıza neden olmuştur. Bkz: Hz. Ömer'in Öngörüsüne Uygun Düşmeyen Durumlar/Hilafetin Kureys'e Ait Olduğu Algısı ve Halife Ta'yîni.

¹⁷⁴ Bu kavram için bkz: Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.324.

Hz. Ömer Irak, İran, Cezîre, Suriye, Filistin ve Mısır'ın fethiyle birlikte İslâm devleti hâkimiyeti altına giren gayri müslimlerin verdikleri ve fey adı altında toplanan cizye, haraç ve ticaret malları vergileri sonucunda artan gelirleri Müslümanlara dağıtmak üzere bir teşkilât¹⁷⁵ düşünmüştü. Bu teşkilât, muharip güçleri kaydetmek ve hazineyi düzene koymak için teşekkül etmişti.¹⁷⁶

Hz. Ebû Bekir döneminde savaş için gönüllüğün esas oluşu, Hz. Ömer döneminde değişmesi gerekiyordu. Zira doğu ve batıdan gelen cizye ile haraç yüzünden halkta zenginlik meydana gelmiş, mal kazanma hırsı çoğalmıştı. Bu da 'ilây-ı kelimetullah'¹⁷⁷ için yapılması gereken cihada büyük engel teşkil ediyordu. Bunun için Hz. Ömer, valilerine emirler göndererek kendisine asker toplayıp göndermelerini istemekteydi.¹⁷⁸ Bütün bunların nedeni ise Hz. Ömer'in askerinin mal kazanma ve hırsla kapılmasından endişe etmesiydi. Ayrıca İslam coğrafyasının hızla büyümesi de düzenli olmayı zorunlu kılıyordu. Bu zorunluluğu görmemenin bedelinin ne olacağını bilen Hz. Ömer, dîvânın kurumsallaşmasını sağlayarak devlet kurma yolunda müesseselere bir yenisini daha eklemişti.

Hz. Peygamber'den kalma fey ve humus¹⁷⁹ gelirlerinin hemen dağıtılması, bütçenin oluşmamasına neden olduğu gibi büyüyen ve gelişen bir toplumda kargaşayı da beraberinde getirebilirdi. Bu öngörüye dayandığını düşündüğümüz dîvân teşkilatı sayesinde atâ ve erzâku'l-Müslimîn, daha düzenli ve kurumsallaşmış bir şekilde sahiplerini buluyor; böylece devlet ve bütçe anlayışına uygun¹⁸⁰ bir uygulama faaliyete geçirilmiş oluyordu.

Hz. Ömer'in dîvânı oluşturmasını burada kısaca anlatmamız mümkün değildir. Zira onun ferâseti gereği yapmış olduğu yenilikleri, çerçevesini çizdiğimiz tezimize alma şansımız olmamasına rağmen öngörüsü ile ilgili kısımları aktarmaya çalışmakla yetinmek mecburiyetini taşıyoruz. Yoksa uygulamaya koyduğu

¹⁷⁵ Dîvânın, dört halife dönemindeki seyri için bkz: Mehmet Şimşir, "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.265.

¹⁷⁶ Abdülazîz ed-Dürî, "Divan", **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 378.

¹⁷⁷ Tevhid inancını yüceltip hâkim kılma anlamında bir tabir. Bkz: Metin Yurdağür, "İ'lâ-yi Kelimetullah", **DİA**, İstanbul, 2000, XXII, 63.

¹⁷⁸ Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2006, s.461.

¹⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, s.259.

¹⁸⁰ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.318.

murâbitlik görevinden¹⁸¹ resmî sicillerin kendi dillerine çevrilmesine¹⁸² kadar birçok konuya değinmek zorunda kalırız. Dolayısıyla konumuz gereği onun öngörüsü sayesinde bu yeniliğinin, yani dîvân teşkilatını kurmasının, Emevîler döneminde hem sayı hem de mahiyet açısından önemli gelişmeler olmasına, Abbâsîler devrinde de mükemmel halini almasına¹⁸³ vesile olduğunu ifade etmekle yetiniyoruz.

3. Şûrâ Heyetini Kurması

En genel anlamda ‘Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu’ olarak ifade edilen şûra, farklı alanlarda farklı anlamlar kazandığı gibi İslâmî literatürde de yöneticilerin ve özellikle devlet başkanlarının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmasını ifade eder. Kökeni itibari ile insanın yaratılışı kadar eski bir uygulama olan şûrâ, bireysel ve sosyal hayatta insan için vazgeçilmez bir Kur’ân kavramıdır. Kurân ve Sünnette hüküm bulunmadığında sorunların çözümü için ehil kimselere danışmayı tavsiye etmektedir. Hz. Ömer de bununla ilgili olarak devlet teşkilatının oluşturulması yanında yasama, yürütme ve yargılamaya ilişkin konularda sahâbenin önde gelenleriyle istişare etmiş, kararlar ancak ortak bir yaklaşıma ulaştıktan ya da en azından ağırlıklı görüşün ortaya çıkmasından sonra yürürlüğe konulmuştur.¹⁸⁴ Ayrıca Hz. Ömer’in şûrâya diğerlerinden farklı olarak katkısı, şûrâ komisyonu oluşturması ve kendisinden sonra gelecek halifenin seçimini bu komisyona bırakmasıdır.¹⁸⁵

Hz. Ömer, yarasının ağır olduğunu anladığında Hz. Ebû Bekir gibi yerine birini bırakmak istemişse de düşündüğü kişilerin¹⁸⁶ hayatta olmaması nedeniyle şûra heyeti kurulmasını tercih etmiştir. Bu sürece kısaca değinmenin, öngörüsünü anlamak adına yerinde olacağını belirtebiliriz.

Hz. Ömer defnedilince, onun isteği üzerine kurulan heyetteki sahabiler olan Osmân b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm,

¹⁸¹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târih**, çev: Ahmet Ağırakça vd., Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2008, II, 495.

¹⁸² Selim Sıddıkî, **İslâm Devletinde Mâlî Yapı**, çev: Rasim Özdenören, Fikir Yayınları, İstanbul, 1972, s.210.

¹⁸³ Mübahat S. Kütükoğlu, “Diplomatik”, **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 361.

¹⁸⁴ Talip Türkan, “Şûra”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 230.

¹⁸⁵ Tuğrul Tezcan, “Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı”, CÜİF Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2-3 Kasım 2017, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü, Sivas, 2018, I, 405.

¹⁸⁶ Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim.

Abdurrahmân b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkas, istişare etmek üzere bir araya geldiler. Hz. Osman, Abdurrahmân'ın iş başına geçmesini önerdi. Abdurrahmân bunu kabul etmeyerek "Ben bu işte yokum. Ama derseniz içinizden birini sizin adınıza seçebilirim" demesi ve oradakilerin rızası üzerine bu görevi üstlenmiş oldu.¹⁸⁷

Hz. Ömer'in vefatını takip eden iki gece hiç uyumadan nasıl bir karar vereceğini düşünen Abdurrahmân b. Avf, üçüncü gece ise şûradakilerle sabah ezanı duyuluncaya kadar görüşmeler yaptı ve sabah namazı sonrası muhacirler, ensar ve orada bulunan ordu komutanlarına şu konuşmayı yaptı:

"İmdi! İnsanların durumuna baktım. İstişareler yaptım. Osmân'a denk kimse görmediklerini tespit ettim. Osmân! Sana Rasulullah'ın ve ondan sonra gelen iki halifesinin sünneti üzere biat ediyoruz." Osmân: "Olur," dedi. Bunun üzerine Abdurrahmân, Osmân'a biat etti. Muhacirler, ensar, ordu komutanları ve diğer insanlar da biat ettiler.¹⁸⁸

Olaydan anlaşılacağı üzere Hz. Ömer'in, vefat edeceğini anlamasına rağmen halkın (halife belirleme sürecinde) fesada düşmesinden endişe duyması, onun hassasiyetini belirtmek için iyi bir örnektir. Aynı zamanda heyetteki azınlığın, çoğunluğa muhalefet etmesi durumunda (muhalefet edenlerin) hemen öldürülmesini istemesi de bu hassasiyeti kanıtlar mahiyette olup Hz. Ömer'in ayrılık fitnesinin daha başından önlenmesini düşünerek böyle bir emir vermiş olduğu anlaşılmalıdır.¹⁸⁹ Fakat bu hassasiyetinde de öngörünün payı olduğunu düşünebiliriz. Çünkü onun bu hassasiyetinin, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti konusunda edindiği deneyim sayesinde gerçekleştiğini de unutulmamalıdır. Dolayısıyla onun bu öngörüsünün kaynağı da, edindiği bu deneyimle ilişkilendirilebilir.

İstişare ile aynı anlamda kullanılan şûranın, İslâm tarihinde; özellikle Hz. Ömer'in, (yaralandıktan sonra) kendisinden sonraki halifenin seçimine dair karar vermeleri için kurduğu bir istişare heyetini oluşturması meselesinde oldukça özel bir yeri vardır. Zira Hz. Ömer, Halife olduğu dönemlerde şûrâyı baş tacı ettiği gibi, son demlerinde verdiği kararlarında da şûrâya yönlendirmelerde bulunmuştur. Kendisinden sonra halifenin kim olacağı konusunda bir alamet bırakmamış bu

¹⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, s.401.

¹⁸⁸ İbn Hibbân, *a.g.e.*, s.402.

¹⁸⁹ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s.120.

sorumluluğu şûrâ ehline bırakmıştır.¹⁹⁰ Bu vekâlet, hemen her işinde istişareyi ilke edinen Hz. Ömer'in, deneyimlerinden aldığı öngörüsü ile hilafet probleminin çıkmasını nasıl önlediğinin somut bir örneği olarak gösterilebilir. Şûrâyı, İslâm toplumunda halife seçim yöntemi olarak kullanan Hz. Ömer, başlattığı bu ilk uygulaması ile kendinden sonraki dönemler için de güzel bir örnek olarak kabul edilmektedir.

Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e biatı da, dîvân gibi bir müesseseyi kurması da onun öngörüsünün sonuçlarıdır. Bu örneklerden ilki ile pratik zekâsının ne kadar iyi bir durumda olduğunu gösterirken ikinci örnekle de uzun vadeli devlet nizamını kurmada ve diplomaside ne kadar tecrübeli olduğunu anlayabiliyoruz. O, diplomasiyi; İslâm'ın öngördüğü yönetime yerleştirmeye çalıştığı ahlâkî prensipler içerisinde kalarak olumlu ilişkiler geliştirmeye vesile olarak kabul etmektedir. Bunun en net göstergesi de Hz. Ömer dönemi antlaşmalarının savaşlardan, antlaşma ve sulh ile elde edilen şehirlerin, savaş yoluyla gerçekleşen fetihlerden çok daha fazla olmasıdır.¹⁹¹ Son olarak vefat edeceğini anlayan bir halifenin Şûrâ heyetini kurma gayreti, ancak onun samimiyeti, İslâm'a bağlılığı ve sahabenin fesâda sürüklenmesini istememesi ile açıklanabilir. O halde bile devletini, dolayısıyla tebaasını düşünen halife, ilk halife seçimindeki gibi bir kargaşa istemiyor ve seçimin de alelacele değil âdil ve topyekûn kabul görmesini istiyor görünmektedir. Heyeti kurduktan sonra onlara talimatlar vermesi ve hilafetin aidiyetini geciktirmeden belirlemelerini istemesi de bu durumu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Zira toplumu için fitne ateşinin, çift taraflı keskin kılıçtan daha tehlikeli olduğunun farkında olan Hz. Ömer'in bu endişesinde haksız olmadığı kanaatindeyiz.

Savaş yolunu en son çıkar yol olarak gören Hz. Ömer, zekâsını, sıfâret görevinden edindiği tecrübe ile birleştirmiş öngörülerinin isabet ihtimalini epeyce artırmıştır. Bu da ona, iyi bir lider ve devlet idarecisi hüviyeti kazandırmıştır. Dolayısıyla Hz. Ömer'in öngörüsünün, ona emîru'l-mü'minîn denilmesinin sebeplerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁹⁰ Tuğrul Tezcan, "Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı", CÜİF Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2-3 Kasım 2017, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü, Sivas, 2018, I, 416.

¹⁹¹ İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, s.110.

B. Valilerin Atanması, Denetimi ve Cezalandırılması

Bu mevzuda, aynı konu üzerinde birden fazla öngörü bulunmaktadır. Dolayısıyla biz bunları ayrı başlıklandırmak yerine atama, denetleme ve cezalar kavramlarıyla sunmayı daha münasip bulduk. Ayrıca aynı nedenden dolayı bu başlığı devlet idaresi başlığından ayırmak gerekliliğini hissettik.

Hz. Ömer, siyasî alanda öngörülerinin birçoğunu hakkını veren bir lider¹⁹² vasfıyla bu alanda kullandığını görmekteyiz. Çünkü kurum kültürü oluşturmak isteyen halife, kurumlar kurup işlevselliğini de kontrol mekanizmalarıyla sürdürmek zorundadır. Kendisi Müslüman oluncaya kadar sifâret¹⁹³ görevini üstlenmiş olan Hz. Ömer, diplomasiye olan yatkınlığı ve bu alandaki tecrübesi ile elçi seçimi¹⁹⁴, hak ve sorumluluklarına önem vermiştir. Aynı şekilde halife olunca da vali atama usûlü, hak ve sorumlulukları konusunu da açık şekilde belirtmiş ve kurumun bozulmadan işleyebilmesi için kontrol ve denetleme işlerini bizzat kendisi yürütmüştür.

Hz. Ömer'in vali tayin ederken onları seçme metodu¹⁹⁵ ve denetleme mekanizması kurduğunu söylemek abartılı olmaz kanaatindeyiz. Zira o, valileri atarken onlarda birçok hasletin olup olmadığını sınınamaktaydı. Güçlü ve güvenilir olmak, ilmî bir kişiliği bulunmak, işleri kavrama gücü yüksek olmak, şefkat ve merhametli olmak, akrabalarına iltimas etmemek ve liyâkati gözetmek,¹⁹⁶ bunlardan başlıcalarıdır. Tabiki bu, sosyal değişimle ortaya çıkan uyumsuzlukların ortadan kaldırılma gayreti olarak yorumlanabilir.¹⁹⁷ Denetleme ve kontrol mekanizmasına örnek olarak o, genel bir müfettiş olarak Muhammed b. Mesleme'yi¹⁹⁸ tayin etmiş, kendisine teftiş maksadıyla ziyaretlerde bulunmuş, onlara postalar göndermiş,

¹⁹² Hz. Ömer'in liderliği ve siyasi-idari (yasama-yürütme-yargı) sistemi için bkz: Halit Çil, **Ömer'ini Arayan Yüzyıl**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017, s.185.

¹⁹³ Bu ve buna benzer görevler için bkz: Adem Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.10, S.1, 2001, s.188.

¹⁹⁴ İsrail Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, s.441.

¹⁹⁵ Muhammed Temmâvî, **Hz. Ömer ve Modern Sistemler**, s.252.

¹⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Ali Sallâbi, **Râşid Halifeler Dönemi:2 Hz. Ömer**, s.403.

¹⁹⁷ Bahaüddin Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.207.

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ataullah Şahyar, "Muhammed b. Mesleme", **DİA**, İstanbul, 2005, XXX, 555, ayrıca teftiş görevleri için bkz: Yasin Kurnaz, *Muhammed b. Mesleme, Hayatı ve Şahsiyeti*, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2008, s.43.

onlardan bazı heyetler göndermelerini istemiş, halkın şikâyetlerini dinlemiş¹⁹⁹ ve çözüm yolları arayarak sıcağı sıcağına sorunu çözme yoluna gitmiştir.

Hz. Ömer'in bu büyük hassasiyetinin hepsinin ardında öngörüsünün yattığını söylemek mümkündür. Zira vali atama metodundan denetlemelerine kadar hepsinin, ileride çıkabilecek sorunları önlemeye yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla her durumu öngörü olarak anlatmanın mümkün olmayacağından hareketle bazı özel durumlarla örnekler vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Kûfe Valisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Kûfe'de kendisi için bir köşk inşa ettirdiği ve Kısra'nın Medâin'deki köşkünün kapısını söktürüp kendi imaret dairesinde kullandığı yolundaki şikâyetler üzerine halifenin bu yeri yakmaları için Muhammed b. Mesleme'yi bir heyetle birlikte Kûfe'ye göndermiş olması, en meşhur örneklerden biri olarak gösterilebilir. Zira Hz. Ömer, görev verdiği kişileri yakın kısıkaç altında tutmuş ve malında kayda değer aşırı bir değişikliği gördüğünde anında kısıtlama yoluna gitmiş²⁰⁰ ya da görevlendirdiği yöneticilerin mallarına el koymuştur.²⁰¹ Günümüzde hâlen devam etmekte olan mal beyanı uygulaması, onun, öngörüsünde haksız olmadığını göstermektedir. Bu da, Hz. Ömer'in insanların mala düşkünlüğünü sezmesinden ve bunun ileride devleti hem ekonomik hem de ahlâkî olarak yıpratacağı öngörüsünden kaynaklanmaktadır.

Valileri belirlerken sahabeden olmalarına ve herhangi bir şekilde nesebine bakmıyor; sadece liyâkati ayakta tutmaya gayret ediyordu. Bu kimseler, görevlerini bürokratik yeteneklerinden alıyordu.²⁰² Azatlı bir kölenin Mısır'a diğer birinin de Mekke'ye vali vekili tayin edilmesi karşısındaki tutumu da Hz. Ömer'in ehliyet²⁰³ verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu da Hz. Ömer'in, asabiyet ruhu ya da saltanat yapısının devlet kurumlarına ve ana gövdesine ileride çok büyük zararlar vereceğini öngörmesinden ileri gelmektedir. Elbette onun bu öngörülerini, hassas ve sorumluluk sahibi kişiliği ile örtüşünce isabetli kararları ortaya çıkarmaktadır.

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Ali Sallâbi, **Râşid Halifeler Dönemi:2 Hz. Ömer**, ss.429-431.

²⁰⁰ İbn Sa'd, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, III, 307.

²⁰¹ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.316.

²⁰² Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.57.

²⁰³ İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, s.179.

O, tasallut ve iltimasa asla kapı aralamamış, asabiyet ruhundan kalma ‘kanından olanın yanında olma’ prensibine göre değil, ehliyete göre idareci seçmeye gayret etmişti. Nitekim halkın hatasının aynısını Hz. Ömer’in ehlinin (ailesi, yakını) yapması durumunda iki katı ceza vereceğini bildirmesi²⁰⁴ de asabiyete vurulan en güzel darbelerden bir örnek olarak gösterilebilir. Bu da yine aynı şekilde onun öngörüsünün kuvvetinden kaynaklanmaktadır.

Hz. Ömer’in yöneticilerinin yetkileri belirli, sorumlulukları ise oldukça genişti.²⁰⁵ Öyle ki yöneticilerinin sorumsuzluklarına asla tahammül edemez ve çok farklı şekillerde cezalandırma yoluna giderdi. Onun Câbiye’de, Yezîd b. Ebî Süfyan, Ebû Ubeyde ve Halîd b. el-Velîd gibi komutanlarını ipek elbiseler içinde görmesine nasıl sinirlendiğini²⁰⁶ hatırlatmak yeterli olacaktır. Onun valileri ile sürekli iletişim içerisinde oluşunun ardında da öngörüsü ve sorumluluk bilinci yatmaktadır. Zira onları kendi hallerine bıraktığı zaman devlet işleyişinin yapısının ne kadar çabuk ve ne denli büyük boyutlarda bozulacağını öngörmüştü.²⁰⁷

Hz. Ömer’in uygulamış olduğu cezalar, ta’zîr cezasından başlayarak kısasa kadar hatanın boyutuna göre farklılık²⁰⁸ arz etmektedir. Çünkü o, bunu önce devletin, sonra da o şahsın bizzat kendisi için fayda umduğundan yapıyordu. Yine öngörüsü ile devletin kurumsal yapısına zarar geleceğini hissettiği an o valiyi görevden azletmekten de çekinmemişti. Âlâ b. el-Hadramî, Şurahbil b. Hasene, el-Müsenna b. Hârise²⁰⁹ ve Hâlîd b. el-Velîd²¹⁰ bunlardandı. En beklenmedik dikkat çekici olan Hâlîd b. el-Velîd’in azledilmesi²¹¹ konusunda Hz. Ömer’in şu konuşması bile devlet idari işlerin iradesinin dahi öngörü temelli hareket ettiğinin en bariz göstergesi sayılabilir:

²⁰⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, III, 289.

²⁰⁵ Sorumluluklarının genişliğini açıklamak adına iki zekât devesi hikâyesi için bkz: İbrahim Sarıçam, **Hz. Ömer**, s.183.

²⁰⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe Fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, Kitâbü’ş-Şa’b, tak: Muhammed el-Bennâ, Kahire, 1973, II, 500.

²⁰⁷ Buna Hz. Osman Dönemi’nin ikinci altı yıllık sürecini örnek gösterebiliriz.

²⁰⁸ Cezalar ve şekilleri için bkz: Muhammed Ali Sallâbi, **Râşid Halifeler Dönemi:2 Hz. Ömer**, s.441.

²⁰⁹ Müsenna’nın azli, ikinci bölümde ele alınmıştır. Bkz: Hz. Ömer’in Öngörüsüne Uygun Düşmeyen Durumlar /el-Müsenna b. Hârise’nin Azledilmesi.

²¹⁰ Adına yapılmış çalışma için bkz: Mustafa Fayda, **Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1992, s.414.

²¹¹ Muhammed Ali Sallâbi, **Râşid Halifeler Dönemi:2 Hz. Ömer**, s.447.

“Ben Hâlid’i kendisine kızdığım yahut hainlik ettiği için görevden almadım. Fakat herkes onu gözünde büyütmüş ve her şeyin ondan kaynaklandığını sanmak gibi bir konuma gelmişti. Her şeyin onunla olup bittiğini varsaymalarından endişelenmiştim. Ben onların, her şeyi yapanın Allah olduğunu bilmelerini ve fitneye maruz kalmamalarını istedim.”²¹²

C. Fetih Hareketleri

Müslümanlar, temel hak ve özgürlüklere saygıları ve adalet gibi hayat anlayışlarını fetih hareketleri ile taşımış, bu şekilde de İslâm’ın yayılmasını sağlamışlardır. Özgün ve büyük bir İslâm medeniyetinin gelişmesi de bu fetihler sayesinde olmuştur.²¹³ Aşağıda ele alacağımız ilk konu dışındakiler de Hz. Ömer’in kendi hilafetinde bu hareketliliğe katkıları ve bu katkılarda öngörüsünün rolü ele alınacaktır.

Fetih Hareketleri başlığında ilk ele alınacak konu, yine ‘Muvâfakat-ı Ömer’den sayılan Bedir Savaşı’nın esirlerine nasıl muâmele edileceği ile ilgilidir. Zira Bedir Savaşı sonrası esirlerin durumu, Kur’ân’a yansımış, Hz. Peygamber ve diğer Müslümanların uyarılmasına neden olmuştur.

1. Bedir Savaşı Esirlerinin Âkıbeti

İslam tarihinde önemli bir yeri olan Bedir Savaşı sonrasında esirlerin durumu ile ilgili istişare neticesinde Hz. Peygamber, İslam düşmanlığında sınır tanımayan Nadr b. el-Hâris ve Ukbe b. Ebû Muayt gibi müşrikleri öldürtmüş; diğer esirleri ise fidye karşılığında serbest bırakmıştı.²¹⁴ Hz. Ömer’in rivâyetiyle:

“Hz. Peygamber, Ebû Bekir’e ve bana, ‘Bu esirler hakkında düşünceniz nedir?’ diye sordu. Ebû Bekir, ‘Bunlar amca ve akraba çocuklarıdır, onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Böylece fidye kâfirlere karşı bize güç olur, belki Allah’ın hidâyetiyle ileride müslüman da olurlar’ dedi... Ben de, ‘Doğrusu ben Ebû Bekir gibi

²¹² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, II, 470.

²¹³ Seyfettin Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s.132.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, s.137.

düşünmüyorum. Bana göre, kellelerini uçurmamız için bize izin vermelisin;²¹⁵ Ali, Akıl'in, ben de filan yakınının kafasını keselim, çünkü bunlar kâfirlerin öncüleri ve ileri gelenleridir.' dedim. Rasulullah, benim değil de Ebû Bekir'in görüşünü tercih etti. Ertesi gün yanlarına geldiğimde ikisini de oturmuş ağlar halde buldum ve 'İkiniz niçin ağlıyorsunuz?' diye sorduğumda Rasulullah, 'Arkadaşlarının, fidye alarak başıma getirdikleri yüzünden!' dedi ve (yakındaki bir ağacı göstererek) 'Cezayı kendilerine şu ağaç kadar yaklaşmış gördüm' buyurdu."²¹⁶

Bu rivâyeti esas aldığımızda anlaşıldığı üzere, tefsirlerde bu konuyla ilişkilendirilen²¹⁷ âyetler dolayısıyla Hz. Ömer'in öngörüsünün desteklendiğini anlamaktayız: "Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."²¹⁸

Nihayetinde Hz. Ömer'in, kâfirlerin öncülerinden olan esirlerin öldürülmesi isteği, Allah'ın, âyetle bildirdiği üzere onaylanmış, böylece bir muvâfakat örneği daha vukû bulmuştur.

2. Sevâd Arazisi Uygulaması

Hz. Ömer'in kayda değer öngörülerinden biri de Sevâd arazilerinin²¹⁹ ganimet²²⁰ kapsamından çıkarılarak fey gelirlerinden²²¹ sayılması ve gelirinin de buna göre Müslümanlara dağıtılması fikri gelmektedir.

²¹⁵ Muhammed Bedreddin el-Hasenî, **Fethü'l-Vehhâb fî Muvâfakat-ı Seyyidinâ Ömer b. el-Hattâb**, s.82.

²¹⁶ Müslim, **Sahih**, Cihâd, 58.

²¹⁷ Hayrettin Karaman ve diğerleri, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, II, 708-709.

²¹⁸ Enfâl, 8/67-68.

²¹⁹ İslâm tarihinde 'Aşağı Irak' bölgesine verilen ad, bkz: Mustafa Demirci, "Sevâd", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 576.

²²⁰ Gayri müslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirleri ifade eden terim, bkz: Mehmet Erkal, "Ganimet", **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 351.

²²¹ İslâm devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adı, bkz: Mustafa Fayda, "Fey", **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 511.

Müslümanların Sevâd'ı fethettikleri zaman Hz. Ömer'den taksim etmesini isteyince o, taksim etmesi durumunda gelecek nesillere bir şey kalmayacağını öne sürmüş, fitne ve husumet çıkmasından endişe ederek araziyi taksim etmemiştir.²²²

Hz. Ömer zamanında fethedilen topraklar, askerler arasında pay edilmek yerine bölgenin gayri müslimlerine bırakılmış ve onlardan, işledikleri bu topraklar için vergi talep edilmiştir.²²³ Fesadın artmasından²²⁴ endişelenen Hz. Ömer, bu öngörüsüyle, hem askerin profesyonel bir yapıya bürünmesine sebep olmuş hem de gayri müslimlerin kendilerini İslâm medeniyetinin bir parçası olarak hissetmelerine zemin hazırlamıştır.

Hz. Ömer, yukarıda bahsettiğimiz öngörülerini nedeniyle sulh yapılarak alınan yerlere antlaşmalarda yer alan şartlara göre; kuvvet yoluyla alınan bölgelerden özel konumu olan yerlere de topraklarına el koymak yerine serbest bırakarak kendilerine tanınan haklara göre muamele etmiştir. Sevâd arazileri de bunlardandır ve bu arazilerin haraca bağlanıp serbest bırakılmalarından sorumlu kişi de Osmân b. Huneyf'dir.²²⁵ Ona, bölgedeki ziraata elverişli arazileri ölçtürdü ve nüfus sayımı yapılarak özellikle zimmîlerin sayısı tesbit edildi. Böylece âdil bir vergi tahsiline gidilmiş oldu.²²⁶ Hz. Ömer, bu uygulamasını Hz. Peygamber'in uygulamasının ibâha teşkil ettiğini düşünüp bağlayıcılığının olmadığına hükmettiğinden²²⁷ yaptığı kanaati ağır basmaktadır. Onun bu öngörüsü, cesaretini ve Müslümanlara sahip çıkma eğilimini artırmış görünmektedir.

²²² Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, ss.73-75; Bu kısıtlamanın kamu yararına yapılabileceği ile ilgili görüş için aynı zamanda Hz. Ömer'in bu kararı almasında amme menfaatini düşünen Hz. Ali ve Muaz'ın uyarı ve istişarelerini de bu kısımda zikretmeliyiz. Zira Muaz'a göre bu taksim, mülkün verasetle bazı kişilerin tek eline geçebileceği endişeni halifeye aktarması bakımından önemlidir. Bir de Hz. Ömer'in bu hassasiyetinden ötürü Becile kabilesinden arazisini gönüllü geri teslim etmesini istemesini de çok anlamlı bulmaktayız. (bkz: a.g.e, s.73, çevirenin dipnotu, ss.76-78.)

²²³ Hayri Erten, "Hz. Ömer Dönemi'nde Toplumsal Değişme", **SÜİF. Dergisi**, Y:1996, S:6, s.301.

²²⁴ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, s.96.

²²⁵ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, s.119. Ayrıca fey ve ganimet kavramlarının farkını ortaya koyan bir durum için bkz: a.g.e, s.267.

²²⁶ Daha sonra Kûfe ve Basra'da da bu uygulama başlatıldı. Bkz: Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Huneyf", **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIII, 470.

²²⁷ Ebubekir Sifil, **H. Ömer ve Nebvî Sünnet**, s.209.

3. İskân Politikaları

Devleti tanzim ve halkı idare işlerinde Hz. Ömer'in kullandığı araçlardan biri de öngörüsü olmalıdır. Zira o, hemen her konuyu Kur'ân ve Sünnetin ruhuna uygun bir şekilde değerlendirmiş ve tedbiri her zaman önemsemiş ve öncelmiştir. Onun öngörüsünü kullanarak uyguladığı stratejik öneme sahip bir diğer husus da iskân politikasıdır.

Özellikle Şam bölgesi fetihleri sayesinde Müslümanlar açısından parlak geçen bu hareketlilik sonucunda birçok kurum transfer edilmiş ve yine sürekli savaşlar sayesinde de profesyonel ordu kurulmasına zemin hazırlanmıştır. Bu şekilde elde edilen ganimetlerin çokluğu da İslâm medeniyetinin teşekkülüne sermaye olmuştur.²²⁸

Dönemin kendiliğinden getirdiği stratejik durumu fırsat bilen Hz. Ömer, ordugâh şehirler²²⁹ kurdurmuş ve halkı askerî açıdan sürekli dinç ve dinamik tutmak istemiştir. Bunun yanında halkın her açıdan karakterini bozmamak ve olumsuz anlamda yeni arayışlar içerisine girmemeleri için de tedbirler alınması gerektiğini düşünmüştür.

Hz. Ömer'in aldığı tedbirlerden biri valilerin kontrolüdür.²³⁰ Bunun yanında genelde askerinin Anadolu'ya, özelde ise Kureyşlilerin²³¹ Şam'a göçmelerine izin vermemiştir. Onun koymuş olduğu bu stratejik engel, Kureyşlilerin Hz. Peygamber'in akrabalığını kullanarak bölge insanları üzerinde etkili güç olmasından endişe duymasıdır. Bu nedenle Hz. Ömer, idârî görevliler ve dînî tebliğ üzere vazifelendirilenler dışında kimsenin buralara göç etmesine izin vermemiştir.²³²

²²⁸ Hz. Ömer, Müslümanların diğer milletlere karışmalarını engelleyerek cihad ülküsünü yitirmelerini önlemek amacıyla ayrı şehirlerde ikâmet etmelerini istemiş olabilir. Bkz. Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.105, 158.

²²⁹ Bu konunun ehemmiyeti gereği bir başlık altında incelenmesi gerektiğini düşünerek aşağıda, ayrı bir başlıkta bu konuya yer vermeyi uygun gördük.

²³⁰ Bu konuyu daha önce ele almıştık.

²³¹ Buna ek olarak daha da özelde, sadece Kureyşlilerin değil, sahabenin de cihad gayesi dışına çıkarak halkın üzerinde hegomonyaya kurmaları endişesiyle onları yerleşim için fethedilen bölgelere göndermediğine dair yorum için bkz: Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.186.

²³² Şaban Öz, **İslâm Tarihi Metodolojisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.69.

Şam bölgesi dışında da farklı çekinceleri olan Hz. Ömer'in, Irak bölgesinde yaşayan ve genellikle İranlıların bulunduğu bu bölgenin de Mecûsîlerle yaşamlarının getireceği bir takım risklerin farkında olduğu kanaatindeyiz. Zira buralar için de kısmen aynı iskân politikasını sürdürdüğü söylenebilir.

Aslında Hz. Ömer'in iskân politikalarında Medine'nin de özel bir yeri olduğunu belirtmeliyiz. O, bunun için büyük bir çaba sarf etmiş ve belli sosyal sınıfların içeriye girmelerine ve dışarıya çıkmalarına izin vermemiştir. Halife, dışarıdan gelenlerin şehre uyum sağlayamayacağını düşünmüştür. Ayrıca şehre gelenlerle Medine'de kontrolsüz bir nüfus artışının olmasını da istememiş ve bunu kontrol altına almak istemiştir.²³³ Ashabın ileri gelenlerine Medine'nin uzağındaki yerlere yerleşme izni vermemesinin en önemli gerekçelerinden biri ise devlet yönetiminde şûra yöntemini işlevsel kılmak diyebiliriz. Daha sonra sahâbenin başka merkezlere dağılmasıyla ortaya çıkan politik kargaşa, onun bu öngörüsünün isabetini kanıtlamaktadır.²³⁴

Hz. Ömer'in öngörüsünün neden kaynaklandığını tespit etmek, kendi dilinden söylemediği alanlarda çok net mümkün olmamakla birlikte yukarıda yaptığımız yorumları da içerebilir. Burada vurgulamak istediğimiz, onun öngörüsü sayesinde hem devlet idaresine gelebilecek muhtelif sorunların, hem de halkın gidişatındaki olası toplumsal sorunların oluşmadan engellenmiş olmasıdır. En azından şunu belirtebiliriz ki Hz. Ömer'in öngörülerindeki asıl gaye, sorunların oluşmadan önlenmesini sağlamak yahut geliştirilerek ileride çok daha rahat, kolay ve hızlı yollarla halkı memnun edecek bir hayata kavuşturup dünya hayatının fânî işlerine dalmalarına mani olmak denebilir. Öngörüsünü kullanarak olumlu işlerde planladığı maslahatı gerçekleştirmek adına yenilikler icra etmekten, bunu yaparken geleneğe ters düşmekten çekinmeyen halife Hz. Ömer, sedd-i zerâîyi gözeterek ortaya çıkabileceğini düşündüğü zararı def etmek için de öngörüsünü kullanmıştır.

²³³ Feyza Betül Köse, **Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi**, s.113.

²³⁴ Talip Türcan, "Şûra", **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 231.

4. Ordugâh Şehirlerin Kurulması ve Denetimi

Hz. Ömer, kendi hilafeti döneminde de fetih hareketlerinde oldukça hızlı bir dönem geçirmiştir. Suriye, Irak ve Mısır cephesi gibi birçok yerde Fihl Savaşı, Yermük Savaşı, Köprü(Cisr) Savaşı, Büveyb Savaşı, Kadisiye Savaşı, Nihâvend Savaşı gibi nihâyete ermek bilmeyen bir savaş hareketliliğinden ve Dımaşk, Humus, Halep, Maraş, Antakya, Kudüs, Medâin, Sus, Musul, el-Cezîre, Azerbaycan, Gürcistan ve Mısır gibi birçok fetih hareketlerinden bahsedebiliriz.

Geniş alanda fetihleri hızlandıran ve kolaylaştıran önemli âmillerin başında ordugâhları görmekteyiz. Hz. Ömer askerler ve ailelerini maaşlı, ayrı bir fâtihân sınıfı olarak ordugâh şehirlerde barındırmıştır. Her ordugâh şehri en fazla askerî müessiriyet sağlayacak şekilde, stratejik mevkiilerde konumlandırılmıştır. Olası bir geri dönüş ihtimaline göre, hilafet merkezi Medine ile arasında nehir veya deniz olmamasına özen gösterilmiştir. Halife Ömer'in idarecilik kabiliyetini gösteren mihenk taşları olarak; devleti hukukî, idarî, iktisadî yönü ile kurumlaştırması yanında, özellikle askeriyeyi sistematize ederek sevk, idare ve organizasyonunu başarıyla gerçekleştirmesi ve hilafeti müddetince savaşa bilfiil katılmadığı halde, her bir birlikte hazırmış gibi orduyu yönlendirmesini zikretmek mümkündür. Bu sistematik askerî başarıda, kurulan askerî şehirlerin rolü oldukça büyük olmuştur.²³⁵

Hz. Ömer hilafetiyle birlikte fetihlere son hızıyla devam etme kararı almanın yanında, bu hareketliliğin altyapısının da boş olmaması gerektiğini iyi biliyordu. Zira yeterince teknik ve alışmışlık açısından hazır olmadığı gerekçesiyle deniz yolunu kullanmaya yanaşmaması²³⁶ da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İşte yine fetih hareketlerinin bir sonucu olarak Hz. Ömer, askerlerinin mizaçlarına uygun düşmeyen yerleşim merkezlerde iskân etmesini tehlikeli gördüğünden yeni ordugâh şehirler kurdurdu ve nüfusun geri kalan bölümünden toplanan vergilerden buraya pay ayırdı.²³⁷ Ordugâh şehirlerin kurulması ile askerinin merkezî şehir havasından kurtulup

²³⁵ Halit Çil, "Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)", **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2009, C.12, S.35, s.106.

²³⁶ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.263.

²³⁷ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, s.306.

sağlıklı sahra havasına kavuştuğunu ifade edebileceğimiz²³⁸ gibi, daha öncede belirttiğimiz üzere askerinin cihat ülküsünden uzaklaşmaması amaçlanmış olabilir.

Burada yeni şehirlerin²³⁹ kuruluş tarihleri ve oluşumları hakkında teferruata girmeyeceğiz.²⁴⁰ Fakat öngörüyle alakadar eden bu şehirlerin kuruluş gayeleri konumuz içerisine girmektedir. Zira burada da Hz. Ömer'in bir endişesi yatmaktadır. Nizama tam anlamıyla alışmamış ve kültürleri tam oturmamış bir askerî birliğini henüz tam anlamıyla kurmuş sayılmazken bir de onları alışık olmadıkları kültür ve iskâna bırakması, ileriki fetih hareketliliğinin bu kadar sağlıklı ve olumlu sonuçlar getirmeyebileceği anlamına gelebilirdi. Ayrıca bu ordugâh şehirlerle askerinin, -bir meslek olmasa da- 'asker' ya da 'askerî şehir' sıfatını özel olarak kullanmasına zemin hazırladığını da söyleyebiliriz.

Basra ve Kûfe gibi şehirlerin kurulması²⁴¹ kadar denetimi de büyük önem arz etmekteydi. Denetim mekanizmasının öngörü ile ilişkisine gelecek olursak burada da Hz. Ömer'in bir endişesinden söz edilebilir. Zira Hz. Ömer'in bu şehirlere davet ve eğitim amaçlı hafızları yollamasını, yozlaşmanın önüne geçme amacıyla yaptığı yorumlarını da görebiliriz.²⁴² Hz. Ömer'in bu konularda titiz oluşunu, onun adalet anlayışının bir tecellisi olarak açıklayabiliriz.

Hz. Ömer'in fetih hareketleri alanındaki öngörülerini iki kısımda inceleyebiliriz: Bunlardan ilkinin Bedir savaşı esirlerinin durumudur. Bunlarla ilgili vahyin ruhu ile dönemin ihtiyaç ve şartlarını iyi sezen Hz. Ömer, esirler konusunda da öngörüsünde haklı çıktığını göstermiştir. Doğrudan Allah'ın onaylamasıyla bu düşüncesinin haklılığı anlaşılmaktadır. İkincisi ise genelde iskânla ilgilidir. Fethedilen yerlerdeki topraklarla ilgili değişken tavrı, Mekke ve Medine başta olmak üzere şehirlerin yapısını kontrol etme ve bozulmasını önleme gayreti ve Kûfe gibi

²³⁸ Ahmet Emîn, **Fecru'l-İslâm**, Mektebetü'n-Nahdâti'l-Mısriyye, 10. Baskı, Kahire, 1965, s.84.

²³⁹ Basra, 15/636, Kûfe, 17/638 ve Fustat 22/643.

²⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz Can, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.215.

²⁴¹ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.313 ve 396.

²⁴² Marshall G. S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni**, çev: Ercüment Karataş, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.152.

yeni şehirler kurduğunu, iskân politikalarında da öngörüsünün etkin bir şekilde kullanıldığının göstergesi olarak yorumlayabiliriz.

D. Gayri Müslimlerle İlişkiler

Hız. Ömer, toplumun nabzını tutma konusunda çok hassas davranmakta, bu da onu daha da başarılı ve iyi bir idareci olmasını sağlamaktaydı. Hız. Peygamber'in sünneti ile –ki bunda Hız. Peygamber'in Müslüman olmayanlarla ilişkileri belirleyici olmuştur²⁴³- doğrudan alakalı bir şekilde insanlara din, dil ve soy gözetmeksizin insana değer veren muâmelelerde bulunması, onun İslâm tarihindeki değerini de artırmıştır. Gayri müslimlere karşı tutumu²⁴⁴, özellikle merhamet ve insaniyeti, toplumun dinamizminin sağlam bir temelini oluşturma çabası eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu yüzden aşağıda da bahsedeceğimiz uygulama ve davranışlarda bulunmuş ve zamanının şartlarına göre hükme varma konusunda geleceğin fakihlerine örnek olmuştur.

1. Gayri Müslimlere Zekât Vermesi

Hız. Ömer, kurduğu sistem üzere valilere tâbî vergi toplayan zekât âmillerinden²⁴⁵ aldığı gelirleri, Kur'ân'da belirtildiği üzere pay ederdı. Fakat - maslahat gereği olsa gerek- bir Yahudi'ye yardım etmiş ve âyetteki²⁴⁶ fakir ve düşkünlerin gayri müslimleri de kapsadığını ifade etmiştir.²⁴⁷ Ayrıca kaynaklarda cüzzamlı bir Hıristiyan'a da zekâtтан pay vererek ona yardım ettiği ifade edilmektedir.²⁴⁸

²⁴³ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, s.304.

²⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Fayda, **Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1989.

²⁴⁵ Bu ve bu gibi kavramlara basit, kısa ve hızlı bir bakış için bkz: Hanefi Palabıyık, **Siyer'in 200'ü**, Otto Yayınları, Ankara, 2017, s.301.

²⁴⁶ Tevbe, 9/60: "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."

²⁴⁷ Ebu Yusuf, **Kitâbu'l-Harac**, s.205.

²⁴⁸ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.185.

Bu uygulamalardan anladığımız kadarıyla Hz. Ömer, dönemini iyi tanıyan biri olduğunu göstermiş ve dönemin ihtiyacına göre dinî ve insanî değerleri aynı süzgeçten geçirmeyi hedefleyerek sosyal sorunlara da çözüm sunmak istemiştir.

2. Bazı Zimmîlere Cizye Muafiyeti

Hz. Ömer'in bu alandaki öngörülerini iki farklı gaye için iki farklı alanda sergilediğini gözlemlemekteyiz. Bunlardan birini siyasî, diğerini sosyal alan olarak sınıflandırabiliriz.

“Zür‘a b. Numan, Hz. Ömer’e Benî Tağlib Hıristiyanlarının durumunu ve bu husustaki görüşünü sormuştur. Hz. Ömer, Benî Tağlib’den cizye almayı düşünmüştü. Bunun üzerine çeşitli ülkelere dağıldılar. Bu sebeple Zür‘a b. Numan Hz. Ömer’e: ‘Ey Mü’minlerin Emiri! Benî Tağlib, cizye vermekten hoşlanmayan bir Arap kabilesidir. Üstelik mali durumları da iyi değildir. Kendileri ziraat ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ayrıca düşmana karşı üstün muharebe yetenekleri vardır. O halde kendi aleyhine olarak düşmanı onlarla takviye etmemelisin.’ Bunun üzerine Hz. Ömer, onlarla zekâtı iki katı vermeleri ve çocuklarını vaftiz etmemeleri şartıyla barış antlaşması yaptı.”²⁴⁹ Zür‘a’nın Hz. Ömer’e, bu antlaşmada, onların cizyeyi sevmeyen bir Arap kavmi²⁵⁰ oluşunu bildirmesinin etkili olduğu söylenebilir.

Hadisenin bu şekilde cereyan etmesi üzerine Hz. Ömer, siyasî²⁵¹ bir çıkarı ön planda bulundurmuş ve maslahat gereği Benî Tağlib Hıristiyanları ile bu antlaşmayı yapmış görünmektedir.

İkinci hadise ise sosyal bir alanda görünen ama siyasî kanadının da güçlü olduğu fakir zimmîlere²⁵² karşı hassas tutumudur:

²⁴⁹ Sonraları çocuklarını Hıristiyanlaştırarak ahdi bozduklarından ötürü vergi mükellefiyetleri iki katına çıkarılmıştır. Bkz: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, ss.43-44. Bundan farklı olarak bu durumun cizye muâfiyetini dengelemek için sadakanın miktarının iki katına çıkarıldığı görüşünü de belirtmeliyiz. Bkz: Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.302.

²⁵⁰ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.212.

²⁵¹ Bunun benzeri ve çok daha önemli bir olayda öngörüsünün aksine bir uygulamasını ikinci bölümde ele aldık. Bkz: İkinci Bölüm: Cebele b. Eyhem ve Hz.Ömer’in Pişmanlığı.

²⁵² İslâm ülkelerinde yaşayan gayri müslim tebaa için kullanılan bir terim, Bkz: Mustafa Fayda, “Zimmî”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 428.

“Müslümanlar, Hz. Ömer ile birlikte Câbiye’de bulunuyorlardı. Bir ara ehl-i zimmetten bir adam Hz. Ömer’e gelerek üzümünü almakta Müslümanların adeta yarışıklarını bildirdi. Bunun üzerine Hz. Ömer çıktı, içinde üzüm bulunan bir kalkan taşıyan arkadaşına rast geldi. Hz. Ömer ona ‘Sen de mi?’ dedi. Adam: ‘Ey mü’minlerin emiri! Fena acıktık.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer oradan ayrıldı ve bağ sahibine üzümün kıymetinin ödenmesini emretti ve ordusunun ehl-i zimmete karşı vereceği zarardan berî olduğunu bildirdi.”²⁵³

Hz. Ömer’in, zimmîlere karşı bu kadar hassas olduğunu küçük bir hadise ile aktardıktan sonra onlardan gücü yetmeyenlere verginin düşürülebileceğini²⁵⁴ ve fakir olanların da cizyeden muaf tutulabileceğini²⁵⁵ bildirmesi de değer arz etmektedir. Hz. Ömer, bu tutumu ile toplumun nabzını tutmuş ve onların ileride isyana meyletmelerine de mani olmak istemiştir. Bazılarına zekâtan verdirmesi ve bazı bölgelerde cizye miktarını fakir, orta halli ve zengin olmak üzere üç sınıfa ayrılmasını sağlaması²⁵⁶ da durumu daha net ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira o, burada halkının (gayri müslim olup olmadığına bakmaksızın) haklarını gözetmek prensibini, Hz. Peygamber’in uygulaması olarak adaletin gereği addedmiştir. Dolayısıyla buna dayanarak yeni hükümler vermekten de çekinmemiştir.

3. Gayri Müslimlerle Evliliğe Karşı Olumsuz Tavrı

Hz. Ömer, Huzeyfe b. el-Yemân’ın Yahudi bir kadınla evlendiğini duyar duymaz: “(Bu gidişle) Zinâkâr olanlarla evlenmenizden endişe ediyorum.”²⁵⁷ diyerek ondan boşanmasını istemiştir. Olayın özünde yine Hz. Ömer’in öngörüsünün bulunduğunu anlaşılmaktadır. Zira sahabenin ileri gelenleri mübah olan bir fiili işlerken onları örnek alan halk kesiminin de aynı şeyi yapması halinde çeşitli sakıncalar doğurabilecek sonuçların ortaya çıkmasından endişe ettiği görülmektedir.²⁵⁸

²⁵³ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.171.

²⁵⁴ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *a.g.e.*, s.57.

²⁵⁵ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s.204.

²⁵⁶ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s.302.

²⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, II, 390.

²⁵⁸ Ebubekir Sifil, *Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet*, s.210.

Hız. Ömer'in fikhî fetva diyebileceğimiz bu tutumunun birden fazla nedeni olabilir. O, fetihlerden sonra Müslümanlara cazip gelen ve çok yayılmaya başlayan bu çeşit evliliklerin önüne geçmek istemiş, bu kararı uygulamaya da –örnek olması için- valilerinden başlamıştır. Bu kararıyla gayri müslim kadınlardan çok, Müslüman kadınları düşünmüş, onların evlenmelerinin tehlikeye düşmesini önlemek istemiştir. Bu bakımdan onun bu kararını gayri müslimler aleyhinde bir karar olarak değil²⁵⁹; Müslümanların maslahatını gözetmek olarak değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Gayri müslimlere karşı tavırlarını değerlendirdiğimiz zaman Hız. Ömer'in, onlara karşı çok merhametli,²⁶⁰ âdil ve tedbirli²⁶¹ olduğunu görmekteyiz. Ayrıca sosyal yapının çökmemesi, siyasî ve idarî olarak kurumsallaşmanın bozulmaması ve toplumsal huzurun sekteye uğramaması için öngörüsünün sesini dinlemiş ve yaptığı istişarelerle makul görüldüğünü anladığı uygulamayı gerçekleştirmede cesaretle davranmıştır. Böylece o, benimsediği Kur'ân ve Sünnetin özünü kavradığını tüm halkına göstermiştir.

III. HIZ. ÖMER'İN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATLA İLGİLİ ÖNGÖRÜLERİ

Sosyal ve kültürel hayatla ilgili olarak tebâsını iyi tanıyan Hız. Ömer'in, toplumsal olayların çözümünde Kur'ân ile arasında oldukça sağlam bir bağ kurduğunu belirtmiştik. Onun âyetleri yorumlaması, gündelik yaşamda istişhâd²⁶² ve istidlâl²⁶³ ile hayata katılma²⁶⁴ şeklinde meydana gelmiştir. O, Arapların kültürüne vâkıf olduğu gibi, bütün kurumları da bu yapıyı göz önünde bulundurarak İslâm

²⁵⁹ Mustafa Fayda, **Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, s.177.

²⁶⁰ Ayrıca Sasani Devletinin pes ettiği Kadisiye Savaşı sonrası kendi haline yaşayan binlerce çiftçinin Hız. Ömer'in emânî ile serbest bırakılmasını da burada zikredebiliriz. Bkz: Taberî, **Tarihu'l-Rusul ve'l-Mulûk**, II, 458.

²⁶¹ Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, tah. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru'l-Mushaf, Beyrut, ty. II, 324.

²⁶² Sözlükte “şahit getirmek, şahit göstermek” mânasına gelen istişhâd, lûgat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır. Bkz: İsmail Durmuş, “İstîshâd”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 396.

²⁶³ Bir veya birden çok önermeden başka bir önerme çıkarma, akıl yürütme anlamında mantık terimi. Bkz: Abdülkuddüs Bingöl, “İstidlâl”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 323.

²⁶⁴ Davut Şahin, **Hız. Ömer'in Kuran Anlayışı ve Yorum Yöntemi**, s.240.

devlet teşkilatını bozmayacak şekilde tanzim etmeye çalışmıştır. Yıllık atıryeden²⁶⁵ farklı olarak feyden belirlenen esaslara göre²⁶⁶ aylık erzak vermiş ve toplumsal sorunlara karşı çok aceleci ve vakit kaybetmeden çözüme yoluna gitmiştir.

Halkı ile ilişkilerine azami derecede dikkat eden ve bugün milletin vekili²⁶⁷ durumundakilere benzer bir tutumla bizzat kendi Medine sokaklarında ihtiyaç tespiti yapan Hz. Ömer, valilerine, halkla aralarına engel koymaması uyarısında bulunmuş ve halk arasında temayüz eden kişilerle de istişare ederek onların bütün itiraz ve şikâyetlerini dinlemek usûlünü benimsemiştir.²⁶⁸ Bu şekilde bütün sorunlarla ilgilenmeye çalışmış ve tüm ferdî haklara riâyet etmeye gayret etmiştir.²⁶⁹

Kültür ve toplumun adeta özüne eğilmiş olan Hz. Ömer'in hassas²⁷⁰ ve tedbirli²⁷¹ oluşu, onun öngörüsü kuvvetli bir insan haline gelmesine katkı sağlamıştır. Toplumun dinamizminin nelerden sağlandığını iyi bilen Hz. Ömer, Bizans'a mektup gönderip göç eden Arapların gönderilmesini istemesi ve dönenerlere iyi davranıp cizye almaması; onun Arap birliğine verdiği önemi belirtmesi açısından önemlidir.²⁷² Bu durumu, ırkçı bir yaklaşımdan ziyade döneminin gereklerini iyi bilmesinden²⁷³ ötürü ırkı, siyasî bir enstrüman olarak kullanması olarak yorumlayabiliriz.

Hz. Ömer'in, sosyal hayatta hiçbir kişiye ayrıcalık tanımadığını,²⁷⁴ hatta kendi ailesine karşı daha dikkatli ve oldukça hassas davrandığını biliyoruz.

²⁶⁵ Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan para. Bkz: Mustafa Fayda, "Atâ", **DİA**, İstanbul, 1991, IV, 33.

²⁶⁶ Tahsilatın kapsamı, kimden başlanacağı, bedevi-hadari aylığı, öncelik ve gıda yardımına kadar ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, s.227.

²⁶⁷ Mevlana Şibli Numânî, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev: Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975, s.277.

²⁶⁸ Mevlana Şibli Numânî, **Asr-ı Saadet**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Sebilürreşad Neşriyat, İstanbul, 1978, V, 115.

²⁶⁹ Ahmet Güzel, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde Halifelerin Halkla İlişkileri", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.251.

²⁷⁰ Onun hassasiyetini ve toplumu ile olan münasebetini, sorumlulukları cihetinde bizlere edebî bir şekilde anlatan bir şiriden daha iyi ifade edebileceğimizi zannetmiyoruz: Mehmet Akif Ersoy, **Safahat/Kocakarı ile Ömer**, tashih: Fâzıl Yenisey, İnkılâp Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1962, s.94.

²⁷¹ 25 bin kişinin can vermesine neden olan veba hastalığından, tedbirli davranarak dağa çekilmelerini isteyerek kurtulmalarını da örnek verebiliriz. Bkz: Taberî, **Tarihu'l-Rusul ve'l-Mulûk**, II, 488.

²⁷² Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.150.

²⁷³ Bilgiye verdiği değer ve toplumunu tanınması açısından Kudüs ziyaretinde Kabu'l-Ahbâr'ın ona verdiği hurafe bilgilere itimat etmemesini örnek verebiliriz. Bkz İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, IX, 656.

²⁷⁴ Mevlana Şibli Numânî, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, s.183.

Müslüman olsun ya da olmasın, Arap ya da değil, tebâsındaki her insana insanlık adına âdil davranmaya çalışmış ve yaşanan sıkıntılara karşı oldukça titiz bir şekilde çözüm yolları aramıştır. Buna örnek olması gerektiğini düşündüğü kendi ailesinin fertlerine ise daha ihtiyatlı davranmalarını isteyip en ufak bir fitne tohumunun oluşmasına bile engel olmaya çalışmıştır. Örneğin, fey gelirlerinin dağıtımına kendinden başlanması talebini reddetmesi,²⁷⁵ kendi maaşını belirleme esasını istişare ederek karara bağlaması,²⁷⁶ ceza gerektiren bir durumda halka uygulanacak cezanın iki katının kendi ailesine uygulanacağını duyurması²⁷⁷ ve kendi kabilesinin fazla atıyye alma isteklerini kabul etmemesi gibi uygulamaları, bu durumu gözler önüne sermek için yeterlidir. Bu hassasiyetin ardında, örnek alınan aile fertlerinin davranışlarını, fitneye yol açmayacak şekilde düzenlemek ve halkın da bahanesini elinden almak şeklinde öngörü ile ilişkilendirilebilen bir tedbirin olduğunu söyleyebiliriz.

A. Aile ve Özel Hayatın Gizliliği İlkesi

1. Hicâb (Örtünme) İsteği

Hız. Ömer, toplumu ve onu oluşturan ailenin yapısını çok iyi biliyor ve örf'e göre İslâm'a ters düşmeyecek gelişmelere açık bir tavır sergileyerek sorunlara da aynı şekilde İslâm'ın ruhuna uygun çözümler bulmaya çabalıyordu. İşte bu çabalarının meyvelerini vermesinin en önemli sebeplerinden biri de onun öngörüsünün kuvvetli oluşudur. Peygamber eşlerine ait aktaracağımız bu konu, onun öngörüsünün Allah tarafından doğrulandığına dair örneklerden²⁷⁸ biridir:

Bir rivâyete göre Hız. Peygamber, Zeynep binti Cahş ile evlendiğinde Müslümanları yemeğe davet eder. Ancak onlardan bazıları yemekten sonra bir süre daha otururlar. Hız. Peygamber rahatsızlığını dile getiremeyip kendi oradan ayrılmasına rağmen üç kişi bir süre daha oradan ayrılmazlar. Daha sonra onların da

²⁷⁵ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.239.

²⁷⁶ Muhammed Hüseyin Heykel, *el-Fâruk Ömer*, II, 208.

²⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 334.

²⁷⁸ Muvâfakat konusunu tezimizin giriş bölümünde açıkladık.

gittiği haber verilince, Hz. Peygamber eve döner. İşte bu olay üzerine hicâb âyeti²⁷⁹ nazil olmuştur.²⁸⁰

Hz. Ömer ile ilgili olan diğer iki rivâyetten birine göre zaten ara sıra Hz. Peygamber'den hanımlarının örtünmeye teşvik etmesini isteyen²⁸¹ Hz. Ömer, bir defasında da 'Ey Allah'ın Elçisi! Evinize iyi kötü herkes giriyor. Hanımlarına hicâbı emredeydin.' demesi üzerine ilgili âyet nazil olmuştur.²⁸²

Diğer rivâyete göre ise bir gün Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i aile sofrasına davet etmesiyle beraber yemek yerlerken Hz. Aişe'nin parmağına dokunması üzerine Hz. Ömer: 'Sizin hakkınızda sözüm dinlenmiş olsaydı, sizi hiçbir göz göremezdi.' dedikten bir müddet sonra ilgili âyet nazil olmuştur.²⁸³

Rivâyetler dikkate alındığında anladığımız kadarıyla Hz. Ömer'in öngörüsüne dayanan önerileri, aldığı kararların isabetli olma ihtimalini çok fazla artırmış görünmektedir. Bu şekilde de öngörünün öneriler yoluyla alınan kararlarda dahi ne kadar sorun çözücü ya da sorunun ortaya çıkmasını önleyici nitelikte olduğunu anlamaktayız.

2. Odalara İzin Alarak Girme İlkesi

Bir gün Hz. Ömer'i çağırmak üzere gelen hizmetçinin, uykuda olan Hz. Ömer'in bir anda görünmesini istemediği bir durumda bırakınca Allah'tan, ana-baba, çocuk ve hizmetçilerin izin almadan odalarına girmelerini yasaklamasını diledi.²⁸⁴ Onun bu temennisi doğrultusunda: "Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah

²⁷⁹ Ahzab, 33/53: "Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlanan ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahıdır."

²⁸⁰ Buhârî, **Sahih**, Tefsir, 8.

²⁸¹ İmâdî, **Dürerü'l-Müstedâb fi Muvâfakat-ı Ömer b. el-Hattâb**, s.104.

²⁸² Müslim, **Sahih**, Selâm, 17.

²⁸³ Vahidî, **Esbâb-ı Nüzul**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1909, s.201.

²⁸⁴ Vahidî, **a.g.e.**, s.184.

namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. İşte Allah âyetlerini size böyle açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.²⁸⁵ âyeti nazil olmuştur.

Hz. Ömer'in aile ve toplumu iyi tanıdığını daha önce ifade edilmişti. Yine bu doğrultuda onun aileyi korumak için aldığı tedbirlerden olan izin gerekliliği, öngörüsü sayesinde özel hayatın gizliliği ilkesine dönüşmüş bulunmaktadır.

3. Peygamber Eşlerinin Uyarılması

Hz. Peygamber'in eşlerini boşadığına dair söylentiler üzerine hemen yanına giden Hz. Ömer onu üzgün görünce üzülmemesi gerektiğini ve Allah'ın, Cebrail'in Hz. Ebû Bekir'in ve kendisinin onun yanında olduğunu²⁸⁶ ifade etmişti. Sonra da eşlerini boşayıp boşamadığını öğrenince çıkıp herkese durumu izah etti ve Hz. Peygamber'in hanımını boşamadığını söyledi.²⁸⁷ İşte Hz. Ömer'in teselli edici bu konuşması, Allah tarafından da karşılık bulmuş ve aynı doğrultuda onu teselli edici, eşlerini ise uyarıcı şu âyetler nazil olmuştur:

“(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de, salih mü'minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar. Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı, Müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.”²⁸⁸

²⁸⁵ Nur, 24/58-59.

²⁸⁶ İmâdî, *Dürerü'l-Müstedâb fi Muvâfakat-ı Ömer b. el-Hattâb*, s.110.

²⁸⁷ İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, çev: Şaban Karataş, Ekin Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, VI, 446.

²⁸⁸ Tahrim, 66/4-5.

Hz. Ömer'in bu konudaki öngörüsü de bize Hz. Peygamber'i ne kadar iyi tanıdığını ve ihtiyacı olan şeyi anında sezip ona destek olmak için bütün fikriyatını kullandığını açıkça görmekteyiz. Zira Hz. Peygamber'in eşlerinin, ona karşı tutumunun doğru olmadığını düşünmesi, Allah tarafından Peygamber eşlerinin uyarılması olarak doğrulanmıştır.

4. Aile Kurumunu Üstün Tutma

Hz. Ömer, halkının hangi şartlarda olduğunu anlamak için onlarla aynı şartlarda yaşamaya çalışmış, sokak sokak dolaşarak onlar gibi yaşamaya özen göstermiştir. Toplumun yapı taşı olan aile kurumuna verdiği önemi anlatmak için şu iki hadiseyi örnek göstermek kâfidir.

İlk olarak Hz. Ömer, gece evinden çıkıp Medine sokaklarında halkının nabzını yoklarken bir kadının mısralarla kocasına olan özlemine dile getirdiğini duydu. Durumu anlayan Hz. Ömer hemen Hz. Peygamber'in eşi Hafsa (r.a.)'ya giderek bir kadının kocasından ayrı ne kadar kalabileceğini sordu ve buna göre savaşta olan askerleri en az dört ayda bir izne gönderecek şekilde emirname ile düzenleme yaptı.²⁸⁹

Diğer bir hadisede de ilk olaya benzer bir şekilde Hz. Ömer, bir kadının; simasının çok güzel, çehresinin ve saçlarının çok düzgün olduğu Nasr b. Haccac adında bir kimse ile beraber olmak istediğini işitmiştir. Bunun üzerine sabahleyin Nasr'ı huzuruna çağırıp 'Kadınların seni arzuladığı bir yerde durma!' uyarısında bulunup onu Basra'ya göndermiştir.²⁹⁰

Bu iki hadise de göstermektedir ki Hz. Ömer, aile kurumunun kurulması ve korunması konusunda çok hassas olduğu gibi devletin en küçük yapı taşı olan ailenin ahlakının bozulmasının, devletin yıkılması anlamına geleceğinin farkında bir bilinçle hareket ettiğini görebiliriz. Kendisindeki bu ferâset ve empati yetisi, ona hem halkının durumunu daha iyi anlamasını, hem de sorunlara karşı çözüm yolları bulmasını sağlamaktadır.

²⁸⁹ M. Yaşar Kandemir, "Hafsa", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 120.

²⁹⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 155.

Hız. Ömer'in aile gibi mühim bir kurum için öngörülerini çok hassas kullandığını belirtmeliyiz. İstişaresiz karar almayan halife, özel hayatın gizliliği ilkesinin oluşmasında çok iyi örnekler yaşamış ve bunlar doğrultusundaki öngörülerinde de isabet etmiştir.

B. Kültür ve Toplum

1. Toplumsal Çözülme Endişesi

Hız. Ömer'in, çağının kültürünü iyi tanimasını, bizzat toplumun içerisinde bir hayatı benimsemesine borçlu olduğunu ifade edebiliriz. Zira hayatın her anında ve şartında yer alması, toplumsal olaylara hızlı ve kalıcı çözümler üretebilmesine olanak sağlıyordu. Onun bu alanda bireysel ilişkilere müdahil olurcasına ilgili oluşu, elbette toplumun yozlaşmasına engel olmuş, daha doğru bir ifadeyle toplumun çözülmesini geciktirmiştir. Birbirine bağlı kişiler veya gruplar arasında amaca ulaştıracak görevlerin yapılamaması sebebiyle ilişkilerin bozulmasını ifade eden toplumsal çözülme, Hız. Ömer'in en çok endişe duyduğu alanlar içerisine girmektedir. Bu çözümlerin başında mal hırsı ve sahiplik anlayışının teşekkülü gelmektedir. Hız. Ömer, bu durumun farkında olarak ordugâh şehirleri kurdurup insanların mal aşkına dur diyebilmek adına bir dizi daha yeniliklerde bulunmaya gayret göstermiştir. Bunları yukarıda sıraladığımızdan dolayı konunun (mal çokluğunun sebebi) ganimetlerle olan ilişkisine değinmek istiyoruz.

Fetih hareketliliğinin durmak bilmeyen cazibesi, ganimetlerin çığ gibi büyümesine sebep olurken Hız. Ömer'in kaygılarını da aynı derecede büyütüyordu. Zira bu çokluk, ekonomik olarak bolluğa, o da insanları 'ilây-ı kelimetullah'tan ayrılıp bencilce bir sahiplenme hırsıyla dünya hayatına düşkünlüğe götürme riski taşımaktaydı. Nitekim Hız. Ömer, Nihâvend Savaşı'nın kazanılmasından sonra elde edilen ve Medine'ye getirilen çok miktarda ganimeti görünce bu kadar dünya malının insanların yararına değil zararına olacağı endişesiyle ağlamıştır.²⁹¹

²⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 522.

Hz. Ömer, bu alandaki öngörüsü her ne kadar haklı ve yerli bir endişe üzerine olsa da buna önlem almanın ve halkı, mal hırsından, Hakk rızasına doğru yönlendirmenin ne kadar zor olacağını biliyordu. O, buna karşı elinden geleni yapmaya çalışmaktan başka çarenin olmadığını görmüş ve belirli bir noktadan daha öteye geçmemiştir. Bu da toplumun çözüleceğini bilen fakat buna sınırlı müdahale etkisi olduğunun farkında bir halifenin ağlamasına neden olmuştur.

Hz. Ömer'in ganimet çokluğu ile ilgili öngörüsü onun toplumunu ne denli ileri derecede tanıdığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kesin çözümün olmadığı düşünülen olumsuz bir öngörünün, devlet liderini ağlatması da onun sorumluluklarının farkında olup kendi ile doğrudan alakalı olmamasına rağmen sorunlara çare olamayışına verdiği tepkiyi göstermesi açısından da güzel bir örnek olarak tarihte yerini almıştır.

2. Cariyelerin Dağıtımı ve Köleler

Hz. Ömer'in özellikle Celûla Savaşı'ndan sonra elde edilen birçok cariye'nin gaziler arasında önce dağıtılması isteği,²⁹² sonra da onlardan doğacak çocukların devlete muhalif yetişeceği endişesiyle bunu bir sorun olarak görmesi, onun bir öngörüsü olarak kabul edilebilir. Nitekim onun bu öngörüsü, ileride gerçekleşecek mevâlî problemini sezmiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁹³ Fakat yukarıda bahsettiğimiz ganimet çokluğundaki Hz. Ömer'in tutumu ne ise burada da o olmuştur. Yani sıkıntının ve vehâmetin derecesinin farkında olan Hz. Ömer, buna engel olmak için net ve kesin çözüm üretemeyeceğini bilmesinden kaynaklanan büyük üzüntü²⁹⁴ içerisine girmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Tam da düşündüğü gibi ileride mevâlî problemi, Emevî Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayacak faktörlerden biri olacaktır.²⁹⁵

Hz. Ömer döneminde cariyelerin dağıtımının yanında onların sayılarının çokluğunun da beraberinde sorunlar getirdiği açıktır. Devletin kendine ait kurumsal

²⁹² Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.303.

²⁹³ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, s.121.

²⁹⁴ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s.279.

²⁹⁵ İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", *AÜİF Dergisi*, 1999, XXXIX, 172.

anlamda cariyelerinin bulunması ve beytü'l-mala kayıtlı olup olmadığına göre hukukî durumlarının farklılığı, bunu gözler önüne sermek için yeterlidir.²⁹⁶

Bir diğer sorun da kölelerin Medine'de çoğalması idi. Hz. Ömer'in bu durumdan rahatsız oluşunu, Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü'nün kendisini yaralaması²⁹⁷ sonrası İbn Abbas'a bu rahatsızlığını dile getirmesinden anlıyoruz.²⁹⁸ Nitekim bu rahatsızlığı, her ne kadar öngörüsünün kuvvetini ortaya koysa da kendi öngörüsüne kurban gitmesine ve bir köle tarafından öldürülmesine neden olacaktı.

Hz. Ömer'in sosyal hayatı doğrudan ilgilendiren ve gündelik yaşama dair çok büyük ipuçları veren öngörülerini, çözüm bulamasa dahi, dönemin toplumsal yapı taşlarının ne olduğunu hakkında bize bilgi vermesi açısından önemlidir. Zira o, bu dinamiklere karşı nasıl maslahatlar ortaya koyduğunu ve toplumsal çözülmeye engel olmak adına neleri reddettiğini açıkça göstermiştir.

3. Umeyr b. Vehb'e Karşı Tutumu

Umeyr b. Vehb, Bedir Savaşından sonra amcasının oğlu Safvân b. Ümeyye ile anlaşarak esir alınmış olan kendi oğlu Vehb'i kurtarmak bahanesiyle Hz. Peygamber'i öldürmeye karar vermişti. Anlaşmaya göre Safvân, onun bütün borçlarını üstlenecek ve ailesine bakacak, o da bunu kimseye söylemeyecekti. Umeyr, zehirlediği kılıcı ile Mescid-i Nebevî'ye girmek üzereyken Hz. Ömer onu fark etti ve kötü bir niyetle geldiğinden emin bir şekilde arkadaşlarından da yardım isteyerek kendisine engel oldu.²⁹⁹ Bu olay, Hz. Ömer'in Umeyr'i çok iyi tanınması ve Hz. Peygamber'in daima yanında oluşu³⁰⁰ gibi önemli sonuçlar içermekle birlikte Hz. Ömer'in ferâseti ile sosyal hayata ve olaylara sıcakken dokunabilme kabiliyetini gözler önüne sermektedir.

Bu olayda Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e müdahale etmemesini isteyerek Umeyr'i karşılamış ve nebevî bir usûlle onun gizli anlaşmasını Allah'ın yardımıyla

²⁹⁶ Feyza Betül Köse, **Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi**, s.158.

²⁹⁷ Bu hadiseyi 'Hz. Ömer'in Vefatı' başlığı altında aktaracağız.

²⁹⁸ Buhârî, **Sahih**, Fedâil, 7.

²⁹⁹ İbn Hişam, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, thk: Mustafa es-Sakka, I-II, Kahire, 1955, I, 661.

³⁰⁰ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.61.

ona anlatmış ve nihayetinde niyetinden vazgeçen Umeyr, orada Müslüman olmuştur. Her ne kadar Hz. Ömer'in bu tutumu yanlış gibi görünse de bu, Hz. Ömer'in sosyal hayata vukûfiyetine gölge düşürmez. Zira Allah'tan gaybın haberi verilmeseydi, belki de Umeyr, niyetinden dönmeyecekti. Bir başka ifadeyle Hz. Ömer'in (Umeyr'in Hz. Peygamber'e zarar vereceği) endişesi, isabet edecekti. Dolayısıyla bu durumu, onun beşerî usûlüne göre olumlu bir öngörü olarak görebiliriz. Elbette ki tarihte varsayımlarla hareket etmek doğru karşılanmaz. Fakat durumun tespiti ve tahlili anlamında Hz. Ömer'in sosyal hayatın tam anlamıyla içerisinde oluşuna iyi bir örnek teşkil etmesi bakımından önemli buluyoruz.

4. Hz. Ömer'in Vefatı

Hz. Ömer'in vefatına geçmeden önce, Hz. Peygamber'in vefatı ile ilgili şu kısmı hatırlatmanın yerinde olacağını ifade edebiliriz.

Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyi tebliğ etmekteydi:

“...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”³⁰¹ Bunu duyan Hz. Ömer, ağlamaya başlamış ve nedeni sorulduğunda Hz. Peygamber'in görevini tamamlamış olduğunu anladığını belirtmiştir.³⁰²

Bu kısımdan anladığımız kadarıyla Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in mezkûr âyeti okumasıyla, onun vefatının yaklaşmış olduğunu anladığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bu âyeti duyar duymaz ağlaması da onun öngörüsünden kaynaklanmaktadır.³⁰³

Bu konunun sosyal ve kültürel alanda kapanış bahsi olarak ele alınmasının nedeni, Hz. Ömer'in vefatının, trajikomik bir şekilde 'öngörü' kavramı ile olan irtibatının bulunmasındandır.

³⁰¹ Mâide, 5/3.

³⁰² İmâdî, *Dürrü'l-Müstedâb fî Muvâfakat-ı Ömer b. el-Hattâb*, s.142.

³⁰³ Bu öngörüü bir başlık altında ayrıca vermek istemedik. Bu yüzden Hz. Ömer'in vefatı başlığı altında değinmiş olduk.

Hz. Ömer'in Basra valisi Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe Firûz en-Nihâvendî, Halife'ye efendisinin kendisinden fazla ücret (haraç) aldığından şikâyet etti ve ondan bunun azaltılmasını istedi. Hz. Ömer ise onun birçok zanaat becerileri olduğunu³⁰⁴ öğrenince alınan ücretin fazla olmadığını dile getirerek bir de devlet için bir değirmen yapıp yapamayacağını sordu. Buna çok sinirlendiği belli olan Ebû Lü'lüe'nin; 'Tabii! Sana öyle bir değirmen yapacağım ki...' şeklinde kızgınlığını belli eden sert bir şekilde cevap vermesi üzerine Hz. Ömer, kendini tehdit ettiğini vurguladıktan sonra; 'Bana sanki beni öldürecekmiş gibi baktı.' demiştir.³⁰⁵ Nitekim bu köle, ertesi gün sabah namazında hançerle yaptığı siyasî bir suikast³⁰⁶ sonucu Hz. Ömer'in şehit olmasına sebep olmuştur.³⁰⁷

Olaydan da anlaşıldığı üzere ferâseti geniş ve tam bir öngörü timsali Hz. Ömer'in vefatı, yine kendi öngördüğü bir kişi tarafından suikast sonucu gerçekleşmiştir.

Hz. Ömer'in toplumsal sahada ganimetlerin çokluğundan dolayı toplumsal çözülmeye endişe duyması, kölelerin durumu ve konumundan rahatsızlık duyması gibi düşünceleri, öngörüsünün kaynağını göstermesi bakımından önemlidir. Bu da ona, Umeyr b. Vehb'in hangi amaçla onlarla aynı mekânda olabileceği gibi ayrıntılı ve sağlam bilgilerlerin dönmesini sağlamaktadır.

³⁰⁴ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, s.240.

³⁰⁵ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.397.

³⁰⁶ Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet**, s.116; Ayrıca bunun, siyasal bir cinâyet olduğu yorumu için bkz: William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, s.306.

³⁰⁷ Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.350.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN ÖNGÖRÜSÜNE UYGUN DÜŞMEYEN DURUMLAR

Bilindiği üzere öngörü, sahibinin mesnedine göre onu haklı çıkarabilir ya da haksız duruma sokabilir. Yani öngöründe bulunan kimse, o konu hakkında ne kadar bilgili ve ilgiliyse isabet etme ihtimali de o kadar fazladır. Hz. Ömer de ferâseti ile genellikle isabet etmiş, bunu da dinî, siyasî, sosyal ve kültürel alanda her daim kullanmıştır. Bütün bunlara rağmen her beşerin olduğu gibi Hz. Ömer'in de isabet edemediği, muvaffak olamadığı; öngörüsüne uygun düşmeyen durumlar da olmuştur. Biz, bunlardan kendi iradesiyle itiraf ederek pişmanlık duyduklarını ayırarak incelemek istedik. Zira bu şekilde öngörüsünde isabet edemediği durumları bizzat kendisinin belirtmesi açısından önemli bulmaktayız.

A. Kendi İradesiyle İtiraf Ettikleri

1. Cebele b. Eyhem ve Hz.Ömer'in Pişmanlığı

Gassânîlerin son emiri olan Ebü'l-Münzir Cebele b. Eyhem'in³⁰⁸, Sûriye bölgesinde sürdürülen diplomatik ilişkilerde çok önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Hz. Ömer onu kazanmak ve Rumlara destek vermesine engel olmak amacıyla onunla görüşme yapmış, İslâm'a davet ederek kabul etmemesi durumunda da cizye ödemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Buna karşılık Cebele ise Müslüman olmasının mümkün olmadığını, zekât ödeyebileceğini ama cizye ödemesinin kendini küçük düşüreceğinden dolayı asla mümkün olmayacağını belirtmiştir. Buna karşılık Hz. Ömer, küçümser tutumu ve üç teklif³¹⁰ dışında alternatif tanımayıışı ile ısrarını sürdürmüş ve bu yüzden Cebele de yanındaki 30 bin

³⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, II, 199.

³⁰⁹ İsrail Balcı, **HZ. Ömer Döneminde Diplomasi**, s.368.

³¹⁰ “(Küçümser bir tavırla) Ey Cübeyle! Ey Cübeyle! (Cevap gelmeyince) Ey Cebele! Yapacağım üç tekliften birini tercih et: Ya Müslüman olursun ki bu taktirde Müslümanlarla aynı haklara sahip ve aynı vazifelerle sorumlu olacaksın. Ya haraç ödersin ya da Bizans'a iltihak edersin.” Bkz: Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, **Kitâbü'l-Emvâl**, s.45.

kadar kişiyle Bizans'a gitmiştir.³¹¹ Hz. Ömer durumu öğrenince pişman olmuş³¹², hatta Ubâde b. el-Samit'in şu azarlamasına maruz kalmıştır: "Eğer sen, ondan zekâti kabul etsen, sonra da onu, İslâmiyeti kabul etmeye ısıdırsaydın şüphesiz o Müslüman olurdu."³¹³

Anlaşıldığı kadarıyla başta Hz. Ömer ile ittifaka meyyâl³¹⁴ bu önemli şahsiyetin gücünden faydalanmak yerine Hz. Ömer'in öngörüsünde isabet edememesinden ötürü bu güç İslâm aleyhine kullanılmış ve Müslümanları epeyce zorlamıştır.

2. Hudeybiye Antlaşmasına Razi Olmaması

Bilindiği üzere Hudeybiye Barış Antlaşmasında, zahiren Müslümanların aleyhine antlaşma maddeleri belirlenmiş ve Hz. Peygamber de bu maddeleri kabul etmiştir. Bu durumu kabullenemeyen Hz. Ömer de itirazını³¹⁵ dile getirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu durumun Allah'ın kontrolünde olduğunu belirtmesiyle Hz. Ömer ısrarından vazgeçmiş, hatta -iyi niyetli olmasına rağmen- sarf ettiği sözlerden pişmanlığından dolayı sadakalar verdiğini, namaz kılıp oruç tuttuğunu belirtmiştir.³¹⁶ Kaldı ki bu olaydan fazla vakit geçmeden nazil olan Fetih Sûresi'nin ilgili âyetleri³¹⁷ de bu konuyla irtibatlandırılarak³¹⁸ bir bakıma şer görünen bu durumun hayırla sonuçlanacağı müjdesi verilmiştir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in burada

³¹¹ Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", **DİA**, 1993, VII, 185.

³¹² Yakubî, **Tarihu'l-Ya'kubî**, II, 38.

³¹³ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.159.

³¹⁴ İsrail Balcı, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, s.370.

³¹⁵ "Hz. Ömer: 'Sen, Allah'ın hak peygamberi değil misin?' Rasulullah: 'Evet, ben Allah'ın peygamberiyim.' Hz. Ömer: 'Biz Müslümanlar hak, düşmanlarımız olan müşrikler ise bâtil üzere bulunmuyorlar mı?' Rasulullah: 'Evet, öyledir' deyince Hz. Ömer: 'Bu halde dinimizi küçük düşürmeye niçin meydan veriyoruz?' dedi." İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.215.

³¹⁶ Buhârî, **Sahih**, Tefsîr, 9.

³¹⁷ Fetih, 48/18-19: "Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olamı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

³¹⁸ Hayrettin Karaman ve diğerleri, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, V, 75.

doğal olarak göremediği de Allah'ın bizlere belirttiği gibi,³¹⁹ şerrin arkasındaki hayırlı işlerdir.

Hudeybiye Antlaşması için o şartlarda hiçbir Müslümanın bu maddelerden dolayı sevindiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Fakat Hz. Ömer'in burada -gâyet tabî- öngöremediği durumun, Allah'ın daha iyisini müjdelemesidir. Yani burada öngörememesinden daha çok bir insanın bânını ya da gaybı bilemiyor olması söz konusudur. Zaten Hz. Ebû Bekir'in, Hudeybiye'den umre yapılmadan geri dönmeyi kabul edemeyen Hz. Ömer'i ikna etmesini³²⁰ de Rasulullah'a bağlılığı ile ilişkilendirebiliriz. Bu örnek de bize, hiçbir insanın insanüstü vasıflarla nitelendirilmesinin doğru olmadığını göstermektedir. Çalışmamızın başında belirttiğimiz gibi, bazı kaynaklar tamamen Hz. Ömer aleyhinde yorumlar yaparken bazı kaynaklar da aşırı övgü ya da savunmacı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. İşte bu örneği, aynı zamanda aşırı övgü ve savunmacı yaklaşımın da doğru olmadığını vurgulaması açısından önemli buluyoruz.

3. Mürtedlerin ve Zekât Vermeyenlerin Durumu

Hz. Ebû Bekir halife seçilince başta Müseylimetülkezzâb olmak üzere peygamberlik iddiasında bulunanlar, irtidâd eden ve zekât vermeyen diğer kabilelerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Peygamberlik iddiasında bulunanlarla savaşmak konusunda muhtelif görüş olmamasına karşın; zekât vermeyeceğini belirtenlere karşı sahabe aynı fikirde toplanamamıştı. Hz. Ömer, zekât vermeyenlerle, Müslümanlıklarını inkâr etmedikleri müddetçe savaşamayacağı fikrindeydi.³²¹ Emir ve yasaklar konusunda olabildiğince hassas olan Hz. Ömer'in bu konuda çekimser davranmasına neden olan etmeni, aşağıdaki rivâyetle birlikte değerlendirebiliriz:

Uhud Savaşı sonrası Müslümanlar epeyce yorgun düşmüşler ve özellikle de Hz. Hamza'nın düştüğü durum, onları derinden yaralamıştı. Şehirdeki Yahudi ve Münafıklar ise içten içe sevinmekte, hatta bunu belli etmekten de çekinmemeye

³¹⁹ Bakara, 2/216: "Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

³²⁰ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, s.40.

³²¹ Mustafa Fayda, *a.g.e.*, s.132.

başlamışlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer, onları öldürmek için Rasulullah'dan izin istedi. Hz. Peygamber ise Yahudiler için: “Onlar bizim zimmetimizdedir, onları öldüremem.” Münafıklar için de “Ben, ‘Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir.’ diyenleri öldürmekten nehyedildim.” demiştir.³²²

Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Ömer’i dizginleyen neden, Hz. Peygamber’in tavrı olmuştur. Yoksa diğer faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere, bu denli önemli sosyal ve itikâdî bir meseleye Hz. Ömer’in çekingen bir tavırda olamayacağını öngörmek zor değildir. Zaten o da bâsîretsiz bulduğu bu görüşünün aniden ve yanlış bir kıyaslama ile yapıldığının farkında olarak mürtedlere karşı savaş yapılmaması konusundaki görüşünün yanlış olduğunu kabul etmiş³²³ ve pişmanlık duymuştur. Bu yüzden bu öngörüsünün, yanlış sonuçlar verebileceğinden ötürü doğru olmadığını kabul etmiştir.

Hz. Ömer’in bu sahadaki radikal tavrından vazgeçmesi, onun bağlayıcı ana unsur olarak Kur’ân’ı görmesi ve vahyin ruhuna uygun olarak dönemin ihtiyaç ve gereklerine göre yorumlaması anlamına gelebilir. Aynı şekilde kendinden daha iyi yorumlanmış bir durumu kabul edip ona tâbi olmasını da, istişareye önem verdiği gibi kendi düşüncesi dışındaki görüşlere de ne kadar saygılı davranıp değer verdiğini göstermesi açısından önemli buluyoruz.

4. Süheyl b. Amr’a Öfkesi

Müslüman olmadan önce Kureyş adına Hudeybiye Antlaşması’nı imzalayan Kureyş’in ileri gelenleri arasında sayılan Süheyl b. Amr, antlaşma sırasında ileri sürdüğü şartlar ve metindeki bazı kelimelere yaptığı itirazlar ile güçlü bir müzakereci olduğunu ortaya koyan biri idi.³²⁴ Hal böyle iken onun Rasulullah’ın aleyhine konuşmaları da Müslümanları üzüyordu. Bedir’de³²⁵ esir düşen Süheyl b. Amr’ın İslâm aleyhine daha fazla konuşmasını engellemek amacıyla Hz. Ömer, onun

³²² İbrahim Sarıçam, **Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2005, s.178.

³²³ Bkz: Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir**, s.83-93.

³²⁴ Bünyamin Erul, “Süheyl b. Amr”, **DİA**, 2010, XXXVIII, 30.

³²⁵ Bkz: Adem Apak, **Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s.206, ayrıca; Mustafa Fayda, “Bedir Gazvesi”, **DİA**, 1992, V, 325.

dişlerini sökmek için Peygamber'den izin istediye de Hz. Peygamber, bu işkenceye rıza göstermeyerek ileride ağzından iyi sözler çıkan bir insan olmasını temenni etti. Rasulullah'ın bu temenni ve duası kabul olacak ve aynen söylediği gibi Süheyl b. Amr, iyi sözler irad eden biri olmanın ötesinde Müslüman olacaktı. Bunun bir tezahürü olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm dininin gücünü haykıran Süheyl, bir bakıma Peygamberimizin temennisini yerine getiriyordu.³²⁶ Aynı zamanda da ridde olaylarının³²⁷ Mekke'de yatışmasını sağlayanlardan olacaktı.

Bu hadiseyi değerlendirdiğimizde Hz. Ömer'in, insanî bir tavır olan Peygamber sevgisini, gayri insanî bir tavır olan işkence ile değiştirmeye kalktığını görebiliriz. Bu yanlış tavır, Allah Rasülü'nün buna izin vermemesinden de anlaşılmaktadır. Hadisenin öngörü ile olan bağlantısını kurduğumuzda ise Hz. Ömer'in doğal olarak o kimsenin hidâyete erip eremeyeceğini öngöremediğini söyleyebiliriz. Ayrıca Rasulullah'ın da bu durumu beşerî değil nebevî bilgi ile öğrenmiş olduğu şeklinde bir yorum yapabilir yahut tamamen dua ve temennisi olarak da değerlendirebiliriz. Neticede Hz. Ömer'in bu kimse karşısındaki tavrından pişmanlık duyduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Ömer'in kendi itiraf ettiği pişmanlıklarına baktığımızda bunların, genellikle anlık düşüncelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bazen yeni bir öngörüsünün ön plana çıktığı durumlarda eski öngörüsünden vazgeçtiğini de söyleyebiliriz. Hz. Ömer'in, Allah'tan vahiyle gaybî öğrenme gibi bir durumu olmadığı için Hudeybiye örneğinde de tavrının gayet doğal ve insanî bir tepki olduğunu ifade edebiliriz.

Şöyle ki Hz. Ömer'in kendi itiraf ettiği konuların yer aldığı bu kısmı incelediğimizde Hz. Ömer'in otokontrol mekanizmasının da sağlam çalıştığını ifade edebiliriz. Zira siyasî, idârî ve ictimâî hayatın önemli safhalarında öngörüsünü kullanarak şekillendirdiği toplumu, daha sonra yanlış olduğunu düşüncesini taşıdığı durumlarda pişmanlık duyması bile kendi kendini görüp gözetlediği anlamına

³²⁶ Mustafa Kılıç, "Süheyl B. Amr (r.a.)'ın Hayatı ve Faaliyetleri", **CÜİF Dergisi** 2012, XVI, S: 1, s.331.

³²⁷ İrfan İnce, "Ridde Olayları", **DİA**, 2008, XXXV, s.91.

gelmektedir.³²⁸ Onun kendisini bu denli kontrol altında tutması da onu, mü'minlerin emîri yapan en temel özelliklerden biri olduğunu ifade edebiliriz.

5. Dîvânın Eşit Dağıtılmasını İstemesi

Bilindiği üzere Hz. Ömer'in ilk uygulaması, dîvânı, Müslümanların İslâm'a hizmetlerine göre ayırmak ve hizmeti olan kişileri diğerlerinden önde tutmak, yakınlığı esas almak şeklindeydi.³²⁹ Zira dîvânda, Bedir'e Müslüman olarak katılan ve o anda henüz Müslüman olmayanlar, çeşitli yerlerde cihâd faaliyetlerine gönüllü katılan ve katılmayanlar ayrılıyordu.³³⁰ O, bu öngörüsünün, adaletin tecellisine daha uygun olduğunu düşünüyordu. Fakat bu durum, ileride başka problemlerin oluşmasına zemin hazırlayabilirdi. Zaten onun şu sözü ile bu fikrinden pişmanlık duyduğu ve aldığı karardan vazgeçtiğini anlıyoruz:

“Gelecek seneye kadar yaşayacak olursam insanların sonuncusunu evveline ilhâk edeceğim (sıralama yapmayacağım). Ta ki hepsi haklarında eşit olsunlar.”³³¹

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer, bu kararında dönemin yapısına uygun ortaya çıkmış bu yapının, sadece uygulayıcı kişinin iyiliğine bağlı olarak güzel çalıştığını³³² düşünmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira farklı uygulamalar, daha vefat etmeden başlamış olmasından dolayı eşit dağıtılması ile kargaşanın önlenebileceği varsayımı yapılmış olabilir.

Dîvân gibi bir oluşumun kurumsallaşmasının olumlu birçok yönüne ve bunun önemli bir öngörü olduğuna değinmiştik. Fakat Hz. Ömer'in kişiye göre muâmelesi, daha sonraki dönemlerde nüfusun bireysel takibinin yapılamayacağı kadar artması ile imkânsız hâle gelebileceğinden; bizzat kendisi tarafından özeleştirici mahiyetinde tenkîd edilmiştir.

³²⁸ Kendi kendini görüp gözetlemesi anlamında basîret kavramını daha önce ifade etmiştik.

³²⁹ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.277.

³³⁰ Muhammed Hüseyin Heykel, *el-Fâruk Ömer*, II, 211.

³³¹ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl*, s.276.

³³² Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, s.141.

B. Diğerleri

1. Hilafetin Kureyş'e Ait Olduğu Algısı ve Halife Ta'yîni

Hz. Ömer'in, Benî Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'in halife olmasındaki rolünü, onun öngörülerini bölümünde ele almıştık.³³³ İslâm siyasî tarihinde bir dönüm noktası sayılan bu hadisenin etkisi de kısa süreli olmamıştır. Hz. Ömer'in fitne ve kargaşa endişesinden dolayı o an aldığı (kendi ifadesiyle) alelacele³³⁴ tavrını, uzun vadedeki sonuçlarını ele almak gerekliliği doğmuştur. Dolayısıyla biz de bu konuyu, onun öngörüsüne uygun düşmeyen durumlar bölümünde tetkik etme gerekliliği hissettik.

Hz. Ömer'in o anı kurtarmak için acele ettiği durumun,³³⁵ sonraki asırlara kalıcı izler bırakan birinci³³⁶ ve ikinci³³⁷ fitne döneminin de kapılarını araladığı yorumları da yapılabilir. Çünkü ikisinin kökeninde de iktidar mücadelesinin olduğunu görmekteyiz. Bu mücadele, kendi içerisinde aile kökenli olup soyunun yetkisini artırmak ve şanını yüceltmek gibi prensiplerle de ilişkilendirilebiliyordu. Aslında dinle hiç alakası olmayan siyasî bir tavır³³⁸ olarak değerlendirilebilen bu meselenin³³⁹, daha sonra diğer Müslümanlar tarafından da Kureyş'in hakkı³⁴⁰ olarak görülmeye başlamasına neden olmuştur.³⁴¹ Buna daha sonraki halifelerin³⁴² soyları da eklenince bu durum ensâr ve diğer Müslümanları da iyice dışlamaya başlamasına neden olmuştur. Zaten bu nedenden dolayı risâletten hilâfete geçiş uzun yıllar tartışılmış, yine bu nedenden dolayı birçok iç karışıklık ve anlaşmazlık meydana gelmiştir.

³³³ Bkz: Hz. Ömer'in Siyasî Alandaki Öngörülerini / Hz. Ebû Bekir'in Hilâfeti başlığı

³³⁴ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.329.

³³⁵ Benî Sakîfe Olayına daha önce değindiğimiz için bu bölümde rivâyetleri aktarmak yerine konu ile ilgili değerlendirme yapmakla yetineceğiz.

³³⁶ Bkz: Ethem Ruhi Fırlalı, Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", **DİA**, 1993, VII, 320; İsmail Yiğit, İlyas Üzüm, "Sıffin Savaşı", **DİA**, 2009, XXXVII, 107.

³³⁷ Bkz: Şaban Öz, **Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi**, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015; Adnan Demircan, **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

³³⁸ Ahmet Akbulut, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, s.73.

³³⁹ Oysa Hâşimî olma şartının ön planda olması, Kureyşli olma şartından daha tutarlı görünmektedir. Bkz: Ahmet Akbulut, **a.g.e.**, s.53.

³⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Said Hatiboğlu, **Hilafetin Kureyşliliği**, Kitâbiyât, Ankara, 2005, s.54.

³⁴¹ Hilafet meselesinin hülasası için bkz: Şahin Uçar, **Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet**, 4. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2011, s.114.

³⁴² Kısa ve öz bilgileri için bkz: İbn Hazm el-Endelüsî, **Halifeler ve Fetihler**, çev: Şaban Öz, İlâhiyât, Ankara, 2004, s.17.

Hız. Ömer'in Benî Sakîfe'deki anlık siyasi tavrın yine anlık olumsuzlukları engellediğini söyleyebilirken uzun vadede bunun bir öngörüsüne uygun düşmediği kanaatindeyiz. Hız. Ebû Bekir'in hilafetinin o anki karmaşada alınabilecek en güzel kararlardan olduğunu ve onun öngörüsüne dâhil ettiğimizi hatırlatmamız gerekmektedir. Lâkin Hız. Ömer de bu kararın o anlık bir çözüm olduğunu, alelacele verilmek zorunda kalındığını hutbede insanlara bildirmesiyle³⁴³ kabul etmiştir. Aslında onun bütün bunları söylemesi, en azından sorumluluğun ona ait olmadığı anlamında yorumlanabilir. Çünkü bu konuşmalarından hilafetin herhangi bir zümreye saltanat teşkil etmesi şeklinde anlaşılması mümkün değildir. Dolayısıyla, sadece bu eğilimli insanlara dayanak teşkil ettiğini ifade etmenin daha sıhhatli olacağını ifade edebiliriz. Zira durum karışık ve anlık olmamış olsaydı, bütün ashâbın huzurunda yapılacak bir biatle halife olan her kim olursa olsun, ileriki zamanlara bu denli büyük sıkıntılar açmış olmayacak kanaatini taşımamıza neden olmuştur. Fakat bu kanaat, Hız. Ömer'in yanlış bir uygulama yaptığını söyleyebileceğimiz kadar güçlü değildir. Zira o anın siyâsî yapısını çok iyi bilen Hız. Ömer de bir nevî bunu yapmak zorunda oluşunu halkı ile paylaşmıştır.

Hız. Ömer, kendisinden sonra halife olacak kişinin işinin, kendisinden daha zor olacağını çok net biliyordu.³⁴⁴ Bu yüzden halife ta'yin etmeye kalkıştığını söylemek mümkündür. Gel gelelim Hız. Ömer'in ilk halifeyi belirleme girişimi gibi kendinden sonraki halifeyi belirlemeye çalışması da –kendisi her ne kadar hassas ve sorun çıkmasını istemiyor olursa olsun³⁴⁵- aynı şekilde hilafetin Kureyş'e aidiyetini³⁴⁶ destekliyor görülebilmektedir. Oluşturmuş olduğu Kureyş şûrası nedeniyle, Kureyş'e aidiyeti olmayan -o anda sağ olmayan- Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim'i düşünmesi de diğer Müslümanların aklından şüpheleri tamamen alabilmiş görünmemektedir. Hız. Ömer'in bu uygulaması, bürokrasinin her yerini saran Kureyş

³⁴³ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.329.

³⁴⁴ Bahaüddin Varol, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", s.201.

³⁴⁵ Belirlemiş olduğu heyetin bir kişide karar kılması durumunda geriye kalanın muhalefetine ölüm pahasına izin vermemesi gibi... Bkz: Mustafa Fayda, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, s.120.

³⁴⁶ İmamlar Kureyş'tendir." (İbn Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-Musannef**, tah: Kemal Yusuf el-Hut, Beyrut, 1989, VI, 403.) hadisinin sonradan gelen halifelerle ilgili olmadığına dair bkz: Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde 'İmamlar Kureyş'tendir' Hadisinin Rolü Üzerine", **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, s.103.

hegomonyası ile mevâlî isyanlarını tetikleyecek ve bu da son iki halifenin sonunu hazırlayacaktı.³⁴⁷ Zaten Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde ortaya çıkan durumlar da bu durumun bir izdüşümü olarak yorumlanabilir. Lâkin bütün bunlar, Hz. Ömer'den kaynaklı değil, halifeliğin saltanata dönüşmesini isteyenlerden kaynaklanan bir sıkıntı olarak görülmelidir. Zira Hz. Ömer, neyi, niçin yaptığını açık bir şekilde anlatmış ve halkına sunmuştur. Buna rağmen iktidar mücadelesi veren insanlar, bunu istedikleri gibi yorumlamış ve Kureys lehine kullanmak istemişlerdir. Ama bu eğilim, insanları daha da germiş ve Muâviye'nin de Hz. Hasan'dan aldığı fırsatı değerlendirerek aynı şekilde Emevî saltanatını kurmaya çabalamasına neden olmuş olabilir.

Usûl açısından öngörüsünün sonuçlarının uzun vadede öngördüğü gibi olamaması durumunu burada daha uygun bir kavramla şöyle açıklayabiliriz. Tarihteki neden-sonuç ilişkisine göre Hz. Ömer'in öngörüsü sonucu uyguladığı, sonraki nesillerin yanlış iktidar politikalarının nedeni olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Oysa tarihte Hz. Peygamber'in liyâkati esas alan onca söz ve uygulamalarına rağmen, Hz. Ömer'in de aynı şekilde liyâkat ve adaleti esas alan birçok hükmüne rağmen onun bu düşüncesini saltanat şeklinde yorumlamanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Fakat her ne olursa olsun bu uygulamanın, daha sonra art niyetli kullanılmasının burada belirtilmesinde bir sakınca görmemekteyiz. Velhasıl, Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e biatının, bir öngörü olmadığı şeklinde değil; onu öngörece kadar fazla zamanı olmadığı şeklinde anlaşılabilir. Bu durum, her ne kadar ileride farklı sorunlar oluşacak olursa olsun, biatin, Hz. Ömer'in öngörülerinde kısmında yer almasına da engel teşkil etmemektedir. Aksine o andaki öngörüsü ile halkı büyük bir sıkıntıdan kurtardığını da belirtmiştik.

Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e biati, onun öngörüsünün -çok ciddi sorunları engellemesiyle- ehemmiyetini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Lâkin bu durumun, onun uzun vadede öngörüsüzlüğü şeklinde değil; iktidar mücadelesinde bulunanlar için çıkarlarına uygun şekilde kullanılmasına neden olduğunu ifade edebiliriz.

³⁴⁷ Mehmet Azimli, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, s.191.

2. el-Müsenna b. Hârise'nin Görevden Azledilmesi

Hiz. Ebû Bekir'in son zamanlarında Irak valisi olan ve birçok savaşta stratejik görev alan Müsenna³⁴⁸, Hiz. Ömer'in halife oluşu ile birlikte azledilip yerine Irak cephesinde savaşmaktan çekinmeyip ilk gönüllü asker olan Ebû Ubeyd b. Mes'ud es-Sekafi getirilmişti. Fakat o, Kasru'n-Nâtif veya el-Cisr diye de bilinen Köprü Savaşında(13/634) köprüden geçmiş ve ardından 'komutanınız uğruna savaşın' diyerek Abdullah b. el-Has'amî'ye köprüyü yıktırmişti.³⁴⁹ Oysa savaşın seyri kötü gitmekte iken Selîb b. Kays'ın "Köprüyü geçmeyelim demiştim ama sen dinlemedin." sözleri de kaynaklarda Ebû Ubeyd'in uyarıldığının kanıtı olarak geçmektedir. Hatta bir de Hiz. Ömer, ona bu görevi verdiğinde onun azimli ve sabırlı olmasını tembihlemişti. Zaten fillerle mücadeleye kalkışan Ebû Ubeyd'in can vermesiyle Müsenna'nın tekrar komutayı eline alması ve temkinli hareketleri sayesinde askerlerin bir kısmını kurtardığını da biliyoruz.³⁵⁰

Olayın tahlilini yapacak olursak öncelikle her şey yolunda giderken ve Müsenna'nın başarıları³⁵¹ devam ederken³⁵² azledilmesini anlamak güç görünmektedir.³⁵³ Diğer bir sorun da, Hiz. Ömer'in istişare etmesini ve sabırlı olmasını dilemesine rağmen Selîb b. Kays'ın görüşüne uzak kalmasını hata olarak yorumluyoruz. Üçüncü sıkıntı arz eden mesele de üzerinden geçtiği köprüyü yıktırmasıdır. Bu, Müslüman ordunun telef olma noktasına gelmesine neden olabilecek bir hamledir. Bazı tarihçilere göre İslâm İmparatorluğu'nun tanzîminde öncü bir kişiliğe sahip olan³⁵⁴ Müsenna bin Hârise eş-Şeybânî'nin, Hiz. Ömer tarafından azledilmesini hata ve öngörüye uymayan bir örnek olarak zikretmeyi tercih ettik.

³⁴⁸ Muhammed Ali Sallâbi, **İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hiz. Ömer**, s.397.

³⁴⁹ İbn Hibbân, **es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, s.369.

³⁵⁰ Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, s.287.

³⁵¹ Muhammed Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, I, 100-117.

³⁵² Nitekim bu savaşın hemen ardından yapılan Büveyb Savaşı (13/634) sonrasında Hiz. Ömer, Müsenna'yı tebrik ve takdir edecekti. Bkz: İbrahim Sarıçam, **Hiz. Ömer**, s.98.

³⁵³ Bunu Halid b. Velid'in azledilmesi ile aynı nedene bağlayanlar mevcuttur. "Ben onları herhangi bir kusurları olduğu için değil, insanların onları yücelterek başarıyı Allah'tan değil de onlardan bilmelerinden korktum." Bkz: Muhammed Ali Sallâbi, **İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hiz. Ömer**, s.397.

³⁵⁴ Muhammed Hüseyin Heykel, **el-Fâruk Ömer**, I, 118.

3. Tefsir ve Hadislerin Yazıya Geçirilmesine Tepkisi

Hz. Ömer'in Kur'an algısı tamamen hayata dönüktür ve hayatın içerisinde ne varsa hepsi Kur'an'la ilintilidir. Dolayısıyla ona göre Kur'an'dan hayatın her alanına yönelik çözümler aranabilecektir. O, bu çözüm arayışında Kur'an'ın nasları kadar hayatın gerçeklerini de bir o kadar önemsemiştir. Bu sebeptendir ki O'nun uygulamaları bu kadar ses getirmiş ve hâlen üzerlerinde düşünülen, fikirler üretilen husûsiyetler olarak devam etmektedir.³⁵⁵

Hz. Ömer'in, kendisini tüm insanlığa gönderilmiş kâinat kitabı Kur'an-ı Kerim âyetlerinin bir muhatabı olarak görmesi³⁵⁶, onun bu kurallar bütünü ile nasıl hayatını bütünleştirdiğine dair yorum yapabilmemize olanak sağlamaktadır. O, Kur'an metnine çok saygılı ve titiz kişiliği ile yukarıda verdiğimiz diğer onca örnekle kanıtlamış sahabeden biri idi. Onun titizliği ile ilgili şu rivâyeti aktarmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz:

‘Hişâm b. Hâkim b. Hizâm'ı, Furkân sûresini farklı şekillerde okurken dinledim. Resûlullah bana bu şekillerden hiçbirisiyle okumamıştı. Namazın içindeyken adamın üzerine atılacak oldum. Kendimi tutup namazı bitirmesini bekledim. Selâmı verir vermez elbisesinden tutup kendime doğru çektim ve: ‘Sana bu sûreyi (böyle okumayı) kim öğretti?’ diye sordum. Hişâm: ‘Onu bana Resûlullah öğretti!’ deyince öfkelen dim. ‘Yalan söylüyorsun, onu Resûlullah bana da öğretti, ama senin okuduğuna hiç benzemiyor!’ dedim. Adamı alıp Resûlullah'a götürdüm. ‘Ey Allah'ın Rasûlü! Bu adam Furkân Sûresi'ni, bana hiç okumadığın bir şekilde okuyor!’ dedim. Rasûlullah, sükûnetle: ‘Hele yakasını sal!’ diye emretti ve ona dönerek: ‘Ey Hişâm oku bakalım!’ dedi. Hişâm, kendisinden işittiğim şekilde, sûreyi yeniden okudu. Resûlullah bana yönelerek: ‘Evet, sûre bu şekilde indirildi!’ buyurdu. Sonra bana: ‘Ey Ömer, sen de oku!’ dedi. Aynı sûreyi ben de, bana öğretmiş olduğu şekilde okudum. Bunun üzerine Resûlullah: ‘Evet, sûre bu şekilde nâzil oldu. Biliniz ki!

³⁵⁵ Gökhan Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, s.289.

³⁵⁶ Gökhan Atmaca, “Hz. Ömer'in Kur'an'a Yaklaşımı”, *CÜİF Dergisi*, XIV/1-2010, s.196.

Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun.' diye buyurdu."³⁵⁷

Daha önce de değindiğimiz Kur'an'ı tek nüsha haline getirilmesi olayında Hz. Ömer'in Allah kitabına duyduğu aşırı muhafaza korkusu, onu hadislerin yazılmasının yasaklamasına ve hatta yazılmış olan hadislerin imhâ edilmesine sevk etti. Daha da yetinmeyip fazla hadis rivâyet edilmesini yasaklamış,³⁵⁸ buna aykırı hareket edenleri de cezalandırmaktan geri kalmamıştır. Bütün bunları, halkın başka şeylerle meşgul olup Allah'ın kitabını hıfz etmemelerinden doğan endişesinden dolayı yapmıştır. İşte Hz. Ömer'in bu endişesinden kaynaklı Mushaf edinme isteği, tefsir ve hadis yazılmasını istemeyişi, Hz. Ebû Bekir döneminin en tehlikeli olaylarından biri³⁵⁹ olarak görülmesine neden olmuştur.

Hz. Ömer'in tedbirli davranışlarını şu pasajdan yararlanarak daha net açıklayabiliriz:

"Ayrıca sünen yazmaya teşebbüs edip Kur'an terk edilir düşüncesiyle vazgeçmesi veya hadis yazımını yasaklaması, Kur'an'ın lafzının Sünnet'le karışmasını önleme düşüncesine bağlanabilir. Mushaf'la düşman ülkelere yolculuğu yasaklaması ise Mushaf'ın kötü niyetli kimselerin eline geçip üzerinde tahrif yapmaya kalkışmaları ihtimaliyle ilgili olsa gerektir. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de, Hz. Ömer'in bir şahsın kendisine özel bir Mushaf hazırladığını ve her âyetin yanına da tefsirini ilave ettiğini duyması ve daha sonra o şahsı çağırarak tefsirin yazılı olduğu kısmı kesmiş olmasıdır. Zira o dönemde henüz Kur'an her fertte tam bir Mushaf halinde yoktu. Parçalar halinde, bir kısım sahâbede bulunmaktaydı. İslam'ın yeni yayıldığı yerlerde ise hiç yoktu. Böyle bir ortamda Kur'an metnine yapılmış olan ilaveleri, Kur'an'la ilk defa tanışan bir kimse Kur'an metninden zannedebilirdi. Dolayısıyla Hz. Ömer'in tavrı doğabilecek olumsuz sonuçları önlemek amacına mâtuftur."³⁶⁰ Hz. Ömer'in öngörüsünde isabet

³⁵⁷ Buhârî, **Sahih**, Fedâilu'l-Kur'an, 5; Müslim, **Sahih**, Salâtü'l-Müsâfirîn, 270.

³⁵⁸ Bundan farklı olarak hadis yazım ve rivâyetini denetim altına aldığıyla ilgili bkz: Davut Şahin, *Hz. Ömer'in Kuran Anlayışı ve Yorum Yöntemi*, s.79.

³⁵⁹ Hatta yazar bu konuda tarihçilerin oy birliği ettiğini belirtmektedir. Bkz: Muhammed Temmâvî, **Hz. Ömer ve Modern Sistemler**, s.334.

³⁶⁰ Gökhan Atmaca, "Hz. Ömer'in Kur'an'a Yaklaşımı", s.191.

edememesi, Tefsir ve hadislerin Kur'ân'la karışabileceği endişesinin, özellikle hadis yazımını geciktirmiş olmasıdır. Bütün bunlardan sonra şunları ifade edebiliriz ki Hz. Ömer'in bu konudaki hassasiyet ve titizliği, yine hassas ve titiz oluşundan dolayı iyi niyetli olduğuna şüphe olmamasına rağmen özellikle hadis yazımının altın çağını bir süre ötelemiş olduğu kanaatindeyiz.³⁶¹

4. Vahiyle Muvâfakat Arz Etmeyen İki Örnek

Nebhan et-Temmâr isimli bir sahabinin nefesine hâkim olamayarak kocası cephede olan bir kadınla birlikte olmak istemesi ve sonrasında pişman olup durumu Hz. Peygamber'e bildirmesi üzerine Hz. Ömer, onu recmetmek istese de Hz. Peygamber, ilgili âyet³⁶² gereği buna izin vermemiştir.³⁶³

Yine bir başka hadisede namazın seferî hükmü ile ilgili “Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından *korkarsanız*, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır,”³⁶⁴ âyetinin nâzil olmasıyla Hz. Ömer, şu olaya dâhil olmuş ve bize kasrın (dört rek'atlı farzları ikiye indirerek kılma) câiz olduğunu³⁶⁵ göstermesi açısından önder olmuştur:

“Ya'lâ b. Ümeyye bu konuyu Hz. Ömer'e şöyle sormuştu: ‘Allah *'korkarsanız'* diyor, ama artık bu durum ortadan kalktı, ne dersiniz?’ Hz. Ömer: ‘Ben de senin gibi bu işi garip buldum ve Hz. Peygamber'e sordum; ‘Bu Allah'ın size bir sadakasındır, öyleyse siz de O'nun sadakasını kabul edin,’ buyurdu”³⁶⁶ demesiyle konu anlaşılmıştır. Yani Hz. Ömer de Ya'lâ b. Ümeyye gibi âyetteki *'korkmak'* ifadesinin, namazın seferî hükmünü uygulayabilmek için illet niteliğinde olduğunu

³⁶¹ Bu konu tartışmaya açık olup Hz. Ömer'in uygulamasının ardındaki maksadı ortaya koyması açısından şu yorumu aktarmakla yetiniyoruz: “Hz. Ömer'in hilafeti süresince çok radikal algılanan uygulamaları, aslında çok çabuk değişen, gelişen ve büyüyen bir topluluğun ürettiği problemlere yönelik içtihadî çözümler olarak görülmelidir.” Gökhan Atmaca, *Hiz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerim Anlayışı ve Tefsir İlmîne Katkıları*, s.287.

³⁶² Necm, 53/32: “Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır. Sizi, topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de, en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah'a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir.”

³⁶³ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Ömer*, s.202.

³⁶⁴ Nisâ, 4/101.

³⁶⁵ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, 129.

³⁶⁶ Müslim, *Sahih*, Salâtü'l-Müsâfirîn, 4.

düşünüyor olmalı ki Hz. Peygamber'in îzâhı ile yanlış düşündüğünün farkına varmıştır.

'Muvâfakat-ı Ömer' kavramı, Hz. Ömer için kullanılarak husûsîleştirilmişse bu, onun deneyimiyle öngörüsünün kuvvetindedir. Onun öngörülerinin âyetlerle karşılık bulması da, hemen her hâdisede davranışlarında ve sözlerinde isâbetli olmanın her zaman, maddî ve mânevî olarak takdîr edileceği gerçeğini de³⁶⁷ gözler önüne sermektedir. Bunun yanında yukarıda anlatılan olaylardan anladığımız kadarıyla Hz. Ömer'in isabet edemediği ve isabet edemediğinin farkında olup pişman olduğu durumlar da bulunmaktadır. Hz. Ömer'in öngördüğü birçok hadiseye karşı öngöremediği durumların varlığını ve mahiyetini de aktarmanın, akademik çalışmaların bir gereği olduğunu ifade edebiliriz.

---

³⁶⁷ Mehmet Akif Alpaydın , "Kur'an'da Allah-İnsan İlişkisinin Müşahhas Bir Örneği: Muvâfakat Hâdisesi", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, s.132.

SONUÇ

Tarih ve tarihçi için ehemmiyeti büyük olduğunu düşündüğümüz ‘öngörü’ kavramına ait müstakil bir çalışma olmamasını fırsat bilerek bu kavramı, temel kaynaklardaki örnekleriyle Hz. Ömer üzerinden anlatmaya çalıştık. Biz bu çalışmamızla birlikte tarihe mâl olmuş bir lider olan Hz. Ömer’in öngörüsünü örnek göstererek genel anlamda öngörünün önemini ortaya koymaya gayret ettik.

‘Öngörü’ örnekleri sayesinde bu kavramın önemini hatırlamanın yanı sıra, Hz. Ömer’e göre dönemin ‘sabit ve değişkenleri’nin net bir şekilde ortaya konmasını önemli buluyoruz. Bu açıdan tarihçinin bakış açısının nicelik ve niteliğine yönelik tespitleri ortaya koyma arayışında, bir nevî temel İslâmî ilimler alanında çalışacak araştırmacılar için de öngörünün yadsınamaz bir kavram olduğunu ifade ettik.

Yaptığımız bu çalışmayla, Hz. Ömer’in farklı alanlardaki öngörülerinin tek bir çalışmada bulunmasını sağlayarak -başta kendimiz olmak üzere- bugünün tarihçilerinin, yarınlarda karşılaşılabilecek sorunlara çözüm bulmalarına katkıda bulunmayı; geleceğin millî-manevi duygularının pekişmesini sağlamada ilke niteliğinde ‘değişken’lerin tahkik edilmesini sağlayarak bugünün ‘değişken’lerini doğru tatbik edebilmemizi sağlayan tarih metodolojisini önemli buluyoruz. Bu sayede Hz. Ömer’in öngörülerini, isabet edemedikleri ile birlikte derlemiş olduk.

Hız. Ömer’in dinî öngörülerinin hemen hepsinde Kur’ân’ın ruhuna uygun davranma ve halkın maslahatını gözetme ilkesi vardır. Dolayısıyla bu alandaki öngörülerinin birçoğu, sedd-i zerâî ile açıklayabileceğimiz birey ve toplumdaki herhangi bir zararı def etmek şeklinde kendini göstermektedir. İtikâdî alanda insanları şirke götürmesinden endişe ettiği hemen her konuda işlevsel icraatlar içerisinde olmuş ve toplumun inancının vahyin özünden uzaklaşmasına mani olmak istemiştir. Dinî hükümler alanında istişareye dayalı ictihadlarıyla insanların İslâm’ı hakkıyla yaşayabilmelerine olanak tanımak istemiş ve ondan soğumalarını da arzu etmemiştir. Bu yüzden değişkenleri iyi tespit etmeye çalışmıştır. Buna uygun olarak birçok uygulamaları da ısındırıcı ve kolaylaştırıcı içeriğe sahiptir. Buna karşın dinin sabitelerinde olabildiğince temkinli ve katı kuralları olduğunu da görmekteyiz.

Mühim olanın bu sabit ve değişkenleri tespit etmek olduğunu belirtmekle birlikte bunu gündelik hayat ile en iyi şekilde nasıl birleştirilebileceğine dair örnekleri bizzat ondan gördüğümüzü ifade etmeliyiz.

Onun siyasî öngörülleri, devletin bekâsını düşünmekten ibâret sayılabilecek kadar temel ilkelerle bezenmiş olmasına karşın hayâtî öneme sahiptir. Daha Hz. Peygamber vefat ettiği gün siyasî zekâsını göstermeye başlayan Hz. Ömer'in, dîvân gibi bir müesseseyi kurması da onu tarihin tozlu raflarına değil, hem akademik çevrelerce her an çalışılmasını, hem de halk tarafından adalet timsali olarak okunmasını sağlayan etmenlerden olmuştur. Yöneticilerini sürekli hazır kıta devlet işlerine konsantre etmeye çabalaması ve olabildiğince kurumsallaşmaya gitmesi de bunun belirtilerindendir. Fetih hareketlerinde takındığı tavırlarla hem bu hareketliliğin sağlıklı bir şekilde sürmesini sağlamayı amaçlamış, hem de halkın ataletle değil; sürekli hazır halde İslâm adını anarak cihad ülküsüne sadık kalmalarına çalışmıştır. Ayrıca gayri müslimlerle olan ilişkilerine baktığımızda öncelikle onların İslâm'a girmeleri için politikalar izlediğini, bunun mümkün olmadığı yerlerde de olabildiğince nâzik ve haklarına riâyet eder bir şekilde tavır takındığına şahit olduk. İzlediği bütün bu siyasî davranışların, onun öngörüsünden kaynaklandığını belirtebiliriz.

Sosyal hayata dair öngörülleri geldiğimizde, halkına karşı âdil ve merhametli olmayı çok önemseyen Hz. Ömer'in toplumun nabzını tutmak için hemen her yola başvurduğunu gördük. Bireysel anlamda hemen her sorunla ilgilenmeye çalıştığını ve sorunların çözümünü ertelemeden halletmeye gayret ettiğine dair örnekler verdik. Toplumsal anlamda halkın beklentilerini iyi anlamaya çalışan halifenin, bu beklentileri İslâm'ın özüne uygun bir şekilde karşılamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Aile ve aile içi ilişkilere de önem veren Hz. Ömer, bunu başarabilmek için özellikle Hz. Hafsa'dan yardım almış, insanların aile hayatlarının ve özellikle de özel hayatlarının gizliliği ilkesine ayrıca önem vermiştir. Onun bütün bu öngörülleri kaynağının da toplumun ahlâkî yozlaşmasından duyduğu büyük endişesine bağlayabiliriz.

Bütün bunların yanında her beşer gibi Hz. Ömer'in de öngöremediği durumları bütün açıklığıyla almaya gayret ettik. Nitekim bireysel anlamda bazı siyasî anlamda önemi yüksek şahsiyetlerle iletişimindeki dozu ayarlayamaması da bunlardan biridir. Tamamen iyi niyetle âyetlerin verdiği anlamların bağlamına uygun değerlendirememesi nedeniyle mürtedlerin durumuna karşı tavırsızlığı da ilk halifeyi olumsuz etkileyen bir davranış olmuştur. Buna hadislerin yazıya geçirilmesi süreci gibi durumları da ekleyebiliriz. Bütün öngöremediği durumları birlikte değerlendirdiğimizde bunları iyi niyetli olma, karakteristik özelliklerinden bazı olumsuz tavırlar sergileme ve siyasî anlamda başka öngörülerinin sonuca ulaşamaması olarak özetleyebiliriz.

Hz. Ömer'in öngörüsünün neden kaynaklandığını tespit etmek, kendi dilinden söylemediği alanlarda çok net mümkün olmamakla birlikte yaptığımız bazı yorumları da içerebilir. Burada vurgulamak istediğimiz, onun öngörüsü sayesinde hem devlet idaresine gelebilecek muhtelif sorunların, hem de halkın gidişatındaki olası toplumsal sorunların oluşmadan engellenmiş olmasıdır. En azından şunu belirtebiliriz ki Hz. Ömer'in öngörülerindeki asıl gaye, sorunların oluşmadan önlenmesini sağlamak yahut geliştirilerek ileride çok daha rahat, kolay ve hızlı yollarla halkı memnun edecek bir hayata kavuşturup dünya hayatının fânî işlerine dalmalarına mâni olmak denebilir. Öngörüsünü kullanarak olumlu işlerde planladığı maslahatı gerçekleştirmek adına yenilikler icra etmekten, bunu yaparken geleneğe ters düşmekten çekinmeyen halife Hz. Ömer, aynı zamanda sedd-i zerâîyi gözeterek ortaya çıkabileceğini düşündüğü zararı def etmek için de öngörüsünü kullanmıştır.

Hz. Ömer'in öngörüsüne dayanan önerileri, aldığı kararların isabetli olma ihtimalini çok fazla artırmış görünmektedir. Bu şekilde de öngörünün öneriler yoluyla alınan kararlarda dahi ne kadar sorun çözücü ya da sorunun ortaya çıkmasını önleyici nitelikte olduğunu anlamaktayız.

Son olarak Hz. Ömer ve dönemi, tefsir, fıkıh ve hadis alanlarında birçok çalışma olmasına karşın İslam Tarihi alanında çalışmalardaysa sadece dönemin tarihi verilerinin aktarılmasının kısır bir veri döngüsüne neden olabileceğinden endişe ediyoruz. Dolayısıyla bu tarihi bilgi ve belgelerin tarih usûlünden süzülerek yukarıda

zikrettiğimiz temel İslâm bilimlerine ulaşmasını sağlamanın, o alanlardaki verilerin daha sağlıklı yorumlanmasını sağlayacağını umuyoruz. Bu yönüyle tarih ilmi, fikir-hâdise irtibatını anlamlandırdığından ötürü diğer ilimlerin de en temel yardımcı disiplinlerden biri sayılabilir. Bunu göstermesi açısından çalışmamızın örneklerinin tahlili sonucunda ortaya çıkan öngörü kavramını önemli bulmaktayız.

Şöyle ki bu çalışma, tarihin öngörü ile olan zarurî bağına ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira büyük gelişmeler kaydeden ülkelerin başında öngörüsü büyük insanların yer aldığı, aksi şekilde sıkıntı çeken ülkelerin sıkıntılarının nedeni olarak öngörüden mahrum kalmaları ya da öngörülerinin zayıflıklarının olduğu gerçeği, bu kavramın önemini belirtmek için ifade edilebilecek hususlardandır. Dolayısıyla tarih ve öngörü arasındaki bu irtibattan hareketle, temel İslâm ilimlerinin de İslâm Tarihi ile olan zarurî bağına ortaya koyması bakımından öngörünün ehemmiyetini koruyacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

AHMET B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed (ö. 241/855), **Müsned**, tah: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1416/1995.

AKBULUT, Ahmet, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Pozitif Matbacılık, Ankara, 2001.

AKDOĞAN, Mehmet Nur, **Şii Kaynaklara Göre Hz. Ömer**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2017.

AKKÂD, Abbas Mahmûd, **Abkariyetü Ömer**, Dâru'l-Hilâl, Kahire, 1958.

AKTAN, Hamza, "Zevi'l-Erhâm", **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 307-308.

ALPAYDIN, Mehmet Akif, "Kur'an'da Allah-İnsan İlişkisinin Müşahhas Bir Örneği: Muvâfakat Hâdisesi", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, X, 2016, ss.99-136.

APAK, Adem, **Anahatlarıyla İslam Tarihi (1)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

-----, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, S.1, 2001, ss.177-194.

ARIK, Selim, "Keramet ve Firaset Bağlamında Muvâfakat-ı Ömer", **Diyanet İlmi Dergi**, XLI/4, 2005, ss.115-128.

ATMACA, Gökhan, *Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerîm Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, (Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Sakarya, 2009.

-----, "Hz. Ömer'in Kur'ân'a Yaklaşımı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XIV/1 - 2010, ss.185-208.

AYCAN, İrfan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", **AÜİF Dergisi**, 1999, XXXIX, 147-174.

AZİMLİ, Mehmet, **Siyeri Farklı Okumak**, Ankara Okulu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2013.

-----, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer**, Ankara Okulu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2016.

-----, **Dört Halifeyi Farklı Okumak-1 Hz. Ebû Bekir**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

-----, “Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Gerçekleştirilen İlk Fetihlerin Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.177-193.

-----, “Sa‘d b. Ubâde”, **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV, 377-378.

el-A‘ZAMÎ, Muhammed Mustafa, **Kur‘ân Tarihi**, çev: Ömer Türker, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

BAKKAL, Ali, “Ebû Bekir’in Halife Seçilmesinde ‘İmamlar Kureyş’tendir’ Hadisinin Rolü Üzerine”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.87-103.

BALCI, İsrail, **Hz. Ömer Döneminde Diplomasi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

BELÂZURÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892), **Fütûhu‘l-Büldân**, çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.

BİNGÖL, Abdülkuddüs, “İstidlâl”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 323.

BİRİŞİK, Abdulhamit, “Kur‘an”, **DİA**, İstanbul, 2002, XXVI, 383-388.

BOZKURT, Nebi, “Makâm-ı İbrahim”, **DİA**, Ankara, 2003, XXVII, 412-413.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fî (ö. 256/870), **el-Câmiu’s-Sahîh**, Çağrı Yayınları, I-VIII, İstanbul, 1981.

CAN, Yılmaz, “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi’nde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.215-235.

CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Râzî (ö. 370/981), **Ahkâmu‘l-Kur‘ân**, tah. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dâru‘l-Mushaf, Beyrut, ty.

ÇİL, Halit, **Ömer’ini Arayan Yüzyıl**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017.

-----, “Halife Ömer’in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)”, **Dinî Araştırmalar Dergisi**, Eylül-Aralık 2009, XII, 87-106.

DEMİRCİ, Mustafa, “Sevâd”, **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 576-578.

DEMİRCAN, Adnan, **İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi**, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014.

DERVEZE, İzzet, **et-Tefsîrü‘l-Hadîs**, çev: Şaban Karataş, Ekin Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

DÖNDÜREN, Hamdi, **Delillerle İslâm Hukuku**, Sahra Kitabevi, İstanbul, 1983.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi Dönmez, “Şahıs”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXVIII, 270-273.

ed-DÛRÎ, Abdülazîz, “Divan”, **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 377-381.

DURMUŞ, İsmail, “İstişâd”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 396-397.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 388/998), **Sünen**, Çağrı Yayınları, I-V, İstanbul, 1981.

EBÛ UBEYD, Kasım b. Sellâm (ö.224/839), **Kitâbü’l-Emvâl**, çev: Cemaleddin Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

EBÛ YUSUF, Ya‘küb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî (ö. 182/798), **Kitâbu’l-Harac**, çev: Ali Özek, Bahar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1973.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Osman b. Huneyf”, **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIII, 469-470.

EMÎN, Ahmed, **Fecru’l-İslâm**, çev: A. Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976.

ERKAL, Mehmet, “Ganimet”, **DİA**, İstanbul, 1996, XIII, 351-354.

ERSOY, Mehmet Akif, **Safahat**/Kocakarı ile Ömer, tashih: Fâzıl Yenisey, İnkılâp Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul, 1962.

ERŞAHİN, Seyfettin, **İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.

ERTEN, Hayri, “Hz. Ömer Dönemi’nde Toplumsal Değişme”, **SÜİF. Dergisi**, Y:1996, S:6, ss.297-308.

ERUL, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2007.

-----, “Süheyl b. Amr”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXVIII, 30.

-----, “Uyeyne b. Hısn”, **DİA**, İstanbul, 2012, XLII, 240-242.

FAYDA, Mustafa, **Hiz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1989.

-----, **Allah’ın Kılıcı Halid b. Velid**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1992.

-----, **Hulefâ-yı Râşidîn Devri**, Kubbealtı Neşriyat, 7. Baskı, İstanbul, 2017.

-----, “Hz. Ömer”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1992.

-----, “Atâ”, **DİA**, İstanbul, 1991, IV, 33-34.

-----, “Bedir Gazvesi”, **DİA**, İstanbul, 1992, V, 325-327.

-----, “Bey’atürriğvân”, **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 39-40.

-----, “Cebele b. Eyhem”, **DİA**, İstanbul, 1993, VII, 184-185.

-----, “Fey”, **DİA**, İstanbul, 1995, XII, 511-513.

-----, “Ömer”, **DİA**, İstanbul, 2007, XXXIV, 44-51.

-----, “Zimmî”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 428-434.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, Yusuf Şevki Yavuz, “Cemel Vak‘ası”, **DİA**, İstanbul, 1993, VII, 320-321.

GEZGİN, Ali Galip, **Özgün Bir Kur‘ân Yorumu; Hz. Ömer Örneği**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009.

GÜZEL, Ahmet, “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi’nde Halifelerin Halkla İlişkileri”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.245-264.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm Peygamberi**, çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009.

-----, “Hudeybiye Antlaşması”, **DİA**, İstanbul, 1998, XVIII, 297-299.

el-HASENÎ, Muhammed Bedreddin b. Yusuf el-Mağribî, **Fethü’l-Vehhâb fî Muvâfakat-ı Seyyidinâ Ömer b. el-Hattâb**, tah: Tâhâ Fâris, (Baskı yeri belirtilmemiş)1935.

HATİBOĞLU, M. Said, **Hilafetin Kureşliliği**, Kitâbiyât, Ankara, 2005.

HEYKEL, Muhammed Hüseyin, **el-Fâruk Ömer**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyyi, I-II, Beyrut, 2007.

HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

-----, **İslam Tarihi –İlk Dönem-**, 5. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

HODGSON, Marshall G. S., **İslam’ın Serüveni**, çev: Ercüment Karataş, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

İBN ASÂKİR, Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), **Târihu Medîneti Dimaşk**, tah. Ebî Said Ömer b. Garame el-Amrî, I-LXXX, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 2000.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (ö.235/849), **el-Kitâbü’l-Musannef**, tah: Kemal Yusuf el-Hut, I-VII, Beyrut, 1989.

İBN HAZM EL-ENDELÜSÎ, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1064), **Halifeler ve Fetihler**, çev: Şaban Öz, İlahiyât, Ankara, 2004.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed (ö. 354/965), **s-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ**, çev: Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik (ö. 213/828), **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, tah: Mustafa es-Sakka, I-II, Kahire, 1955.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fida İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer (ö. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, I-XV, İstanbul, 1994.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/845), **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr**, Edit: Adnan Demircan, çev: Musa Kazım Yılmaz, Hikmet Akdemir vd., Siyer Yayınları, 2. Baskı, I-XI. (XI. Cilt dizin.) İstanbul, 2015.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), **Menâkıbu Emîru'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb**, tah: İbrahim el-Kârût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1976.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzettin Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed Abdülkerim eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), **Üsdü'l-Ğâbe**, thk: Muhammed el-Bennâ, Kahire, 1973.

-----, **el-Kâmil fi't-Târih**, çev: Ahmet Ağırakça vd., Hikmet Neşriyat, I-X, İstanbul, 2008.

İMÂDÎ, Hâmid b. Ali b. İbrahim, **Dürerü'l-Müstedâb fî Muvâfakat-ı Ömer b. el-Hattâb ve Ebî Bekrin ve Aliyyin Ebî Turâb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyi, Beyrut, 1996.

İNCE, İrfan, "Ridde Olayları", **DİA**, İstanbul, 2008, XXXV, 88-91.

el-İSFAHANÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb, (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), **Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân**, çev: Yusuf Türker, Pınar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2012.

KALLEK, Cengiz, "Müellefe-İ Kulüb", **DİA**, İstanbul, 2006, XXXI, 475-476.

-----, "Narh", **DİA**, İstanbul, 2006, XXXII, 387-389.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Beşîr b. Sa'd", **DİA**, İstanbul, 1992, VI, 6-7.

-----, "Hafsa", **DİA**, İstanbul, 1997, XV, 119-120.

KAPAR, M. Ali, **İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi**, Beyan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

el-KARADÂVÎ, Yusuf, **İslâm Hukukunda Zekât**, çev: İbrahim Sarmış, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1984.

KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.

-----, **Kur'ân Yolu Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017.

KAZICI, Ziya, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2006.

KILIÇ, Mustafa, "Süheyl B. Amr (r.a.)'ın Hayatı ve Faaliyetleri", **CÜİF Dergisi** 2012, XVI, S: 1, ss.289-333.

KOÇYİĞİT, Talat, "Abdullah b. Übeyy b. Selül", **DİA**, İstanbul, 1988, I, 139-140.

KOMİSYON, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Edit: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1992.

KÖSE, Feyza Betül, **Medine'de Sosyal Hayat: Dört Halife Dönemi**, Mana Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim, 2016.

KÖSE, Saffet, "Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına bir Bakış", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.7, Nisan 2006, ss.13-50.

-----, "Teravîh", **DİA**, İstanbul, 2011, 482-483.

KURAFİ, Galib b. Abdulkâfi, **Evveliyâtü'l-Fâruk fi'l-İdare ve'l-Kaza**, Müessesetü Kütübî's-Sakafîyye, I-II, Beyrut, 1990.

KURNAZ, Yasin, *Muhammed b. Mesleme, Hayatı ve Şahsiyeti*, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2008.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri "Sakîfetü Benî Sâide", **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVI, 11-12.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 1998.

-----, "Diplomatik", **DİA**, İstanbul, 1994, IX, 360-366.

MÂLİK b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî (ö. 179/795), **el-Muvatta**, Çağrı Yayınları, I-VIII, İstanbul, 1981.

MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ebî Abbas Ahmed b. Ali, Makrizî (ö. 845/1442), **el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr**, Mektebetü's-Sakafîyyetü'd-Dîniyye, I-II, Kahire, ty.

- MAŞALI**, Mehmet Emin, “Mushaf”, **DİA**, İstanbul, 2006, XXXI, 242-248.
- McNEİLL**, William, **Dünya Tarihi**, çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2007.
- MEMİŞ**, Ekrem, **Tarih Metodolojisi**, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, Konya, 2005.
- el-MUSTAFAVÎ**, Hasan, **el-Hakâik fi Târîhi'l-İslam ve'l-Fiten ve'l-Ehdas**, Kum 1410.
- MÜSLİM**, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysabûrî (ö. 261/875), **el-Câmiu's-Sahîh**, tah: M. Fuad Abdülbâki, Çağrı Yayınları, I-V, İstanbul, 1981.
- ÖĞÜT**, Salim, “Hacerülesved”, **DİA**, İstanbul, 1996, XIV, 433-435.
- , “Tavaf”, **DİA**, İstanbul, 2011, XL,178-180.
- ÖNKAL**, Ahmet, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, **DİA**, İstanbul, 1994, X, 249-250.
- , “Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivâyet Araştırması”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.9-49.
- ÖZ**, Şaban, **İslâm Tarihi Metodolojisi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- , **Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi**, Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015.
- , **Farklı Siyer'i Okumak**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZKAN**, Halit, “Zibrikân b. Bedr”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIV, 396.
- PALABIYIK**, Hanefî, **Siyer'in 200'ü**, Otto Yayınları, Ankara, 2017.
- SALLÂBÎ**, Muhammed Ali, **İslam Tarihi Raşid Halifeler Dönemi: Hz. Ömer**, çev: Mehmet Akbaş, Ravza Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2016.
- SARIÇAM**, İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2005.
- , **Hz. Ebû Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2017.
- , **Hz. Ömer**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2017.
- SİDDİKÎ**, Selim, **İslâm Devletinde Mâlî Yapı**, çev: Rasim Özdenören, Fikir Yayınları, İstanbul, 1972.
- SİFİL**, Ebûbekir, **Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet**, Rihle Kitap Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2016.

-----, “Hz. Ömer ve Rıdvan Ağacı”, Mart, 2006; <https://Ebubekirsifil.com/okuyucu-sorulari/hz-omer-ra-ve-ridvan-agaci-2/>, (Erişim Tarihi: 07.08.2018)

SİVÂSÎ, Şemsettin, **Dört Halifenin Menkibeleri**, haz: Ahmet Kargılı, İstanbul, 2005.

SUBAŞI, Necdet, **Sabit ve Değişken**, Koord.: Mehmet Emin Özafşar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, I-III, İstanbul, 2015.

SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (ö. 911/1505), **Târihu'l-Hulefâ ve Bihamîsihi Kitâbu Âsâri'l-Evvel Fî Tertîbi'd-Düvel**, tah. Muhammed Muhiddin Abdülhamid, Matbaatü's-Saadet, Kahire, 1952.

-----, **el-Ğurer fî Fedâil-i Ömer**, Beyrut, 1991.

ŞAHİN, Davut, *Hız. Ömer'in Kuran Anlayışı Yorum Yöntemi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Ankara, 2009.

ŞAHYAR, Ataullah, “Muhammed b. Mesleme”, **DİA**, İstanbul, 2005, XXX, 555-556.

ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed (ö. 790/1388), **el-Muvâfakat fî Usûli's-Şerîa**, çev: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul, 1990.

ŞİBLİ NUMÂNÎ, Mevlânâ, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, çev: Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975.

-----, **Asr-ı Saadet**, çev: Ömer Rıza Doğrul, Sebilürreşad Neşriyat, İstanbul, 1978.

ŞİMŞİR, Mehmet, “Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.265-280.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 694/1295), **Câmiu'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut, 1992.

-----, **Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk**, Dâru'l-Maârif, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl, I-XI, Beyrut, 1995.

TEMMÂVÎ, Muhammed, **Hız. Ömer ve Modern Sistemler**, çev: Muhammed Vesim Taylan, Kayıhan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

TEZCAN, Tuğrul, “Hz. Ömer ve Şûrâ Anlayışı”, CÜİF Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2-3 Kasım 2017, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü, Sivas, 2018, I, 405-419.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), **el-Câmiu's-Sahîh/Sünen-i Tirmizi**, Çağrı Yayınları, I-III, İstanbul, 1981.

TOGAN, Zeki Velidî, **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1985.

TOSH, John, **Tarihin Peşinde; Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

TÜRÇAN, Talip, “Şûra”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 230-235.

UÇAR, Şahin, **Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet**, 4. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2011.

ULUDAĞ, Süleyman, “Basîret”, **DİA**, İstanbul, 1992, V, 103.

-----, “Velî”, **DİA**, İstanbul, 2013, XLIII, 25-28.

VAHİDÎ, Ebû'l-İshâk Ali b. Ahmed (ö. 468/1076), **Esbâb-ı Nüzul**, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1379/1909.

VAROL, Bahaüddin, “Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **İSTEM Dergisi**, Konya, 2005, Y:3, S:6, ss.195-213.

YİĞİT, İsmail, İlyas Üzüm, “Sıffin Savaşı”, **DİA**, İstanbul, 2009, XXXVII, 107-108.

YAKUBÎ, İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, Yakubi (ö. 292/905), **Tarihu'l-Ya'kubî**, tah:Abdü'l-Emîr Mišnâ, Beyrut, I-II. 1431/2010.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1960.

YILDIRIM, Mustafa “İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası”, **DEÜİF Dergisi**, Sayı XIII-XIV, İzmir 2001, ss.31-52.

YURDAGÜR, Metin, “İ'lâ-yi Kelimetullah”, **DİA**, İstanbul, 2000, XII, 62-63.

ez-ZEYLÂÎ, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (ö. 762/1360), **Nasbu'r-Râye li Ahâdîsi'l-Hidâye**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut 1987.

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Ömer Vehbi KAPCI			İmza:	
Doğum Yeri:	Doğanhisar				
Doğum Tarihi:	07.08.1988				
Medeni Durumu:	Evlü				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Atatürk İlköğretim Okulu	(8 yıllık kesintisiz eğitim)	Doğanhisar / KONYA	2002 (Mezuniyet)	
Ortaöğretim	-	-	-	-	
Lise	Doğanhisar İmam Hatip Lisesi	İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liseleri	Doğanhisar / KONYA	2002-2006	
Lisans	Ankara Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi	ANKARA	2006-2010	
Yüksek Lisans	NEÜ.	Sosyal Bilimler Enstitüsü	KONYA	(Devam ediyor)	
İş Deneyimi:	Diyaret İşleri Başkanlığı/ İmam Hatip : 2011-2013 Milli Eğitim Bakanlığı/Öğretmen : 2013-(devam ediyor)				
İlgi Alanları:	Tarih, Felsefe, Sanat				
Aldığı Ödüller:					
Tel:	05427464745				
Adres	Demirasaf Mahallesi Demirsaf Caddesi Demirdağ Apt. A/4 Bozkır/KONYA				
Ekleme istediğiniz hususlar	e-mail adresi: omervehbii@gmail.com YÖK onaylı yabancı dil bilgisi/puanı: İngilizce/65				